

К. П. О. Р. Д. / Е. Н. К. О.

Книжечка

А В Т О М А Т

К. ГОРДІЄНКО

А В Т О М А Т

ОПОВІДАННЯ

КНИГОСПІЛКА

**Відеографічний опис цього видання
вміщено в «Літопису Українського
Друку», «Картковому репертуарі» та
інших покажчиках Української Книж-
кової Палати.**

Обкладинка Б. Фрідкіна

Упрліт № 3514-к. Харків.

Зам. 99 Тир. 5000

Літ.-друкарня

КНИГОСПІЛКИ

Харків, Нестеч.

квб., 14

1980

АВТОМАТ

ГНИЛА ПЕЧЕРИЦЯ

Чи знаєте ви українську ніч?
Ні, ви не знаєте української
ночі.

Гоголь

Скільки ж то сел на тій Україні? В ярках-перейарках, долинах-видолинках, по степах розлогих, лісах густючих позасідали оті села, позаростали думами, вітрами обвіяні, сонцем обпечені.

Залягла в улоговині, оперезана рікою бистроводною, піймами оточена широкими, сосновим обрубана бором— Гнила Печериця. У далеких степах, за залізницею, де трава од вітру хвилями стелеться, куди й ворон не залетить, ні засіць не забіжить, лише інколи начміліці з округи на бистроногім коні приїде (і то кажуть, що приїздить він ніби до Тамари Методіївни).

Тепер, коли спитаєте— село Гнила Печериця, чи місто, то на це вам відповідь буде різна.

Завкомгоспу Петро Люшня (рудий, кремезний, про нього кажуть з повагою: о, то сила!—любив страшенно голубів) гордовито скаже— місто, бо тоді податки можна більші накладати на домовласників.

Салов, колишній купець, запеклий ворог Петра Люшні, дядько Тамари Методіївни, свого часу почесний міський голова, благочестива й поважна людина, що завжди був у

великій шані серед людности (кохався теж у голубах та ще до того любив страшенно на крилосі співати і котам хвості відрубувати), скаже—село, бо тоді податки треба менші платити. Тож і ворогували між собою ці дві непримирненні соціяльні категорії—купець і селянин (Салов і Люшня). Мало що не з перших днів революції зненавиділи один одного (за голуби сварка вийшла).

Чому ж це благочестиве селище, що аж вісім церков має, Гнилою Печерицею зветься?

Старі люди кажуть, що тут з давніх-давен гнилі печериці водяться. Не те, що денебудь на узліссі (там, де живе Тамара Методіївна) на гною, а на селі, скрізь, де оком глянути, а надто після дощу—їх видимо-невидимо.

І чого вже тільки не робили, щоб позбавитися їх! Особливо за часів корисної громадської діяльності почесного філантропа й благоустроїтеля Салова (то він бродячих собак винищив, збудував розкішну голуб'ятню) усяких заходів уживали (бувало на обіді, де в кого з сусідів, серед блискучого товариства розмова зайде: — Як там Гнила Печериця?—спитає хтонебудь. Особливо дошкуляв цим покійний купець Миронів. Отець Анатоль теж любив із святобожною усмішкою спитати: як почієт Гнила Печериця?). Так чого тільки не робили—і молебні служили, процесією ходили—не помагас. Назвали село Троїцьким (як храм був)—по церкві (до того між церквами яка вперта боротьба велася! Кожен батюшка хотів назвати по-свойому: Богородичне, Успенське, Вознесенське, Богоявленське, Спаське, Благодатне, Благословенне. Переміг батюшка, що дочка його була за племінником Салова). Та якось не приставала ця назва до села. Кожен знав і звав село по-старому, а гнилі печериці росли ще буйніш. Не перестали рости навіть із того дня, коли село перейменовано на «Первомайське». Так само й назва нова не пристає (просто за-

чароване місце), і голову Райвику скрізь знають, як гнилопечеричанського.

Напасть якась та й край, кажуть люди.

Вже й рукою махнули: хай росте собі божа рослина, чорт з нею.

Гнила Печериця бідна на новини. Ото тільки й розваги, що збуджувала інколи заспане життя гнилопечеричан: помре хтонебудь, поб'ється з жінкою, розведеться. Отоді заворушення піде навколо: бульк, бульк, бульк. З лицами таємничими, очима блискучими бігають, язиками плещуть, легендяться довга заплутана нитка буйної фантазії.

Одноманітне життя гнилопечеричан і з часів революції. Хіба що свято яке—маніфестації, промови (голова Райвику був колись головою товариства пасічників і тому досить палкий промовець), співи, музики (символ революційного піднесення) запалювали гнилопечеричан, особливо молодь, ентузіазмом, навіть героїзмом. Та ще тоді, коли Салов або Люшня в неділю ганяли голубів. А то скучно було в Гнилій Печериці.

Одноманітне життя гнилопечеричанське.

У центрі Гнилої Печериці стоїть сельбуд. Біля нього—пивна.

А на майдані яскравими барвами мигтять хлопці, дівчата. Була неділя.

Старі зрання переляались і тепер мирними парами йдуть фотографуватись.

Молодь (ох, молодь!)... Що ж молодь?—Регіт, жарти не вщухають тут. Молодь без веселощів все одно, що комсомольський осередок без духового оркестру.

Парубки в Гнилій Печериці... От так парубки! Ви тільки подивіться, як вони ходять! Ви так не підете. Ні—ні, ні за що. А може... спробуйте.

Ставте правого чобота носом трішки всередину. Лівий держіть просто. А тепер ідіть. Зачепіть спочатку землю

(отак недбало) правим носком, потім підошвою довго так протягнуть (налягайте, налягайте на праву ногу), ліву ж волочіть, наче вона у вас чужа. Що, не підете? То-то ж. Спробуйте ще.

Це давні традиції (відомо, кожне село має свої традиції), і гнилопечеричанський парубок одразу й скрізь пізнає свого земляка. За ці традиції ведеться здавна запекла боротьба з сусідніми парубками, що приїздячи на ярмарок, намагаються хизуватися своїми манірами.

Надвечір, коли розпечений червоний диск сонця ховається за лісом, хазяйки вибігають за ворота стрічати чєреду.

Далекозоріші сміються:

— То не череда, то парубки гнилопечеричанські проходжуються.

Прожоджуватись так треба вміти, це складна наука і відразу її не збагнеш, роками засвоювати доводиться. Так, у руках, ще до того всього, треба мати сояшника (щоб зернятами влучати до рота) або кийка. Можна так— сояшник у руках, кийок—під пахвою, а чемности можна зовсім не мати—ляяться отоді (усім разом), коли дівчата наближаються.

Дівчата теж ходять парами, пишні такі, яскравобарвні, спідницями мають, всміхаються сором'язно, ідучи назустріч хлопцям, що простують, не звертаючи, на дівчат, аж поки ті шарахнуть вбік. Так пройдуть уздовж майдана, тоді знов назустріч ідуть, знов усміхаються¹.

У сельбуді стояло велике дзеркало, і тому дівчата часто вдень заходили сюди поправити спідницю, напудритись, випустити білу мережку з-під спідниці тощо.

---

¹ «Яка чудова українська дівчина, коли всміхається! Скільки м'якості душі й серця, скільки тепла мимоволі виявляється з тих молодих, невинних уст. Душа чиста й біла, мов голуб» і т. ін.

О. Кобилянська.

Отакі були гнилопечеричанські дівчата (селище уславлене гнилими печерицями)—краса й гордість цілої округи.

Надвечір до сельбуду набивається повно люду (молоді переважно)—що й києм не протиснеш. Чого тільки не робили тут?—газети читали, журнали переглядали, а дехто із зневагою до буржуазного мистецтва гулав ногою по роялю.

А найсвідоміші (парубки все)—то навіть застували книжну полицю, прохали книжку в молодій гарній бібліотекарки. Та на всіх не вистачити було—лише три пісенники мала райсельбудівська бібліотека (Головполітосвіто, на увагу!).

Інколи навіть і сам голова Райвику заходив до читальні, до молодій гарній бібліотекарки по книжку (все не міг вибрати путящої), начміліції, завкомгоспу, голова кооперативу, завземвідділу. Так що не можна сказати, щоб відповідальні робітники не цікавилися літературою, особливо ж почали вчашати відтоді, як з округи приїхала нова бібліотекарка (стара вийшла заміж).—Не тікайте хоч ви від нас—говорив їй голова Райвику з сумом у голосі.—Село, знаєте, відстале, нікому культурної роботи вести.—Ніжно нахилився, крутив уса, поблискував очима.

Коли ж переставав дощ, сельбуд умить порожнів, а на майдані знов мигтіли, передвечірними сутінками повіті, парубки, дівчата.

Настає місячна (над луками туман), чарівна (гавкають собаки), тиха (кумкають жаби), оспівана поетами (горляють п'яні парубки), повна екстазу (заходиться п'яна гармонія), напоєна липневими пахощами (парує гній), українська (ростуть печериці), запашна нічі

Шумлять тополі...

А співають, як у Гнилій Печериці! Голоси повні млости, місячного забуття, довго тягнуться, мов телеграфний дріт, аж у зоряне небо...

Ось у цьому то благочестивому селищі (аж 8 церков) і народився, виріс, прийняв революцію і оженився Кудь, голова кооперативу, герой нашої повісти.

НЕЗІЛЯ ГОЛОВИ КООПЕРАТИВУ КУДЯ

Зосереджено наморщивши чоло, в своєму кабінеті, за масивним дубовим столом, зеленим сукном критим, сидів Кудь, між двома витягнутими пальцями держав ручку в червоному атраменті... Перечитував папірця. Копався в шухляді, хмурих брови—знов перечитував. Задуманий погляд розпливався за вікном (а там, що там робилось?! Розпечена пилюга вулична мляво стояла в повітрі, рипіли вози, ярмарковим добром навантажені, празниковий люд вештався між ятками, возами—веселий, жвавий,—яскраві барви сорочок, спідниць переплітались із сірими свитками. Заглушені окрики, вереск, гуркіт зливались у монотонне соняшне гудіння...).

Кудь крутив папірцем, мугикав—«предлагается вам усилить темп продуктивности работы»...

Посоловілими очима (спека) безвизивно одірвався, широко позіхнув. Обличчя його було мрійливе, але розумне. Уздрівши за вікном смагляве, як каштан, жваве білозубе лице, кучеряву, чорну, мов смола, циганову голову (з легкої руки Гоголя вони ще й досі вештаються по ярмарках), Кудь зірвався з місця, нервово ходив по кабінету.

Обережно, щоб не попсувати зачіски (щойно від голяра), натяг кашкета, став перед дзеркалом.

На нього глянула могутня енергійна постать у сатиновій сорочці з розхристаним коміром, у виглянцюваних чоботях.

На суворому, смаглявому обличчі, що випирало кріпким підборіддям, пишно стреміли в гору нафіксатуарені вуса. Заволонений з свого огляду, усміхнувся.

У двері щось постукало.

Кудь сів на стілець. Що за диво? думав, скільки головує, а такого не було. Коли хто заходив, то завжди без церемонії. Певне, хтось із столиці приїхав.

— Заходьте,—сказав суворим голосом, одірвавшись від папірця. Ніхто не заходив, а стукнуло ще двічі несміливо.

— Та заходьте ж,—сказав нетерпляче.

Знов стукання в двері.

Зірвався з місця, розчинив навстіж двері (ввірвався гуркіт, гамір ярмарковий).

Нікого не було, лише кооперативна курка з репетом шарахнулась...

Кудеві страшенно схотілося борщу, в якому плавала б ота периста курка.

Замкнувши кабінет, почвалав помахуючи ключем. Заклопотаний, веселий погляд кинув уздовж курної, заставленої возами вулиці (погляд заваленої ділами людини, задоволеної з життя, власних обов'язків, соняшного дня, церковного дзвону). Обережно ступав по м'якій, гарячій пилюці, блискучий, гарний, мов паникадило, широкими грудьми радісно вдихав куряву ярмаркову, радісно озирався. Мало не на кожному кроці відповідав на привітання (популярний був на все селище), та не зважаючи на довгі погляди дядьків, соромливі—дівчат, молодиць, для розмови не спинявся.

У кооперативі діловим оком зазирає у бочку з оселдцями, з дьогтем, перебирав хомути, наритники, мацав, пересував, цокав нахмурено, мовчки, з більшою самоповагою та захопленням, ніж поет грає на більярді.

Потім стояє серед крамниці, помахував ключем, заклопотаним оком оббігав усі кутки.

Тоді гримав на продавців, хоч ті поралися й добре. Та Кудь був тісі думки, що хоч у них і все гаразд, та коли він покричить—їм це на користь буде.

Обличчя Кудеве раптом розтяглося в посмішку. Широка, ставна постать Люшнева двері заступила. Приятелі радісно привітались. — Стоїш? — спитав Люшня. — Стою, — сказав Кудь. — Що робиш? — Кудь морщив чоло.

— Кинь, ходім—сказав Люшня.

Два гарні велетні—гордість Гнилої Печериці (обидва чудесно на гармонію грали) вийшли на ярмарковий пляц.

У Кудя були чорні очі й синє «галіфе». У Люшні навпаки—сині очі й чорне «галіфе».

— Куди?—спитав Кудь.

Спека яка. Підуть до нього, заберуть вудки, покупаються, рибки половлять, а там видко буде. Рано ще.

Зелені луки іскрились на сонці, дихнули на приятелів свіжим подихом. Удалені ліс стояв, оперезаний річкою, що в густій траві втопала.

Приятелі спинились, радісними очима навкруги озірались.

Кудь і Люшня любили природу, дарма що на селі вирости. Особливо—Кудь.

Поет був Кудь. Бувало, вийде недільного соняшного ранку в поле, поважно, широко ноги розставить, навкруги гляне—п'яно хитаються колоски (а може, то сам Кудь хитається), вільними широкими грудьми глибоко вбира прозоре повітря. Зірве колосок жита, витре зерно, задумливо схилиться, нюхає, хитає головою... Люшня собі... потім ідуть повз городи. Тут ще краще. Радісно світяться очі. Стрибають, цвірчать коники. Паморочить голову дух конопель. Знаєте, як цвітуть коноплі? Тоді ви не знаєте села, раз не знаєте, як цвітуть коноплі. А Кудь знає. Зірве, бувало, повну жменю цвіту конопляного, заплющить очі й нюхає, довго нюхає, глибоко, радісно. Одріє очі, скаже—запах...

Тоді зачаровано похитає головою, ще раз понюхає, глибокодумно скаже:

— А від блощиць найперше средство...

Поет був Кудь!

Сьогодні ж приятелі не пішли в поле, а вирішили скупатись та половити рибки.

Біля жіночих купалень ловилась краще риба, і тому приятелі попрямували туди.

Коло мосту, де широке плесо, бовтались, на сонці Іскрились, білі, мов лебеді, повні тіла жіночі. Верескливим плескотом сором'язним вповнилось узлісся, коли наблизились наші молодці—певний знак перестороги, щоб далі не йшли.

Приятелі посідали на пеньках (тут колись зрізали верби) віддалік, скинули одягу, розстелили все коло себе, zostались у самих спідніх (природа!).

— Боятися, щоб не зурочили,—зневажливо сказав Люшня, повернувшись до мосту спиною. Кудь сів проти нього.

Голими грудьми жадібно втягав свіжий струмінь, що роздмавав легені. Зайчиком (або лисеням) бігав соняшний лоскіт по широких спинах, тінь гілки від кущів обвівала м'язисті плечі. Кудь зачаровано бовтнув ногою у воді прозорій (серед природи ми робимось дітьми), холодна течія бадьорими хвилями котилася по всьому тілі, баламутила кров у жилах.

— Ех, не догадався взяти пляшечку, заквсочку,—пожалкував Кудь із досадою.—Ну, що за купання, коли зігрітись нічим?

— Рибки свіженької ще б засмажити,—причмокнув Люшня,—на закуску.

Це правда, купатись без закуски, все одно, що, скажімо, приміром, кататись парусником на морі синьому без гармонії.

Вереск тимчасом біля мосту все дужчав. На зеленому фоні лісу барвились тіла білі, в воді хлюпались, борсались, липли в холодних обіймах. Мов русалки.

Закинувши на середину річки вудку, Кудь сказав:

— А здорові ноги.

Слідкуючи за поплавком, Люшня додав:

— Плечі теж нічого...

По тім боці мосту на сонці вилискували мокрі коні, парубки купали. Над луками розлягалось могутнє судорожне ржання.

Жінки, мов вакханки, ганялись одна за одною, бавились, сплітались мокрими тілами. Безтурботні, жваві плескались у срібних хвилях, на зеленому березі стрибали в соняшному танку, мов наяди.

Рябіла вода в замріяних очах Кудя, ніжним плескотом заколихувала, навівала, задуму. Кудь мріяв (мріяти може кожен, хоч би в його в кишені був навіть партбілет).

... Захвилювалась річка зелена, зірвався вітер... Забурлила вода, й русалка, біла, мов піна хвиль, з'явилась перед рибалкою, заворожила поглядом (коли її очі хоч трохи схожі на очі Тамари Методіївни, то це вже не так важко зробити), чарівними речами (такі думки можуть з'явитись у голові, навіть і в самого голови Райвику або ж начміліції, коли вони ловлять рибу. Ловити рибу, товариші, небезпечна річ!..

Пропадай, рибалко!

Русалка тимчасом не з'явилась перед Кудем, зате на узліссі затріщали патички.— Акушерка—сполохано озирнувся Кудь, поквапило підтягаючи спідні.

Розчервоніла, свіжа, з простирадлом на руці, вона прямувала просто на приятелів, вилискувала повною усмішкою.

Вони чого тут підглядають?—забренив її мелодійний голос.— І не сором їм на жінок голих дивитися?—пишними

грудьми часто дихала, в квітчастому капоті, що розкривав голі повні плечі, хитала головою—а-я-я-яй!..

Вони не на жінок, а на коней,—жартом відповів Кудь.

— Ач, баламути,—насміхалась,—жінок соромлять, купатись не дають. Купались?

Ні, ще. Чекали, поки вона вийде з води, бо боялися втопитись,—дотепно відповів Кудь, натякаючи на її пишну повноту.

А вони бачили,—почервоніла, як морква,—як вона купалась? Хіба вже так цікаво? Хоча б вже не признавались, безсоромні...

Кудь сатирично всміхався.

— А Люшня й дивитись не хоче,—зауважила згірдливо.— Не цікавиться жінками. Чому це жінка ніколи не дивиться на голих мужчин?—азначила з нахилом до філософії.

Погомонівши ще трохи, вона пішла, похитуючи здоровими клубами, а приятелі ще довго на сонці ніжились, лоскотали животи премними думами.

Занурили тіла могутні, розпечені у воду, широкими махами рубали холодно-прозору, фіркали, борсались, мов дельфіни. Кожна жилка пульсувала здоровими хвилями. Неймовірно пекло сонце, понапікало червоні плями на м'язистих плечах. Не шелестів лист на дереві, завмерла кожна билінка, лише повітря колихалось над луками. Пекучий подих тіло в'ялив. Ставало парко. Приятелі вдягались, знову шкодували, що нічим зігрітись.

Стояли в нерішучості—тепер куди ж, пиво пити, чи музики слухати?

Люшня пропонував іти до нього, ганяти голуби.

Та Кудь, хоча й був поет,—на голубах не тямився.

Тому приятелі розійшлись. Люшня пішов до дому, Кудь... Е, куди пішов Кудь! Скажу, так, далебі, не повірите: до самого сельбуду пішов Кудь.

Русява, блакитноока бібліотекарка Діна сиділа за столиком, уважно записувала щось у книгу, не зважаючи на те, що в читальні не було нікого.

Кудь молодецьки привітався з нею. Наукова атмосфера читальні (книжки все) благоговійно вплинула на його.

Чи не хоче вона пива?—спитав бібліотекарку.

Вона до того зашарілась, що, здавалось, ось-ось займеться на ній русяве волосся (недавно прибула лише і тому була соромлива). Відмовилась.

Кудь сів біля столика, узяв журнал, зосереджено хмурих брови (отак, немов розглядав наритники). Втомлено махнув рукою. Яка спека на дворі. Так усе обридло. Діла все та діла. Отут серед книжок цих та біля неї лише й спочинеш.

Щирі інтонації його голосу вивели бібліотекарку з мовчанки.

Вона теж за день цілий, коло книжок цих, до того намається... рук і ніг не чує... Особливо ж неділі... галас, гомін... Прийде додому—мов здервеніла.

Хіба вона вже так стомлюється?—дивувався Кудь.—Така молода, красива...

Щоб він думав—хитнула головою.

Добре, що хоч бібліотека в затінку—глянув у вікно Кудь. Сумна задума лягла на його втомлене обличчя. Сказав голосом, що брнів сумом:

— Якби вона була добра, то дала б йому таку книжку, таку книжку, щоб усю душу перевернула... всю душу...

Бібліотекарка на мить скам'яніла, сторопіло кліпала русявими віями. Тоді, зрозумівши в чім річ, засяла радістю й гордістю.

Охоче, дуже радо вона йому дасть книгу. З охотою допоможе (бібліотекарка була молода і тому з нахилом до виховання...) вибрати добру... З приємністю.

І справді, як же їй було не радіти з нової перемоги? Скільки оцих дикунів шукали в неї поради! Чутлива рука її скрізь загрублі серця хвилювала новими гарними прагненнями. Так було з головою Райвику, начміліці, заврайзу. В усіх вона вміла розбудити любов до книги. Начміліці признався, що з військової служби, де він вивчав «руководство по сборке пулемета сист. Кольт», жадної книги не держав у руках. Заврайзу, окрім брошури про меліорацію, голова—про адміністративний поділ,—так само: не мали часу, змоги проглянути якунебудь книжку (діла заїдають), не кажучи вже про художню. Скільки сили довелося їй прикласти, поки вона розвіяла їхні ворожі погляди на белетристику (е, сочинительство... вигадки самі... пусте... нісенітниця... юрунда... казнашо... дурниця...—ось ті епітети, що вона не раз чула на адресу будь-якої повісти, оповідання).¹ Скільки сили довелося їй потратити, поки вона нав'яла їм нові переживання, думки, прагнення (місяцями, бувало, не повертають книжки, зачитуються). Нащо вже літня бібліотекарка, що була до неї, з яким досвідом, а й та не могла нічого вдіяти! Бібліотекар—так само. А вона, молода, зовсім недосвідчена і без стажу, а який успіх у справі притягнення мас до книжки! І власне, коли добре вдуматися, то це вже їй було не так важко. Зоставався з відповідальних, найупертніший, Кудь. Але тепер і він ось стоїть перед нею, мов ягнятко, прохає книжечки. Треба буде написати доповідь до Окрполітосвіти про нові методи роботи бібліотекарів.

Думки каскадом ударили в голову бібліотекарці, насунули світлими спогадами. З радістю, що сяла променисто в блакитних очах її, виклала перед Кудем купу книжок.

Хай вибирає, що йому сподобається.

---

¹ Автор із сумом гадає, що і його щире, правдиве оповідання не мине така сама доля.

Кудь радісно стрепенувся: о, книжка! взяв у руки, вражено-шанобливо розглядав палітурку—так і єсть, справжня книжка. Так він би хотів, щоб вона сама йому вибрала, порадила—змішано прохав її.

(Знов гордістю світились бібліотекарчині очі: має нелегка річ).

Вона по черзі брала для нього тонкими біленькими пальчиками книжку з купи, казала назву:

— Під тихими вербами.

Кудь відмахнувсь, немов од мухи.

— Соняшний промінь.

Скрививсь, немов проковтнув дозу хініну.

— Осінь.

Знизав плечима, згорбивсь, немов у сльотну годину без брезентового плаща.

— Камінне серце.

Обличчя вкрилося досадою, немов босою ногою ступив на будяк.

Бібліотекарка здивовано глянула на його: чому ці всі книги йому не подобаються? Невже він читав їх?

Кудь теж здивовано глянув на бібліотекарку.

Це було, справді, наївне запитання.

Читати відповідальному робітникові будь-яку книгу (та ще й белетристику) так само необов'язково, як жінці Завнаросвіти бути письменною.

А не подобається, бо як же може подобатись?

Щоб не гаяти часу, бібліотекарка враз прочитала:

— Сині етюди.

— Буйний хміль.

Та зразу ж ізлякалась. Кудь скрививсь, зблід, немов проковтнув протухле яйце.

Вона безнадійно розгорнула останню книжку.

— Чудова дівчина.

Кудь стрепенувся: О! Так би й зразу! Це видно, що книжка... а то...—важко дихав, збуджено поблискував очима.

Таку книжку він з охотою візьме.

Милував книгу очима, ніжно перегортав зашкарубленими пальцями поживклі, брудні сторінки.

Хитрими очима глянув на бібліотекарку.

— Чудова дівчина... Чудова дівчина... Так... (кожна риска його обличчя тремтіла стриманим сміхом... під його пильним поглядом бібліотекарка червоніла).

Сказав із притиском:

— Коли ця чудова дівчина буде схожа на вас, я її прочитаю запоем!

О! Це був клясичний дотеп! Коли б був почув Люшня, його б серце луснуло з гордощів за свого приятеля. Так не кожен скаже. Сказати так треба вміти. З другого ж боку, коли б це було так, то для книжок гнилопечеричанської бібліотеки створилася б певна загроза. А чому ви думаєте, що не так? Кудь жартувати не любив.

Не відомо, що відповіла б йому бібліотекарка на це (як прийняло б її серце), коли б не Люшня, що надійшов на цю пору. Вздрівши Кудя, Люшня раптом зблід... Біль, досада вкрили обличчя його. У тривозі глядів на приятеля, хитав головою, побачивши в руках його... Що б ви думали?—книжку, справжнісіньку книжку, яку той нікоєм ховав за спину. Так було з головою Райвику, начмміці, заврайзу. Пропаций чоловік,—з жалем думав Люшня,—блакитноока бібліотекарка причарувала. Бабії нещасні! Побачив спідницю—пропало. (Треба знати, що Люшня за тої пори, як його перша жінка пустила kota в голубник, зненавидів жінок. Тому завжди відмовлявся робити доповідь у день 8 березня про соціальне розкріпачення жінки).

Незабаром приятелі сивіли: новній

Кудь мляво сьорбав гірке шумовиння, поринувши думками кудись далеко. Нудьга густа, чорна, мов пиво, обліпила його серце. У задумі блукав він водянистим поглядом за вікном, із більшою заздрістю, ніж босонога дівчина на рожеві подружені панчохи, заглядався на молодь веселу, жваву, яснобарвну.

Сум обплутав його серце, мов жовта легесенька шаля плечі отої-он чорнявої дівчини. Завжди веселий та серйозний Кудь, що був у такій шані серед людности (ось тепер кожен намагався почастувати його пивом), мав чималий авторитет (до його слів прислухались бородаті дядьки), добре розумівся на державних справах, бджільництві, був, так би мовити, культурним «світичем» села (сам ветеринар радився з ним),—сумував!

Ну й що воно таке з людьми діється?! І, здається, людина все має (хату під кольоровою черепицею, колодязь на подвір'ї, жінку, піяніно)... Ну що з того? що з того? Отак доживе людина до середніх літ, а тоді як захочеться... та такого, що не сказати. Не думайте, проте, щоб Кудеві хотілось, ну ліквідувати краще свою неписьменність чи там вірші писати. Ні, Кудеві хотілось... Е, що хотілось Кудеві!

За вікном—лиця веселі, жваві,—безтурботна молодь—барвисті спідниці мають, сяють радістю лиця дівочі.

Раніш, бувало, любив Кудь у неділю запрягти рисака, сісти в екіпаж, вихором промчати курною вулицею сільською, завзято «ріжучи» на гармонії, з «підскоком» вихиляючи в такт плечима, хитаючи головою.

Через майдан людний промчатись, вулицею, від села до села, розважаючи люд недільний.

Бахнути молодецтвом!

Рикнути веселістю!

Плюнути відвагою!

Ревнути молодістю!

А тепер...

... За вікном молодь весела, яснобарвна.

А тепер... відповідальний робітник.

Кудь мляво сьорбав пиво, поринувши думками в далечінь. Нудьга густа, чорна, мов пиво, обліпила його серце.

КУДЬ ЗАМОВЛЯЄ ПОРТРЕТА ІЛІЧА

Скажіть по совісті, добрі люди,
чувави ви десебудь, щоб аблоуа пер-
спали камупером? Кладуть смородин-
ного листу, нечуА, вітру трілиснигу.
Але щоб влаам канупер?!

На запрошення Гнилопечеричанського клубу прибули два художники. Молоді, один у великих окулярах у чорній роговій оправі, обидва з довгим волоссям, назад зачісаним, у потертих на ліктях, животі оксамитових блюзах, що мали на пазусі три гудзики і два на комірі—білі гудзики, костяні з двома дірочками.

Художники ще не встигли вмитись, закусити, а вже гнилопечеричанці знали: приїхали з столиці... будуть сцену розмальовувати і портрети малювати... обидва нежонаті.

Лише за циганом із мавпочкою та автомобілем, що інколи, раз на рік, попадав сюди, хлопчики бігали з таким подивом, як за художниками. Пирскали сміхом: дивись, дивись,—чотириокий.

Старі з насмішкуватим подивом услід гляділи: що воно таке? волосся, мов у дяка... в кохтах чи що? а черевики з піваршина...

Гнилопечеричанці надто критичним оком оглядали кожного приїжджого.

Дівчата почали вчашати до клубу...

Художники розташувались у трьох кімнатах поруч із клубом і, не вважаючи на те, що були молоді, гарячково взялись за роботу.

Парубки й дівчата, що ненароком проходили попід вікнами, бачили випрямлені спини художників, що вовтузились коло полотен.

Коли ж люди через кілька днів завітали до клубу, то побачили в читальні, на стіні, проти дверей, великий портрет, прибраний червоним рушником, завітчаний васильками.

— Дивись — Буденний! — захоплено скрикнув сусіда Кудя, завкомгоспу Люшня.—А не схожий.

Кудь холодним оком знавця дивився на портрета, рішуче заперечив:

— Ну, не схожий! Очі!.. А вуса!

Поважно розтяг свої пишні—воронове крило—вуса.

— Ні, ні... Він. Кому ж бути, як не йому. Очі... в його ж такі... глибокі.

Пильно вдивлявся, хмурич чоло.

— Ось і кінць... його ж кінць... тонконогий... каштановий,—дугою вигнув ший, дивився з-під лоба.

Присутні вважали Кудя за знавця, і тому мовчки прислухались до його слів.

— А рямка неважна, — додав зневажливо, — не могли доброї рями дістати. Ех!

Постоявши ще хвилинку в роздумі, спитав:

— А хто ж це намалював?

І зараз же сам собі відповів:

— А-а!.. то, мабуть, художники! Да...

Зробив павзу, зосереджено над чимсь думав. Стрепенувся:

Стій! стоп! Ось він замовить, так замовить! Повісить у свому кабінеті. Ряму зробить. Під скло візьме. Не по-

шкодує грошей на рямі. Хай усі дивляться. Хай знають. Хай бачать.

Важко дихав від несподіваного напливу думок.

Другого дня, всміхаючись цілим обличчям, Кудь зайшов до майстерні художників. Перша кімната завалена була всяким хламом. У великій світлій кімнаті порозкидані були ганчірки з різнобарвними плямами, полотна, палиці, підпорки, дошки. Все це в безладді валялося долі на вікнах, стільцях.

Стелився масний, густий дух.

Не зважаючи на художника, що зосереджено схилився над імпровізованим мольбертом, Кудь іронічний погляд метнув по кутках, заставляних картинами.

Веселими очима дивився на похоронну процесію. Понурі коні везли катафалку, похилі люди за катафалкою йшли.

Перевів сумний погляд на картину поруч: люд празниковий з гітарами, гармоніями розважається на зеленому березі, узліссі, переганяється на човнах.

Поважно дивився на соняшний захід. У жовтогарячому присмерку тріпотіли рівненько підстрижені кущі, трава, віття дерев; можна було подумати, що художник до того, як почав малювати, був парикмахером.

Зідхнув важко (мистецька атмосфера впливала), глибокодумно кинув:

— А хороше діло...

— Що?— не повертаючи обличчя від мольберту питав художник.

— Малювати...

— Святе мистецтво,— буркнув з другої кімнати художник в окулярах, пришиваючи гудзика до штанів.

— Організовує емоції глядача,— сентиментально зазначив перший, накладаючи мазки на портрет.

Побачивши картину з відображенням голої, трошки схиленої, жінки, що повернулася спиною до глядача, а під нею напис—«Венера Милосская». Кудь сказав:

— Баба не вредная.

Тоді наблизився до стіни, цокнув нігтем.—О, Сталін!—засяв, пізнавши трішки усміхнене обличчя, що дивилось із мольберту теплими очима.—А хороша ряма...

— Кого ж би йому намалювати?—стояв перед портретом, задумано помахуючи ключем.—Чому ж це він, як той мурин?

— Ось у нього Риков є,—пропонував художник із другої кімнати.

— Ану, подивимось.

Став віддаля, помахав ключем, подригав ногою, підкрив іронічно вуса. З жалем хитав головою:

— О-йо-йо-йо-йой!.. Хто ж це йому так лице покраяв? Футуристи все. Ось Буденний, що в клубі... То вони? змалечку знає... Душа парень. Отак якби вони... А Сталін, як мурин... Кого ж його... кого б намалювати? О! Єсть Леніна! Ільїча... Ось коли їздив він від кооперативу до Москви, так бачив його... Біля Кремля стояв... Так хай і зроблять—біля Кремля. А це що в них?

Вказав на столик, де плямилась варена олія. Нащо вона їм? Фарби розводити? О, в нього в кооперативі цієї олії досхочу. Так скільки вони візьмуть? Тільки щоб був схожий а то!.. гроші то він заплатить. Но!.. повісить у своєму кабінеті. Отак, напроти нього, щоб і висів—це з таким виразом, моя би робив велику честь Ільїчеві.

А ряму Серьога добру зробить! Скільки ж за це діло? Він їм олії дасть.

Художники лереглянулись. Випалили разом:

— П'ятдесят карбованців.

— П'ятдесят карбованців?—здивувався Кудь, глибоко замислюючись. Ледви чутно промимрив: п'ятдесят карбо-

ванців... Це багато. Він же їм олію дає. Прийдуть до його кабінету. Він піде з ними до кооперативу. Скаже прикажчикові—той наллє їм...

— Що там, олія?—недбало поставились ті.

— А яка ж олія!—красномовно прицмокнув Кудь.—Так ось що: три десятки він їм дасть, і край. Портрет невеликий. Стопі У нього одна ряма єсть. Так ось він принесе, і по цій рямі хай роблять. Він зараз... А то... Стопі Ага... От як прийдуть завтра до його кабінету, то поміряють... невелика... ряма невелика... ну (метнувся незграбно по хаті)... ої ось перед очима, а він і не бачить. Ото портрет Сталіна, так угору буде отака, а завширшки вужча. Невелика ряма... та ловка!.. Ну?

— Сорок карбованців,—погодилися, зрештою, художники.

— Сорок карбованців!..—думав у голос Кудь.—П'ятдесят карбованців... це не так то вже й багато... Добре, п'ятдесят, то й п'ятдесят. Тільки щоб добре! Бо... Посмішка така тепла, тепла... А очі хи-и-трі!..

Другого дня художники стукали в двері Кудевого кабінету. За дверима—гамір. Обдало парним, задушливим повітрям. У накуреній кімнаті крізь димову заслону маячили голови: засідання. Кудь у запалі щось говорив, енергійно гатив по столу кулаком. Повернув діловите обличчя: а, прийшли по олію? Зараз—вилазив з-за столу. Тут його хай підждуть, піде по олію для художників. Портрета для них малюють—сповістив урочисто збори.

У кооперативі було мало люду й багато галасу. Прикажчик був на когось сердитий і тому, відваживши мила, не дав паперу загорнути. Уздрівши Кудя, вибіг з-за прилавку. Звелівши йому налити олії в пляшку та записати, Кудь сам мовчки стежив. Вийшли. Говорив: олія в них єсть... так хай працюють, а завтра він зайде, подивиться. А завтра вже щонебудь буде? Почнуть? Ну ось, ось він

підійде. А тепер йому сюди—засідання правління, клопоту не обоерешся. До завтраго. А як олія їхня добра? Трішки темна? Добра олія, чиста.

Художники весело пихкали цигарками.

Кудь заклопотано поплентався на засідання.

А день був дзвінкий, пітний, кадмієм запорошений.

...З розкішшю пензель розглажував масну гущу, на полотно клав барвисті соковиті плями, пахучі, ніжні.—милували око. Ніздрі тріпотно вбирали масний густий дух. Так щодня.

— Робота ідьоть?—бадьоро лунав другого дня в «ательє» художників кооперативний голос Кудя.—Здорові були!—Ну, ну, хай покажуть, що зробили.

Швидко, нетерпляче наближався до мольберту.

Обірвав крок. Оторопіло витріщив очі. Похитнувсь назад. Важко дихав. Жаль, досада, несправджені надії темною, густою втомою лягли на обличчя. Перестав ключем крутити. Безпорадні погляди кидав на картину, художників. Ледви чужко промимрив: ото такий Ленін?

Схилився над портретом, боляче скривився. У глибокій, важкій задумі хитав головою:

— Хіба ж це Ленін?—штурхнув пальцем—у нього ж галстук... крапочок мало...

Нахилився ще ближче, почав рахувати: одна, дві, три, чотири... Ну, а це він за крапочку не вважає...

Художники спробували були заперечити: для них галстук зовсім не цікавий.

Кудь ображено перебив, мов насміхались із його кращих почувань:

— Ну, не цікавий! Галстук увесь у крапочках мусить бути. Адже це теж характерно! А потім... потім... обличчя теж... якесь воно... фіолетове. Це футуристи,—відрубав переконано.

Художники безпорадно зирнулисьь.

— Це просто тінь від кепки,—спробували викрутитись.

— Ну, тінь від кепки!—перечив із більшою певністю Кудь. Хіба ж може на лиці фюлетова тінь бути?—підморгнув іронічним моргом.

Художники вдалися в казуїстику. Молодший говорив нерішучо: недосвідчене око цеї тіні не помічає. Насправді ж вона є. До того ж це тільки подмальовка. Портрета ще не скінчено.

Кудь недовірливо слухав із стриманою іронічною посмішкою на вустах, поблажливо хитав головою. Мовляв: хоч ви й дуже мудрі, та не мене вам одурити.

— Не, не, не—хитро помахав пальцем. Мовляв: знаєм ми вас.—Пропали гроші—важко зідхнув. А що, вони ще працюватимуть?

— Ну, розуміється, тільки почали—з осміхом Запевнили ті.

Кудь безнадійно махнув рукою,—ото є прислів'я: як почали, так і скінчать.

Художник порадив: хай облишить цю розмову, а прийде завтра, подивиться.

Кудь похилий вийшов. Темна задума лягла йому на обличчя, немов хтось вимазав умброю...

Минув день, другий. Портрета скінчено. Художник легкими мазками підсилював де-не-де світотінь.

Характерна, трішки сутула, костиста постать в недбалій, спокійній позі усмішкувато дивилася з мольберту.

Кудь мляво переступав поріг, запорошеними чобітьми нерішучо човгав через хату з неспокійною гримасою на обличчі.

Вражено спинився. Збуджено, радісно кліпав очима.— О,—засяв,—оце друге діло... О, тепер Ільч! О, тепер добре... А молодці, молодці!

Тоді нахилився так, що мало не торкався носом полотна, уважно розглядав. Хитро штурхнув пальцем у галстук,—

— А отут ще, е!.. Братішка!.. Ще нема, нема!..

Він хоч нічого не розуміє, а бачить... бачить добре...

Одвів обличчя, вдоволено глядів здаля,—

тепер піде по рямю. Ні, спочатку принесе їм гроші, роздається з ними.

Метнувся назад від порога, знов стояв перед портретом, витріщав очі:

— Схожий здорово!— доповнив слова жестикуляцією.

Сказав поважно:

— Рямю замовив нову. Та вже стара, потемніла. Повісить у своєму кабінеті. Отак, напроти себе.

... Характерна сутула постать примружено з теплою іронією дивилася з мольберту.

КУДЬ СЕРДИТЬСЯ

— Ну ж і день! Смалить, мов у пеклі. Піти викупатися, чи що?— так говорив собі Кудь прозорого, золотавого ранку, підперезуючись ремінцем.

— Парко... Мабуть, дощ буде—

кліпнув на сонце заспанними очима— наче хтось гірчицею очі заपोшив. Хитнув чубатою головою.

— Рябко, ходімі!— гукнув на кудлатого, пелехатого пса, що, висолопивши язика, заплющивши очі, прискорено сопів під повіткою. Рябко ліниво глянув на господаря спочатку лівим, потім правим оком, не ворохнувся.

День, дійсно, розливав навколо щедрими жменями сліпучу спеку, що в'ялила людину й скотину. Все живе шукало спасенного холодку або ж рятунку у воді холодно-прозорій. Лише воли на майдані з людською байдужістю та

люди на возах з волов'ячим терпінням на сонці пеклися. Розпечений порох слався вулицею. Була недля. З кооперативу народ сунув із пляшками сорокоградусної в руках.

Іскраво-золотаві диски сояшника та вода жагучо вбирали соняшне проміння. Пишний город барвистий блистів бісером, різав око (гарбузи, баклажани, зілля) та шугали ящірки з-під ніг, коли Кудь ішов на низ купатись. Розхристаними смаглявими грудьми він глибоко вбирав повітря. Земля боляче припікала босі ноги. Сонцем розперезаний, млявий Кудь ураз насторожився.

На зеленому березі, на траві соковитій біліло чиєсь дрантя, а ген за верболозом, у воді холодно-прозорій нахабно плескалось чиєсь сухоребре тіло.

Це, дійсно, треба мати велике нахабство, щоб лізти на чужий берег (від греблі кілька городів, тинами відгорожені) купатись. Наче за греблею, де он безліч голих тіл бовтається, коней купають, місця мало. Річка широка.

Здебільшого лагідний, привітний, на цей раз Кудь справедливо обурився.

— Ей, ти!—гукнув, розгледівши безвусе обличчя юнака у воді,—вилазь!

Той перестав плескатись, здивовано повернув мокре обличчя, спитав:

— Чому?

— Вилазь, тобі кажу!—гримнув Кудь.— Ач, нахаба, думав, мало того, що в воді чужій купається, ще й перепитує.

Юнак повернувся костявою спиною, затулив ніздрі, вуха пальцями, занурився в воду, лише чорне волосся, мов баговиння, стелилося зверху.

Це вже було занадто. Шия, вуха Кудеві почервоніли від обурення.

— Вилазь, сопливе, матері твоєї чорті!—оскаженіло крикнув.

Юнак дригнув ногою, плеснув задом, розбив рукою зелену поверхню (водорости), спокійно відповів:

— Мені й тут добре.

Кудь задихався. Зловісно процідив:

— Ах ти ж... (так та так)... Ти з ким же це граєшся?

Злісно grimнув:

— Вилазь, тобі кажу, бо зараз усе твоє барахло полетить у річку!

Над цим аргументом юнак, очевидячки, задумавсь, перестав плескатись, руки у воді...

— А, ти ще думаєш?! — лиховісно розстібав ремінця Кудь. Впали штани, і перед задуманими очима юнака сердито тряслись товсті, м'язисті ноги. Волохаті, геркулесівські груди, могутні біцепси, велетенські кулаки вивели юнака з задуми.

Обмиваючи тонкі в синіх пасмугах руки, вузькі груди, юнак спокійно виліз.

— Чим вам завинив?—похмуро питає, ставши в грізну позу.

— Геть звідси!—осатаніло кричав Кудь.—Забирай барахло! Скоріші ну.

Юнак хоробрився з переляку.

— Ви не дуже того... розмахуйте руками,—погрозово зазначив.

— Що не розмахуйте? Що не розмахуйте?—визвірився Кудь.—Ах ти ж глиста! Він ще буде мене лякати!

Кров ударила в обличчя юнакові. Мовчки проковтнув образу, спазматично, безсило. Витирає ноги, надягав слідні з тонкого полотна в рожевих цятках, на широкому поясі!

Кудь стояв над ним, мурмотів:

— Місця вам мало, чи що?

Юнак мовчки білосніжно вдягав сорочку, що щільно обняла промереженою смужкою тонку шию, жовтим трикутником вирізала груди.

— Ось як траву витолочили,—не вгавав Кудь, вирівнюючи велетенською ступнею кам'яної доби траву.

Юнак усе так само мовчки натягав тонкі скарпетки, що яскравилися на сонці різнокольоровими картками, на синіх резинках з металевими застіжками.

Кудь топтався голими стовбурами довкола, підіймав прим'яту траву, говорив наче до себе, але так, щоб і сусідові було чути:

— Отак днями нема спокою... Яка хрукта зосталась на дереві, то й ту обірвуть. Город витолочать. Хоча б уже рвало та іло, не жалко, чорт з тобою, а то неодмінн...

Звернувся до юнака, що зашнуровував лякерки, вказав рукою на кілька деревин на горби:

— Он, дивіться, все гілля обламане.

— Мені вашої фрукти не треба,—відповів, нарешті, юнак, зав'язуючи краватку.

Кудь жваво схопився.

— Та вам то воно, може, й не треба, та як ти розбереш його... Ось і на вас був накричав...

Коли новий сіренький костюм, певно, недавно лише від столичного кравця, щільно облягав худорлявий стрункий стан юнака, Кудь, соромливо ставши боком, склавши руки нижче живота, питає:

— Що, на дачу до кого приїхали, чи що?

Юнак мовчки поправив манишку.

— На дачу до кого приїхали?—перепитав Кудь.

— Ні—буркнув той, обережно надіваючи світло-сірого кольору кепі на шовку так, щоб не заломилось зачісане назад волосся.

Кудь потоптався, кахикнув, лагідно сказав:

— Купаться прийшли?.. якщо хочете коли, просимо, нічого не маю проти, я тільки, щоб шантрапи не налазило всякої... Самі знаєте—обірвуть, поламають...

Юнак не обізвавшись узяв портфеля, обтрусив од комашні...

— А як там у Китаї?—питав Кудь.

Той не відповів нічого.

— Постривайте, ось нитка пристала. — Обережно зняв.—Ось сюди вам ближче,—вказав рукою.—Бувайте!

КУДЬ І ДАМА З КВІТКАМИ

Ідучи надвечір луками, Кудь зустрів білу жінку з обремком квітів польових, лісових та лучних, що запашними дотиками ніздрі лоскотали, милували око весельчаними барвами.

З вихилястою грацією молодого робфаківця Кудь молодецьки стукнув підборами, всміхнувся виглянсованою усмішкою, голосно привітався до неї.

Вона холодно глянула на його веселими очима.

Солодкою отрутою наллялись Кудеві жили.

Струнка, біла жінка, мов Діяна, жила на узліссі над луками, орендувала водяний млин, добре розумілася на господарстві, виплекувала породисті корови (німки, сименталки), коні. Також часто міняла чоловіків. Це он її червонодахий будиночок, що один лише зостався з багатого маєтку, бовваніє в зеленій гущавині.

Куди він іде?—перепитав, моргнувши пишним вусом Кудь (адже на це складне запитання не так то легко відповісти).—Йде він... Що вона каже?—Куди він іде? Йде він... гм... що?.. Куди він іде?—розвів руками, зсунув

кашкета з лоба, сказав, нарешті, примруживши очі,—іде він до свого щирого приятеля...

Загалом Кудь із жінками поводився... Ну як може поводитись поважний, але не позбавлений привабливості мужчина... голова кооперативу, що розуміє свою молодецьку силу, повний ущерть буяння молодої крові?.. Але тут... Це вам не гнилопечеричанська яка молодиця..

Злі язики плещуть, що прихильність свою Кудь давно виявив до Тамари Методіївни (з цього, звісно, не слід думати, що ніби то він і на луки вийшов, щоб зустріти її). Ще коли він був головою на хуторах, то ніби з наказу Райвику, вирубавши велетенські дуби (на паливо для шкіл та установ), що на колишніх Тамариних луках росли, виявив свою ніжність—одвіз половину на її подвір'я. Потім коли був головою Райсільгосспілки, про луки турбувався. Коли ж у голодні роки завоював на держмлині був—крупчатки на паски добував. Та хто без ворогів?—старі люди кажуть: хіба що дурень, або ж святий.

Тамара Методіївна, ця химерна, легка, як метелик, жвава, мов струмінь водограю, жінка, що так чудесно укоськувала норовистих жеребців, до якої часто заїздив—по дорозі—голова Райвику, а то так і з округи начміліці, дарувала й Кудя своєю приязню.

Рідко де можна було стрінути таку щиру, чарівну гостинність та смачні такі вареники, як у Тамари Методіївни. Тамара Методіївна—єдина справжня жінка на всю округу. Це визнавали й голова Райвику, начміліці, завземвідділу, завкомгоспу, інженер меліорації, колись—повітовий прокомісар, завзаготовконтори, прокатпункту, уповноважений ревітрійки, уповноважений для боротьби проти бандитизму, кримінального розшуку. Недурно ж вони, коли в службових справах виїздили з округи, не могли не завітати по

дорозі до Тамари Методіївни, хоча б і треба було зробити верстов 15-20 гаку.

Ось яка була Тамара Методіївна, що вмiла своїми тендітними руками загнuzдати хоч якого норовистого жеребця, перед якою так молодецьки (а може, трішки й хвилюючись?) вигарцьовував Кудь.

Та вернімось назад.

Довідавшись, що Кудь простує до свого щирого приятеля. Тамара Методіївна лукаво всміхнулась:

Цікава б вона знати, хто це—його щирий приятель... може, приятелька?

Кудь молодецьки крутнув вуса.

Що, він?.. Хіба ж вона не знає?.. Щоб він... гм... де... як... хіба ж це на його схоже?

Вона махнула рукою: ну-ну-ну, ну-ну!

Притисла букет розкішний, лице втопила, блиснула лукавими очима.

— Кому ж це вона квітів нарвала?—і собі не без хитрощів питав Кудь.

— Тому, хто цього заробив—загадково відповіла. І дивлячись, що він змішано мовчить, ласкаво додала:—ось йому може дати квіточку... ромену трішки...

Коли б Кудь умів був говорити компліменти, то він, певне сказав би: з усіх квіток найвпишніша, найясніша—ви, дражайшая Тамаро Методіївно!.. Та Кудь не вмів говорити компліментів, мовчав, говорили лише його очі.

— Ну, то що, він не хоче—ображено питала, надувши пухкі губки.

— Ах, ні!—метнувся Кудь,—квіточку...

Суворо прийняла руку: тоді вона йому не дасть.

Благаючи скривився: за що це?

А за те... вона знає, за що...

За що ж?—Із розпачем думав Кудь, заклопотано тер лоба,—може, за те, що не відвіз їй отоді повидла? Так він же не міг, їй-же бо... А може... може, за те, що... невже це... ні... це не може... щоб вона... ні, дурень... а, власне... хоча...

Кудь губився в догадках, стурбовано хмури́в лоба, люб'язно всміхався, заклавши назад руки недбало, але твердо виставляв блискучий чобіт рядом з її маленькою ніжкою в смугнастих панчішках, жовтих черевиках.

Надхненна хвиля вдарила йому раптом у голову (леле!..).

— У вас пушкінська ніжка—сказав він їй комплімента.

Вона звела на нього очі (о, це був погляд!..), тоді замріяно дивилась на сріблястий струмочок, що з боку стежки мелодійно дзюрчав луками, в густій оксамитовій траві, щавлі, подорожниках втопаючи.

Млосне мовчання інтимного зближення бренило між ними тихою радістю (буває таке)...

Серце в Кудя щеміло...

Вона глибоко зідхала.

Він заворожено позирав на золотистий обрис її шиї, рум'яні, мов троянда, щоки. Млосне хвилювання заперало йому подих.

Не повертаючи на нього обличчя, вона сказала (Кудь бачив лише, як ворушились червоні, мов пелюстки рожі, її уста):

— А у вас, у кооперативі, таких панчіх нема?

Кудь недбало кинув:

— Нема, але будуть краші...

З сумнівом глянула на нього: що в них взагалі є?

Кудь мав спокійну вдачу, але там, де зачеплено гідність його кооперативу, він не міг стерпіти. Гордовито

випнувши груди, він зразу відчув, що опинився в своїй стихії, в запалі говорив:

— Що? вона сміється?—виразно загинав пальці:—духи, одекольони, пудра є, рукавички літні є, фільдекосові панчохи, глаже, краватки, запонки, загалом косметика є?..

Вона таки справді всміхнулась:

— Ну що в них за духи, пудра?—для сільських дівчат... Аджє «Коті» в них нема?..

Кудь ніяково чмихнув.

Цього таки, справді, нема... Та ось побачить, через кілька день—загадково крутнув блискучого нафіксатуареного вуса.

Вона скептично скривилася:

Це вже вона чує, здається, не вперше.

Добре, хай собі каже, що хоче, а косметичний відділ у них заб'є всякий район—з більшою самоповагою, ніж, селянин, якого підвіз на бричці воєнком, зазначив:—А ось через якийсь час!—багато обіцяюче хитнув мудрою, комерційною головою.

Так тільки могла говорити людина з твердою волею, великими плянами, обдарована не абияким комерційним талантом. І так говорив Кудь.

Та лукава жінка й тут усміхнулась: побачить, побачить...

— Куди ж вона це прямує?—спитав Кудь, щоб покинути цю прикру для нього розмову. І справді, жадної людини на всю Гнилу Печерицю не знайшлося б, що могла б щось закинути йому, знавцеві торговельної справи, аж ось, маєш (Кудь починав обурюватись), жінка... Правда, вона жінка гарна..

Йде вона до чоботаря... Ось—вхопилась за нову думку—черевики хотіла купити сестриному хлопцеві, та хіба ж у його кооперативі є?—вколола й тут його.

— Все буде, все,—жартома відповів Кудь, аби знов не починати цієї нудної розмови.

Та не тут то було. Вона наче хотіла сьогодні йому вкрай допекти: а коса їй потрібна була на тім тижні... горілка для примусу... полотно шовкове... креп-де-шинь білий... Де це в нього? насмішкувато скривилася, мало не зневажливо.

— А,—зрадів він, примруживши ліве око (що означало, що наміряється проткнути супротивника, мов оселедця), а коли в нас є чудесна, тонка, як павутиннячко, паризька вуаль,—у Москві був, привіз, то ви її не берете?—злорадісно прищемив він невгомну жінку, вдоволено пирснувши колючим сміхом.

Вона здалася.

— Ну, досить,—втомлено махнула рукою—буде вже.

— Е, ні—не заспокоювався Кудь (як запалиться, важко його було вгамувати; до того ж допекла вона його)—ні, ні,—з войовничим, хитрим виразом редактора, що націлюється мухобойкою на муху, або ж з виглядом професора, що блоху ловить, злорадствував Кудь, наперед певний своєї перемоги.—А скажіть, будь ласка,—схидно питає, насмішкувато прижмуривши праве око,—ридикюлі в нас чорні, лякові, в костюній білій оправі вже рік лежать, покоробились,—про це ви теж не знаєте?!—сказав із притиском, похитав головою.

Звісно, цю ефектну тираду Кудь виголосив менш для того, щоб заохотити її купити ридикюля (саме такий ридикюль був у неї під пахвою), більш з ідейною метою—повернути честь кооперативу в її синіх, як волошки, очах.

(Знов таки злі язики плещуть, ніби Тамара Методієвна була консультанткою галянтерійно-косметичного відділу кооперативу. З усякою новинкою Кудь ніби то

приходив до неї—«а подивіться, яку я вам штучку приніс». Та сказано—по дощу печериці ростуть, а по празнику—поговори).

Вона винувато, але мило смоктала куточком вуст.

Кудь самозадоволено мовчав.

За луками барвистою смугою побігли городи—картопля, баклажани, сояшник, буряки. Передвечірнє запашне повітря кружальцями рябіло в очах. Зірвавши з стеблини жменю теплого цвіту конопляного, Кудь довго зажмурено нюхав. Гарячою хвилею вдарила кров у голову, збуджено билося серце (ви знаєте, як цвітуть коноплі?). У знемозі глянувши на її схилене свіже, мов прозорий весняний ранок, обличчя, він солодко чхнув.

— Тут нам розходитись,—сказала ніби з жалем.

Ні,—дивився благаючи,—він до Люшні не піде.

Вона спинилась.—Куди?—з дрожем у голосі питала—куди він сказав?

Під білою батистовою блюзкою з перлямутровими гудзиками важко підіймались пишні груди. У горлі клекотіли спазми.

Помітивши її хвилювання, Кудь здивовано знизав плечима:

— До свого щирого приятеля Петра Люшні,—сказав невинно.

Блакитні очі її, мов літнє безхмарне небо, заіскрилися фосфоричним блиском.

— Хто?!—п'явками впилась в обличчя.—Оцей негідник, оця падлюка, оця наволоч—ваш приятель?—нервово скубла пелюстки ромену.

Нічого сказати, добрих він приятелів має—саркастично скривилась вона.

Кудь сторопіло кліпав очима, морщив чоло, мовляв: що за наклепи? Нехтуючи знизав плечима:

— Ні, який там приятель!.. Так просто добрий зна-
йомий...

Рішуче, мов в амазонки, обличчя її гнівно поблиску-
вало сталевими очима.

І він валандається з отим халуєм?.. З отим?—
гнівно роздувалися ніжні, мов пелюстки, ніздрі, довгі
вії в присмерку жовтогарячому трепетали, мов крила
метелика,—і він знається!..

Кудь чмихнув кріпким, мов сук на дереві, носом,—
не те, щоб знався, а так, інколи бачиться...

— Бачиться із Люшнею?!—встромила гострий погляд.

Не те, щоб бачився, а так, випадково здибується..
Стояти не хоче... Так вчепиться—Кудю, а Кудю, ходімо,
вип'єм, те, а це...

Вона здивована була вкрай!

Чи не збожеволів він?! І випиває разом із ним?!

— Ні,—зневажливо скривився Кудь,—завжди відмо-
вляється... А що таке?

Спазми сухим мотузком стягли їй горло—хай краще
не питає. То він голубів покрав у її дядька!

Уста обценьками закусили мовчанку. Мармурова задума
лягла на чоло. Стерво,—процідила, просичала.

Руки безвладно повисли, мов зламана гилка платанова,
або ж коров'ячий хвіст.

Кудь приголомшено поник головою в розпуці за без-
крайне падіння свого колишнього (так, колишнього!) прия-
теля. Поважно ступав, лагідно чмихав, скося позирав на схи-
лений гнівний профіль, йому хотілось її розважити і він ста-
ранно перештопував, мов дівчина старі панчохи, свої дотепи.

— А що люди скажуть? — перевів на іншу мову, — що
вона йде з ним?

Може, він цим хотів якогось особливого значіння на-
дати їхній прогулянці?..

Вона глянула на нього сумними очима, знизала плечима.

Бо й справді, що могли люди сказати? Вони, може думали й багато, говорили ж мало про Тамару Методіївну, що мала 7 десятин культурних луків, стільки ж поля, орендувала млина, доглядала породистих жеребців, до якої так часто заїздив по дорозі голова Райвику, начміліції.

Вже зорями засіяне небо було, коли назад вертались.

Понуро стояв старий дідуган-млин і срібний плескіт води лизав колесо його.

Війнуло прохолодою узлісся.

Вгрузали ноги в пісок.

Кудь перед ворітьми топтався нерішучо (да, перед тим загавкав був собака, та зачувши знайомі кроки, замовк).

Чому він став,—кинула привітно,—хай зайде, вип'є чаю.

Кудь з більшою неохотою, ніж голова Райвику підписує наказа, переступив поріг.

Чемно сів у кривоногий з облізлою позолотою фотель, з якого вилазили пружини, розважав господиню розмовою.

У батистовій блюзці, мережаній коло білої, пухкої шиї, з короткими рукавами, що не ховали її гнучких рук, а хатніх черевичках, бісером, парчею оздобленх, вона мигтіла рожевою лямівкою на білій спідниці, жвава, граційна, нагадувала якусь чарівну фею, особливо ж, коли несла макітру з варениками.

Застеливши стіл білою скатертю, поставила пляшку первака¹ прозорого.

Кудь стрепенувся.

— Коли б знав, то захопив би...

Вона не дала йому договорити,—хай не турбується, присувається ближче до столу...

... Вогнем розливалася густа кров по жилах...

---

¹ Докладно про це слово можна довідатись в енциклопедії Брокгауза та Єфрона.

Якась невловима атмосфера тепла, спокою, забуття опанувала Кудя. Не хотілось ворухнутись, думати, говорити.

Затуманені контури лісу гострим верхів'ям стреміли в зоряне небо. У квартиру линув паркий дух стайні.

Од слів Тамариних (це якесь мітичне сполучення звуків її Імені магнетизувало Кудя) туманів мозок, швидко билося серце.

— Іжте вареники, ось ковбаса, — припрохувала, — може, ще покласти?

Кудь їв делікатно, але багато. Мотнув головою. Нахилився. Очі його чорні, як дьоготь, і блискучі, мов масло, втопали в її синіх, мов волошки, очах. Од його хоч і відганяло перваком, та душа в його була поетична, чула.

— Ваші вареники, Тамаро Методіівно!

Захоплено скрикнув, ніжно беручи її за груди¹.

Вона глянула на нього закоханим поглядом і присунула блюдечко з маслом.

Коли ж прибрав усе, що було на столі, вона співала йому млосним, тужливим голосом — «дихають тихо акації ніжні»...

Кудь зачаровано слухав, поринаючи в забуття, задумано крутив вуса, блискучого від фіксатуару, то неспокійно совався у коротконогому фотелі, зідхав важко. Видко було, що якесь переживання бурувало в його душі, і вона не знала, чи хотів він признатися, що кохає її, чи його занудило від первака й вареників.

У цю літню ніч, коли на небі ясно світять зорі, родяться великі події...

---

¹ Автору закидали, що сцену цю він запозичив у Гоголя. У своє виправдання автор мусить зауважити, що в нашу добу вареники вважається за таку ж смачну річ (невідомо ще, чи регрес це), як уважалось за старих гоголівських часів.

Кудь поклав важку голову на стіл, прислухався. У темряві вона не бачила, яким вогнем палало його обличчя й не думала, яким вихором крутились його думки.

Десь тьохкали солов'ї, кумкали жаби. Напоєне густими пахощами повітря роздирали, голками проколювали безліч створінь. Налітав вітрець легесенькими поривами, колихав завіску на вікні. Шелестіли дерева...

Кудь стояв на колінах, благаючи шепотів:

— Подаріть мені цю ніч, Тамаро Методіївно!..

В и л и с к а з р о м а н у в и д а т н о г о е в р о п е й с ь к о г о р о м а н і с т а

Жадні дари неба й землі не можуть дорівняти тій красі хатнього затишку, і суворий владар — чоловік, порянаючи в цю запахну атмосферу, яку створює жінка, з розкішшю мандрівника з дикої пустелі, що втомився від негоди в холодну дощову пору, засиває на м'якій постелі, під теплою шовковою ковдрою.

Життя в цю пору стелеться персд ним, мов залляті сонцем луки в цвіт...

КУДЬ У СТОЛИЦІ

Краще бути першим піанем, ніж
останнім буйволом.

Конфуцій

Тільки своїми лискучими чобітьми ступив Кудь на Привокзальний майдан, на нього з диким хрипом мало не наїхав автобус. Кудь перелякано шарпнувся убік, серце ж його застукало, мов калатало сивобородого сторожа, що ходить уночі по завулках, або ж сидить у підворотні в великому полатаному кожусі.

— Мало не попрощався з Гнилою Печерицею, — подумав Кудь. — Треба обережніш. І коли несподівано позаду знов, мов труба ерихонська, хрипнув автобус, Кудь прожогом

метнувсь убік. Озирався: автобуса не було, а натомість товстий непман ховав носову хустку в кишеню.

— Ну, й місто!—думав Кудь.

Насамперед Кудь надумавсь поголитись. Розвалився в фотелі перед великим дзеркалом, віддав свою чубату голову на поталу голяреві, що вертів нею, мов гарбузом.

Кудь вийшов із голярні. Мацнув рукою по голеному обличчі, витер рукавом пудру, вражено хитнув головою: отак поголивсь!.. Тишко, в якого щонеділі село з радістю приймало екзекуцію над своїми лицами, ніколи б так не поголив... Де там!.. В окрузі... Нізащо! Водить бритвою, наче чеше... Нічого й не чути... От так Харків!.. Сказано—столиця...

В установі, куди потрапив Кудь, сиділа чепурна повновида дівчина (цикадами цокотали «Ундервуди»). Бурштинове намисто, мов райські яблучка, обіймало її повну білу шию, на маркизетову блюзку спадало, крізь яку просвічувались рожеві пухкі руки.

(Куди там Тамарі!—подумав Кудь).

— Де тут кабінет зава?—спитав Кудь, всміхнувшись тою усмішкою, що всіх молодниць у Гнилій Печериці причарувала.

Дівчина, глянувши на його чоботи (вище голови не підвела), вказала поруч.

У невеликому кабінеті, за великим столом сиділо двоє (сюди часто заходили люди з портфелями). Один старанно щось писав, другий лише руку подавав. Ото й зав, вирішив Кудь, обережно підступаючи.

Незабаром Кудь вийшов приголомшений, стурбований із довідкою в руках. Безрадно топтався, озирався навкруги. Що тепер робити йому? Довідку одержав, а до вечора ще далеко... Цілий день марно пропада...

Стояв на розі, не знаючи, куди подітись. Подався на-
вмання. Прочитав — «Зоологічний сад». Зайшов. Перший,
кого він тут побачив, був волохатий, зарослий волоссям
так, що лише виднілись маленькі очиці та краєчки вух,
присадкуватий, на кривих ногах, Тишко з Гнилої Пе-
чериці.

— Ти чого тут?!—здивувався Кудь.

Виявилось, що він теж швидко одержав довідку і, маючи
багато вільного часу, вирішив огледіти місто.

Земляки вдвох ходили, розглядали звірів. Тишко зга-
дав, хто минулої зими в них у районі вбив вовка. Кудь
не без єхидства розповів, як його чудесно поголили
в Харкові.

Тоді надумавсь одвести душу, поговорити про по-
літику.

— Ти розумієш,—з досадою в голосі скаржився,—нудьга
гнітюча роз'їдає, отут давить,—бив себе в груди,—як по-
бачиш непмана на кожному кроці—камінь на серці.—Махнув
рукою, подався.

— Куди?—спитав Тишко.

— Піду пообідаю, голодний.

— А я ще зостанусь.

У церобкоопівському ресторані люду було замало. За-
мовивши собі борщу, Кудь покищо витяг з кишені хліб,
сало (в дорогу взяв), розклав на стільці, їв.

Коли ж Кудь почав сьорбати гарячий борщ, заграла
музика.

Люди почали сходитись.

Зайшов якийсь студент, замовив собі яєшню й кислого
молока.

Військовий — шашлика, пляшку пива. Читаючи газету,
звернувся до Кудя:

так, так, переворот у Китаї...

— Значить, б'ють панів, — вирішив піддержати розмову Кудь. Додав:—а борщику такого, як на селі, їм ніколи не зварити,—кивнув головою на офіціанта.

Потім зайшла якась літня дама з чоловіком, замовила «шніцель по-венські» і Євгенія Онегіна. Незабаром перед нею парувало м'ясо. Дама витягла з муфти хусточку, витерла очі.

Кудь бачив, що всі витирають губи тоненькими паперовими хусточками, узяв собі одну розмальовану жовтою, червоною фарбою, розглядав (на цигарки добра—думав). На хусточці вінком намальовано червоне вино, фрукти на блюді, поруч—мило, цистерна—«керосин т-ва Ларек», а над цистерною напис великими літерами—«приємного апетита». Далі—крем для взуття, свічки, олія, знов напис—«апетит приходит во время еды».

До ресторану зайшов якийсь чоловік, трохи схожий на жінку. Кудь був уже націлився завести з ним розмову, коли той скинув чинарку, і Кудь побачив, що то була жінка, дуже схожа на чоловіка.

— Ото наївся,—подумав Кудь ховаючи сало в кишеню. Устав, заплатив за обід (заграла знов музика), тоді подався з ресторану.

Коли Кудь ішов вулицею, десь над самою головою його закаркала ворона, зарепетувала ціла згряя гав. Кудь підняв голову. Було синє, ясне небо. Глянувши у бік, побачив численну юрбу, що, мов укопана, позадиравши вгору голови, до чогось прислухалась. Та це ж радіо-концерт—догадався Кудь, розібравши милозвучний голос якоїсь співачки.

Втомлений столичними вражіннями, Кудь поспішав на поїзд.

— Хороша столиця, та в Гнилій Печериці краще,—думав Кудь.

КУДЬ ЗНОВУ СЕРДИТЬСЯ

Кудь зовсім не був сердитий. Лише в надто рідких випадках... Треба було, щоб добре дошкулив хтонебудь. Сердитий же він зовсім не був. Веселу вдачу мав. Зате, бувало, як розсердиться!.. Вогонь!

Кудь вернувся додому мовчазний, хмурий. Не дивився ні на кого. Жбурнув на лаву кашкета, ремінець. З закостенілим обличчям влип очима в куток. Жінка знала вже—пеклася лють. Відчула зразу, мов порох дощову хмару—чоловік сердитий. Нечутними, мов на похороні ступала, кроками, в тривозі зіркі очі, мов не помічаючи його, пильно стежили за кожною дрібницею, з загостреною увагою пильнувала за кожним рухом, намагаючись в усім догодити, в усім і непомітно.

У таких випадках краще мовчати. Бо інакше—розлютиш чоловіка.

Мовчки налила в бляшану миску води, поставила пахуче мило, чистий рушник повісила. Та від хвилювання перелила (боялась не долити) і тим розсердила його. Відлила. Раз. Другий. Потім знов доливала.

— Буде вже, годі, — зневажливо відсторонив він її, — доки там хлюпатись!

Сердито хрящала червона шия, засмагле обличчя.

Похмуро сів біля столу, нетерпляче крутив ложкую.

Довго вона там буде вовтузитись?

Мовчки поквапливо поставила на стіл миску борщу запашного (трішки хлюпнула, злякалась).

Насуплено сьорбав, кривився.

Виявилось, що борщ густий, гарячий, багато сала, а каша гірка, суха.

Бряжчали тарілки, летіла ложка підстрибом по столі...

А вона чом не їсть?.. Заціпило їй, чи що?—гримнув на мовчазну жінку.

Вона нічого... їй не хочеться... не голодна... пізніш їстиме...

Це виправдання дало чоловікові лише привід вилятись.

Зараз же хай сідає до столу!—наказав гнівно.—Щоб це йому було востаннє... ці викрутаси...

Коли Кудь був сердитий, то чіплявся до кожної дрібниці. Чіплявся навіть тому, що ні защо було чіплятись. Таку вже вдачу мав (дідова вдача).

Жінка кинулась була мерщій наливати собі борщу, та чоловік спинив її:

— А чаю чом не дає йому?

— Ах, забула,—ніяково всміхнулась,—зараз.

Притримуючи лівою рукою склянку, поставила на стіл.

— Не треба,—взяв із рук ложечку, сам насипав цукру, швидко колотив.

Вона слухняно налляла борщу, сіла з краєчку столу, припала до миски, тихо сьорбала.

Присунула йому вазочку з варенням, та зразу ж і злякалась, уздрівши, як злісно блиснули очі його.

У такт шаленого дзенькоту склянки калатало серце в жінки. Дивно було, як не розліталась склянка.

Схиливши над блюдечком розпарене терпке обличчя, макнув вуса. Тоді набрав повну ложечку малинового варення,—запив чаєм. Забило дух. Гаряча каламуть хвилею розлилася по всьому тілі. Густа, солодка. Заблищали куточки очей.

Пив з прицмоком.

— Налий ще,—попрохав.

Жінка метушливо кинулась до самовара.

Тимчасом ковтнув другу ложку малинового варення. Від осолоди очі зажмурих. Густий, запашний дух голову крутив.

— Не було нікого?—спитав.

— Ні... д-да... був Люшня.

— Що казав?

— Нічого... Надвечір зайде.

Склянка чаю, що запашним, парким струмочком ніздрі лоскотала, знов повернула Кудеву увагу.

Сьорбав, крєктав, витирав брудною хустинкою волохаті груди, спітнула шию. Червоний ніс, чоло зросили крапельки поту.

— На ось рушника,—подала уважно жінка.

— А що йому треба від мене,—не казав?—вів далі перервану розмову.

— Ні... казав, якась важлива справа...

— А,—догадався Кудь, ковтаючи четверту ложку варення,—знаю.

— А що?—спитала жваво. Балакливість чоловікова вивела її з лякливого одеревеніння.

— Та... —недбало махнув рукою,—діла кооперативні... А варення в тебе надзвичайне — додав, зосереджено розкуштовуючи п'яту ложку, з задоволенням шморгаючи носом.—Багато варила?

— Іж,—розпроменилась вона по самі вуха солодкою, як те варення, усмішкою—стане...

Чи є ж більша радість для жінки, ніж хвала чоловікова за смачне варення! Поети, філософи! Умріть!

Кудь витяг руки, випнув груди, потягався, граючи могутніми плечима, зажмурено, широко позіхав.

Вона закоханими очима поглядала на свого повелителя: може, він ляже?—вона йому постеле на лавці...

Стягла запоорошені хромові чоботи, викинула мокрі від поту онучі, дала чисті.

Ліжко було геть закладене подушками, і тому Кудь витягся на лаві.

Вона ж пестливо сиділа біля його, мухи відганяла. Немов янгол крилом сон навівав... Приємно свербіла п'ята, злипались очі... З глибини солодкого забуття впливали мутні спогади... Мурмотів крізь сон: змучився з отим кооперативом... ревізія, звіти... до біса мороки...

Надвечір прийшов Люшня, заклопотано тер лоба (член правління кооперативу). Вареники мало не сами плигали в рот, шкварчала солянка на плиті, горілий приперчений дух стелився по хаті, в ніздрі в'їдався. Оселедець, обкладений вінком маслин, цибулею, в олії купавсь.

Серед столу, обведена іскряним диском янтарного саява, на світлі прозорилась пузата пляшка «зубрівки». Друга, порожня, стояла осторонь.

Кудь бив себе в груди, в запалі говорив:

— Ну, що ти зробиш? Що зробиш? Приходить Митька, Стьопа... Працювали разом... Пліч-о-пліч... Ну якже не дати? Ну, не можу... Товариші... Дюжину пива, те, се... Тепер ревізія... Ну, ревізія... Ну хай садять іншого... А той хіба не чоловік?.. Хіба що посадять Шкуру... Ну, той не дасть... Той не дасть... А я не можу... ну, не можу, розумієш?! Я не такий... Мене сам Держинський знає... По прямому дроту викликає, бувало:—Товаришу Кудь, Москва гине! Країна в небезпеці! Треба більше приставляти палива!

Я відповідаю:

— Товаришу Держинський! Люди обірвані, голодні. Цинга. Нема соли. Мерзнуть. Не вистачає перевозочних средств...

— Товаришу Кудю,—відповідає.— Мобілізуйте всі сили! Я зараз видаю наказа Наркомпродові, щоб негайно транспортував вам картоплю, сіль. Жму вашу руку.

— Слухаю, товаришу Дзержинський! — відповідав я. — Завдання виконаємо на 100 відсотків!

Кудь неспокійно совгався на стільці, ворушив спогадами дні минулого героїзму.

Увесь апарат в його руках був. Приїздиш було на село, в твоєму розпорядженні сотня бравих молодців. Усі тремтять... Мобілізуєш населення... ловиш дезертирів... Судиш...

Чимдалі Кудь розпалювався все дужче. Махав грізно кулаками, орлино поблискував очима. Напинались м'язи під тонкою сорочкою. Стихійною силою віяло від його, постаті.

Жінка чи не з більшим переляком, ніж із захопленням поглядала на чоловіка.

Люшня розкрив рота, ловив кожне слово.

— Я солдат революції!—з гордістю гупав себе в груди Кудь. — Я піду... Я піду... Хай садять іншого... Та перше... тут він зробив зловісну павзу (присутні, наче скам'яніли)—

— та перше...

навалився грудьми на стіл, підняв велетенський кулак—
перше—

наче вагався, з болем зважуючись на такий крок.

(Присутні схвильовано затаїли подих).

Грізною рішучістю раптом наллялось його обличчя. Одчайдушно випалив:

— я так грюкну дверима, що вся округа здригнеться!— гупнув по столу кулаком, аж забряжчали тарілки, а муха, що смоктала масло, злетіла сполохано, жалібно забрєніла.

Кудь важко дихав. Грізною величністю й потом віяло від нього. Рубцями жили понадувались на розпаленій скроні, шиї, обплутали руки.

Люшня вражено вилупив очі, тоді нахилився над столом, у захваті хитав головою, пирскав тоненьким сміхом: от так-так!..

Жінка в тривозі за округу кинулась до чоловіка, благала: ну, буде вже... не треба... не хвилюйся... із'їж ось оселедця...

— Я їм покажу — запально відсторонив її Кудь. — Мене хай краще не займають! — Я сплячий лев! — дико ричав, поводив налитими кров'ю баньками.

— Ну, заспокойся, заспокойся! ось маслина, оселедець, — вгамовувала вона його.

Коли спорожніла друга пляшка, набрякло сумом серце Кудеве. В журі хилитався він над янтарною чаркою, протягом виводив:

Реве та стогне Дніпр широкий...

Пісня то молитовно завмирала, то буяла новою тужливою хвилею.

Поривами вплітались нестройні голоси Люшні та жінки.

Коли ж пісню скінчили, стали прохати жінку, щоб заграла на піяніно. Вона довго відмовлялась, аж, нарешті, Люшня, обнявши її за стан, посадив силоміць. Вона соромливо, мов мімоза, вдарила по клявішах.

Бурхливі, мелодійні акорди полилися з-під її чутливих пальців, затуманілими попливли хвилями.

Грала вона, між іншим, ще краще, ніж варила варення...

Кудь зачаровано слухав, виразно підморгував приятелеві: жінка, мовляв, у мене!

Люшня захоплено - вражено хитав головою: д-да, брат... культура...

Кудь сплів пальці над столом, ліктями обіперся, гойдався в такт, сумно підспівував веселим голосом:

За ті карі очі
Душу б я віддав...

Тоді зірвався з місця, схопив гармонію, що лежала на піяніні (трирядка з дзвіночком — заздрість усіх гнилопечеричанських парубків, гордість дівчат).

Ех полна, полна коробушка
Єсть і ситець і парча...

Широко розтягав Кудь гармонію, вибивав такт ногою, молодецьки вихилявся, підспівував.

Піяніно глибоко зідхнуло, тужливими мелодійними хвилями заповнило хату.

Гармонія ревула срібними голосами...

Музики спітніло відсапувались, витирали хусточками вдоволені лица.

Люшня розчулено говорив:

— До вас прийдеш—душею й тілом спочинеш...

— Ото, брате, треба вміти жити, — сентенційно сказав Кудь.

— Д-да,—глибокодумно згодився Люшня.

Отже, бачите, Кудь зовсім не був сердитий... Веселу вдачу мав... Зате, бувало, як розседиться!..

КУДЬ ВИВЧАЄ ІСТОРІЮ КУЛЬТУРИ

Кудь сидів за масивним дубовим столом, застеленим скатіркою лянною, і бубонів собі під ніс... Зелені соковиті віти настирливо дряпались у вікно, завмирав у передвечірній тиші ніжний цокіт якоїсь пташки, густим струменем вривався у вікно запах липи, а Кудь, кліпнувши посоловілими очима, щільніше переплів пальці... Голос його, наче гудіння молотарки, завмирав, то зростав, чубата голова, похитуючись у такт, поволі хилилася до столу...

Завтра неділя — Кудь робить доповідь. Дрібно дрижали сторінки в зашкарублених товстих пальцях, більше звиклих длубатися в бочці з осередцями та перебирати наритники...

Кудь задумливо глянув у вікно, приклав руку до лоба, потиснув скроню, на якій надулися жили, відкинув назад воронове крило чуба, важко зідхнув вступив очі знов у книжку.

Петро Люшня повільно усміхаючись, переступив поріг.

— Здоров був,—привітно простяг ще здаля руку...

Будь при інших обставинах, Кудь дуже зрадів би своєму приятелеві, якого з місяць не бачив (на курсах був), а тепер обмежився лише кількома питаннями — сухими, лаконічними.

— Що я бачу! — здивовано протягло скрикнув нараз Люшня, кинувши оком на стіл, де певне, сподівався побачити що вгодно, тільки не книжку.

Кудь винувато посміхнувся.

Та то доповідь завтра його. Треба нести культуру в маси. А він ще й конспекта не переглянув.

— Ось воно що! — жартома дивувався Люшня. — Пішли наші вгору...

І, похлопавши приятельськи по дужому плечі, він, відсапуючись, сів, витер брудною хусткою спітніле чоло, недбало кинув:

— Брось єту юрунду! (взагалі Люшня був великим скептиком).

Хай розкаже краще, які в них тут новини, цілу, здається, вічність не був ..

Кудь мляво повів рукою.

— Нема нічого особливсго,—

втомлено скривився, низав плечима, косив одним оком у книгу.

«...Щодо скотарства, — читав подумки, — то воно виникло»...

— Да, коней в лісництві вивели... — підвів наморщене чоло...

— Що ти кажеш?! — здивовано перевів дух Люшня. —
Всіх трьох?

— І з бричкою, — байдуже додав Кудь. Машинально читав далі:

«...Постійного житла не було, від дощу, спеки люди ховались».—

— Ага,—згадав,—ліс ото цими днями горів...

— Що ти кажеш?!—знов здивувався Люшня.—З чого ж це?.. Й багато вигоріло?..

— Десятин із п'ять... пастухи підпалили, — пояснював Кудь, не одриваючись од книги...

«...Першим знаряддям були, безперечно, камінь і палка», прочитав, на хвилину зупинився.

— Да, провалив голову Тишко Миколі Шпаку... нюкою...

І, мабуть, жалкуючи, що стільки прогаяв часу на бачки, старанно знов у книгу встромився, бубонів під ніс:

«Знаряддя це можна знайти й у вищій мавпи»...

— Так, так, і у вищій мавпи, — машинально повторив, підвів голову, глибокодумно зауважив: як же ми далеко пішли вперед з того часу!..

Люшня хвильку мовчав од несподіванки, тоді ляснув себе по коліні, радісно скрикнув: ну?! Через що це в них?..

Хроніка подій за його відсутність ставала щораз цікавіша...

— З перепоею, — буркнув Кудь, схилився над книгою. — За Марфу, кажуть, зчинилася сварка... Розумні слова, знаєш—ткнув пальцем, читав:

«Для розвитку життя потрібні лишки енергії, а їх, ми бачимо, нема»...

Глибокодумно похитнув головою...

— Слухай, та кинь ти!—не витерпів Люшня, роздратовано засовавшись на стільці.

— Давай краще...—і він виразно повів баньками, усміхаючись скривив щоку, цокнув себе нігтем під горло.

Кудь винувато розвів руками.

— Не можу, брат... Завтра моя доповідь, а я ще й конспекта не прочитав.

І щоб довести це наочно, він уголос почав читати:

«... Скотарство виникло в різних країнах»...

— Годі—накрив широкою долонею Люшня книжку— обридло, не втече... Глянь, який вечір чудовий... Липа, липа ось як пахне!.. Я піду, а ти нащот закуочки потурбуйся...

І Люшня щез за дверима...

А Кудь сонливо випростався, позіхнув, шкребнув потилицю, потягся, постояв хвилинку в задумі, тоді, крутнувши чубатою головою, ляснув по книзі, зачовгав до шафи.

КУДЕВЕ ГОРЕ

У Кудя здохла кобила. Кудь хильнув чарку, посоловілими очима, затьмареними горем, дивився на недопиту пляшку, думав: тепер удівець... кобила здохла... молода, здорова...

Да, нещодавно в Кудя вмерла жінка. Кудь купив кобилу. Купив Кудь кобилу й назвав іменем своєї жінки (любив Кудь жінку). Засмучено поляскавши конячину по могутній шиї, він сказав (голос його тремтів тугою): ну, мила скотинко, служи мені вірно, як (тут він збився)... як служила мені моя вірна жінка... Маша... Кобила фиркнула м'ясистими ніздрями, мотнула головою, стукнула копитом, мов сказала: добре, добре, буду, будь тільки ти для мене вірним, дбайливим господарем—годуй добре, доглядай, пильнуй...

Через місяць (золотої осені) кобила здохла.

Кудь із жалем дивився на порожню пляшку, думав:

... такої вже не буде... гніда, гриваста, ширококрижа... підійде, бувало, моргне чорною брівкою, ніжно так при-

горнеться... Обіймеш за шию, розчешеш гриву, поляскаєш по широких крижах, що аж вилискує красою... Ставна, прудка, широкогруда... Терешко, що має вітряка за хутором, дві сотні давав, цілий рік залицявся... А одного разу зустрівся біля мосту, такого наговорив... І чоловіка кинь, і те, і це... Все сказала покійниця, вірною дружиною була... здається, не тільки за дві сотні,—за тисячу не віддав би... А тепер здохла... Холодної води гаряча випила... казав, не пий багато...

Кудь випив ще чарку, скривився й довго сидів, поринувши в задуму...

... у неділю як смальнеш, було, хутором, що аж дух забива, увесь мир заглядається... А вона хоч би глянула на кого... Перебирає струнками сухими ніжками, мов грає... Ловка, легка хода і... любила його... Інші жінки поза тинами волочаться, а Маша надвечір із стайні не вийде... Спокійна така, лагідна та добра... Ну, ревнувала, вже не без того... Швидка, як вихор, на христинах або на весіллі жоден кінь не перетанцює... Чорноока, смаглява, як зараз бачить, шовкова спідниця на ставній фігурі блищить, мов допіру зі ставу вийшла... не йде, а пливе поважно, плавно йому назустріч, всміхається, приязно махає пишним хвостом.. Весела, ласкава... За рік і одної сварки не було... Покірنا слухняна... без батога завжди їздив... Кріпка дуже була... мішок на плечі сама звалить, до клуні віднесе... під гору везе хоч яку кладь, а не здасть... надійна була і любила його... Прийдеш, було, додому, стріне, всміхнеться, отак ніжно полоскоче ніздрями... балував, правда, він її, ніколи ячменю, вівса не шкодував, а приїздить із города—завжди хустку новеньку, чи то на кохту набере, вбирав, вбував добре... Охайна ж до того була, завжди чистенька така, ніколи на мокрому не ляже... Оженився, тільки з кавалерії вернувся, скоро й не стало... якби знаття, продав би

Терешкові... красуня була, завжди привітна та весела, не те, що інші молодіці — сварливі, нечепурні, похмурі... струнка, чорнобрива... не жінка — товаришка... Тепер хто його зна, коли купиш...

Кудь розхристано шарпав волохаті груди, ще ковтнув чарку, закусив солоним огірком, похилився в глибокій задумі, тужливо хитав головою...

Маша, Маша...

ЧОМУ БАБА ВІВДЯ ВДЯГЛА НОВУ СВИТУ

«Чудова людина Іван Іванович.
Він дуже любить дині.»

Гоголь

Була зима. За вікном наче хтось невидимою рукою посипав землю блискучими таблетками нафталіну. Ішов перший сніг. Флегматично плянували сніжинки, вкривали землю пухнастою біллю.

Баба Вівдя внесла з комори нову свитку, з якої сніжинками посипався нафталін.

— На похорон,— сказала.

Баба Вівдя... Ви не знаєте баби Вівді? Та її вся Гнила Печериця знає. Баба Вівдя (ота, що вилизує язиком запорошене око) колись перша дівчина на все село була. Дуже рум'яна. Дід Антип, колись перший парубок на все село — краса й гордість гнилопечеричанських дівчат, страхіття для парубків (отой, що яйцями торгує), пригадує все немов учора було (дід Антип, що любить співати «Доганяйте літа мої, літа молодії»). Весела змолоду була Вівдя, моторна. Скільки зубів за неї хлопці один одному повибивали, синців понастановили! А співала як! Було, жодне весілля не обійдеться без неї.

Тепер на старості тільки й розваги, що на похорон піде. І вона ні одного не пропустить. І наговориться досхочу і заплаче. У Гнилій Печеричці вже й прикмета така склалася: ондечки баба Вівдя в новій світлі пішла — певне, помер хтось.

Так воно і справді було.

Помер Кудь.

По смерті жінки він довго, довго думав і помер.

Перед самою своєю смертю він сказав (до останньої хвилини був при ясній пам'яті):

— Зачиніть двері, бо кури позлітаються на горище, зерно порозкидають.

Тоді помер.

З цієї нагоди голова Райвику сказав палку промову, приблизно такого змісту:

— Товариші! Помер Кудь. Смерть не підкрадалася до нього. Він довго збирався з новими силами стати до роботи. Хоробро стояв на посту. Був чесний, енергійний робітник і громадянин. Боець. Хоробро стояв на сторожі революції. Смерть довго підкрадалась до нього... пазурями взяла за глотку... І тепер (павза) ...ми маємо (розпачливий рух)... домовину. Тепер його нема серед нас...

Цалі йшла мова про заслуги Кудеві перед революцією.

Поставив кооператив на ноги, зміцнив радянський апарат, не обмежуючись лише службовими обов'язками, був активним культурним робітником, добре розумівся на ветеринарії, провадив антирелігійну пропаганду (то він у день 7-х роковин Жовтневої революції попові дав у зуби), зміцняв сільське господарство (то за його поміччю заведено культурні луки в Тамари Методіївни), дбав за освіту (в холодні тяжкі роки то він, зрубавши дуби в колишньому Тамариному лісі, постачав школам паливо), ніс освіту

в маси, добре розумівся на бджільництві, і безліч ще заслуг перед революцією виявилось в Кудя.

— Хай йому земля пером,—сказала баба Вівдя й перехристилась.

Коли похилий люд вертався з кладовища під вражінням промови голови Райвику, один незаможник хитнув чубатою головою до сусіди:

— А хорош чоловік був.

— Хто?—спитав той.

Кудь.

ХАРЧЕВНЯ «РОЗВАГА ДРУЗІВ»

На довге й широке згір'я повзе Бугаївка¹, згорблено ліпиться своїми хатками, підозріло-прижмурено визирає з-під землі вікнами, провалюється раптом у Балку, чітко, шперто дереться по кручах і розсівається аж ген-ген за колією в степу.

Край вулиці, що межує з базарним майданом, висить поїдена ржею вівіска:

*Харчевня
«Развлеченія друзей».*

А тепер кілька слів із реєстру фінагента.

«...Дві кімнати, двадцять столиків, господар Олекса Очеретня, 45 років, обід із двох страв, його жінка Оксана 28 років, їх родичка Поліна Баранова 22 років, чай, холодні закуски».

На стіні висів портрет Троцького (фінагент запропонував купити), поруч усміхалася червона, як вишня, дівчина з голубом біля щоки, а в кутку св. Юрій разив списом змія.

Щоб не забути про головне: харчевня «Розвага друзів» була, на відміну від усіх харчевень на Молдаванці, твереза установа: хмільного тут—а-ні-ні.

---

¹ Бугаївка—частина Молдаванки—передмістя Одеси.

Коли ж ви часом проходили повз неї і бачили, як люди з харчевні рачки вилазять та виробляють різну там еквілібристику, то на це вам Альоша здивовано знизував плечима:

— Біс їх знає, понажираються десь, а потім приходять,— адже не виженеш?

Погордо розводить руками, з виглядом людини, що найшла аргумент, якого не заперечиш.

Коли ж ви «Хома Невірний», то загляньте підчас обіду. Ось і тепер... Субота... В харчевні повно люду...

— Шклянку ситра, Альоша! — наблизився до стойки чолові'яга.

З пляшки забулькало ситро. Випивши, той звкусив солоним огірком...

Дехто підходив, дехто уставав з-за столу. Альоша не випускав пляшки з рук...

Пара стелилася під саму стелю, розливала пахощі яловичого сала, горілого масла...

Альоша ледви встигав...

— Вам борщу?—питав наливши шклянку ситра.

Той, закусивши солоним баклажаном, сідав за стіл.

— Аксюто, борщу!—кричав Альоша...

З пляшки знов забулькало ситро...

Чолов'яга випивши, ввічливо звернувся до господині:

— Чи не можна трішки кислої капусти?

Згодом харчевня трохи спустіла.

Скориставшись з передишки, Альоша, втомлений, сів... Важко зідхнув, витер піт з обличчя...

— Чи повірите, сьогодні ще газети не держав у руках? У когось співучасливо забулькотіло в животі.

Шелестів газетою... Далі здивовано, протяжно засвистів.

— Що там?—одірвавсь хтось од миски.

— Рур забирають. Окупація Рур... Рурська агонія...

Знов шелестів газетою, хмури́в лоба. Тоді підвів брови, дав знак рукою й виразно почав читати:

«В ночь на 12 с. м. агентами губрозьска была произведена облава в ресторане «Белый Лебедь». По имеющимся сведениям в ресторане производилась тайная продажа спирта. После тщательного осмотра»...

Одчинилися двері (в харчевні двері не рипали), і на кухню попрямував кремезний биндюжник Спирька з великим животом і худорлявим обличчям. Кивнув Альоші головою.

— Накрили,—доказав Альоша інформацію. Пішов за ним.

Незабаром Спирька вийшов, при чому живіт у нього помітно якось спав, випив дві шклянки ситра і, вмочивши у судок з гірчицею кусок ковбаси, закусував.

Отже, як бачите, в харчевні «Розвага друзів», на відміну від усіх молдаванських харчевень, нічого крім ситра, не п'ють—«звичайнісінького ситра» (або ж, як каже Поля, «систра») — в темній пляшці з ярликом—мовляв — без ніякої фальсифікації:

*1-ша Держфабрика
зельтерських і фруктових вод
(б. Калінкіна)*

І вам стає соромно за свою підозру, за те, що обридаєте своїм бурканням.

ПОЛЯ Й ЖОРЖИК

Коли вірити романістам, сужений може з першого ж погляду жіноче серце вразити.

Коли Поля вперше уздріла Самоделкіна, вона почервоніла, наче шпалер. Самоделкіну ж ніби хтось щоки вимазав малиною.

— Совус учора був твердий,— сказав.

— Ну й не сором вам?—Хіба вже зубів нема?—присо-
ромила його Поля.

— Молодь тепер,—зневажливо скривилася господиня.

— Та тихо, а то розіллете,—відчинила двері Поля.

— Наш господар, не думай,—казала Оксана, коли Само-
делкин пішов,—інтелігент, не абихто... й нежонатий.

Але Полі до всього було байдуже.

— Ну що ви так мало їсте?—питала вона другого дня
Самоделкина.—Що, апетиту нема? Женілися б, більше б їли...
Самоделкин розлив борщ...

Плавко, перекотиполем стелилися сніжинки, білим хут-
ром вкривали задубілу землю.

У вікна зазирає старий шалапут-вечір...

Поля стояла перед дзеркалом. Напудрене обличчя млосно
поблискувало підведеними очима. Тоскно, мрійливо.

— Та гарна вже, гарна, покохає. Неси лишень капу-
сняк,—квапила господиня, виллявши з миски в казана не-
доїдений борщ.

В харчевні декому ще подавали запізнений обід.

Поля в задумі вернулася, мила посуд...

— Та не засни там, давай но жвавіше, що ти ходиш,
наче не своя?—квапнула господиня.

— Та прийде, прийде, не сумуй,—іронізувала.

А старий шалапут-вечір нетерпляче тряс по вікнах дов-
гою бородою, виблискував глибокими темними очима.

Поля винесла надвір помиї, в задумі прислухалася...

Тоді пішла до Самоделкина—може хворий?

— Чому ви носа не показуєте?—питала.—Як же у вас
тут гарно,—оглядалася...

— Ну і не сором з цієї пори головою бідкатись? Ішли б
краще обідати,—потягла за руку.

Жалібно, од пориву вітру забреніля шибки, замигатіло лампа. Поля, заворожена тишею ночі, стояла нерухомо. Тоді сказала:

— Яке красиве ім'я «Жоржик».

Самоделкину наче хтось щоби вимадав червоним чорнилом.

— Гайда, Полю, однеси но мішок до льоху, зрання тут стирчить перед очима,—наказала якось господиня.—Он, доречі, Жоржик тобі допоможе.

— Та глядіть но мені, не забаріться там!—лукаво кинула навздогін.

— Ех, і втомилася ж я! — бухнулась Поля на мішок з картоплею, солодко потяглась, прижмурилась, млосно закинула назад руки.

Самоделкин старанно розвішував на жердинах вінки цибулі.

— Ну що?—пронирливо питала господиня, коли Поля вернулась.

— Розвішали,—хмуро відказала та.— Обридло все. Насипте капусняка.

— Полю, що з вами?—спочутливо питав якось Самоделкин.

Та, сховавши голову між лікті, мовчки схлинула, мняла в руці якийсь папірець.

— З дому недобрі вісті?—легко розтулив пальці.— Можна?—розгорнув незграбний, списаний клаптик.

Мовчки хитнула головою.

«Дорогая Полічка,—читав,—звени што так довго неписал должен сообщить тебе неприятное известие што застрилился Степа из Дробовика позно вечером когда все положились спать лег на кровать и ногой нажал собачку

вистрел попав в рот на столе оставил записку Дорогие родители простите што зделал вам неприятность ни могу жить биз ние биз моей Дорогой Полички родители страшно плакали и осуждали тибя Дорогая Поличка приежай а то я зделаю сибе то, што зделал Степа все кавалери внас говорят, што нет лучше барышни на ясе село за Полю Приежай Дорогая Поличка жить без тибя нимогу звини што так плохо написал ехал у поизди передаю через Сеню он едет на базар продавать муку. Твой Коля».

Самоделкин важко переводив дух, поглядав із спочуттям на схилену перед ним у глибокому горі незграбну постать.

Легко доторкнувся.

Що ж вона тепер думає робити?

Безпорадно мовчала.

Вона й сама не зна.

Далі спокійно, тужливо розповіла.

На селі життя не було. Хлопці на ножі бились за ню. Дівчата з ревнощів ладні були очі видряпати. Не могла на люди вийти. Ввечері співи, гармонія грає, а вона сидить, мов прикута, дома. А раз, як пішла на виставу, дівчата мало насінням не отруїли.

Отже, і мусила втекти у місто, найнятися...

Самоделкин раптом підвівся... Гм... йому ніколи, треба йти... Там один товариш обіцявся зайти. Так що піде... Хай не журиться, якое воно буде. В неї тут нема родичів?

Нема нікого, хоча б одна душа знайшлася...

Але йому ніколи, має прийти один товариш...

Другого дня Самоделкин казав приятелю:

— Від неї треба подалі, — за ню стріляються, на ножі б'ються, ще хто штрикне.

А ввечері Поля читала листа від Сені, де той повідомляв, що застрелився Коля, і якщо вона не приїде, заподіє собі те саме.

«ТРІО». АЛЬОША ТА ОКСАНА

Було поночі. Альоша, випровадивши останню кумпанію, закривав харчевню. Сам він точився, наче допіру вийшов з монастиря. Посоловіло-критичним оком окинувши підлогу, де Поля замітала та шкрябала, знявши куряву, наче отара, коли у спеку йде до водопою, він почав підраховувати виторг. Любовно й задумливо розгладжував пачку асигнацій, вирівнював загнуті кінчики. Розгублено глянув на полицю. Дістав книгу боргів, що клієнти були винні, довго старанно виводив олівцем. Тоді пішов із харчевні. Завтра свято—день спочинку—хіба хто з чорного зайде.

— Ех,—хто її видумав?! — екзальтовано підняв Альоша чарку, закохано глибокодумно розглядав прозору проти світла, ласкав очима.

— Та пий уже, пий! — посоловіло белькнула Оксана й раптом тріпонулась, закинула назад голову:

Ви розкажіть моєму мілому—
Што я больная в больнице лежу...

Заплющилась, ще дужче хрипляво, «з серцем»:

Пускай он приедет, со мной разпрощається,
Скоро-скоро я помру...

Млосно-тужливо хитала головою.

Розчервонілась малиною, обвела гнучкою рукою спинку стільця.

Пуцай йон приедет,
Со мной разпрощається...

мляво виводив Жоржик і посоловіло кліпав віями. Раптом обірвав, дико блиснув очима, стукнув гармонією по коліні, розтягнув, перебираючи пальцями, стиснув—

Жілі-д билі мужичкі,
Рослі в лесу грибочкі,
Хорошо да хорошо,
Єнта д'очень хорошо...

дзвінко дуже заспівав награвуючи, поглядав навкруги переможно.

— Е, що це!—згіржливо, махнув Альоша, поклав руку на гармонію. Враз нагострився, глянув кудись у далечінь, на обличчя зосереджено лягли тіні смутку, ще раз розвів руками, фалшиво, з почуттям заспівав:

Стоїть гора... висо-окая...
А під горою—гай...

Сильно:

Зелений гай, густесенький,
Неначе справді рай...
А в тім гаю...

Дико наперебій заверещала гармонія, владно заглушила Альошин голос:

Взялі дівки кузовки,
Пошли в лес, вот, по грибки,
Хорошо да хорошо,
Єнта д'очень хорошо...

Крутив Жоржик патлатою головою, розкидав бризки сміху.

— Ні-ні-ні, ти послухай,—силоміць схопивши гармоніста за руку, Альоша виразно хитнув головою.

— Слухав далі.

Глибоко зідхнув, широкими грудьми набрав повітря.

А в тім гаю тече річка,
Мов скло, вода блистить...
Долиною широкою...

плавно розводив рукою, розкидав ліктями, розхристаний, розпатланий, вітав з піснею в гаю, де річка склом блистить.

Гармоніст шарпнувся, вирвав руку, дико трусонув гармонією:

— Альоша, послухай ти, Альошо, послухай на хвилиночку, послухай, Альошо...

Угаразділ Дуньку бес
Забресті дальноко в лес.
Хорошо да хорошо
Єнта д'очень хорошо...

— Стій! Почекай... Ось зараз... Слухай...
Шарпнув Альоша гармонію, придержав Жоржикову
руку.

— Ти слухай, слухай далі...
Набрав повітря, зморщив чоло.

А три верби схилилися,
Мов жураються вони...

похитуючись у такт вербам, що хиляться від вітру, журно,
протяжно виводив.

Гармоніст насторожено кліпав віями, легенько пручався.
Оксана, старанно настромляючи на виделку оселедця, іро-
нічно кинула:

— Та годі вже тобі, хай...

— Цить!—грізно стукнув пляшкою Альоша, перестере-
гаючи дав знак рукою:

Що пройде любе літечко,
Настануть холода...

Підняв руку зворушено, з розпачем, заворожено:

А молодість не вернеться...
Не вер...

Дико виринув хрипкий голос Оксани, заглушив:

Ах, почему я за всех забиваю...
За одного я забить не могу...

Палко, бурхливо виводила, зажмурено хитала головою.
Альоша з виразом глибокого страждання, призи́рства,
злісно гримнув:

— Цить, перестань горланить, діти сплять!—люто кинув
оком, налляв чарку, витер піт з обличчя.

Оксана ображено кинула:

-- А за себе забув?

— Знаменита пісня! — не зважаючи, нахилився Альоша
до гармоніста, —просто,—незграбно жестикулював руками,—
з душі...

Гармоніст уважно слухав, перебирав пальцями тихесенько якийсь танок.

У другій кімнаті дико заверещало.

Альоша згадав про дітей:

— Колю, ти спиш?

На підлозі тут лежало троє підлітків і блискучі очі їх буровили стелю. В хаті вітали чудернацькі фантастичні тіні, стрибали, перекидалися, корчили кумедні пики, кликали до себе дітей.

Почувши батьків голос, Коля зажмурих очі, але сестри виказали.

— А йди но сюди, — покликав батько. — Пий і йди спати, — налляв чарку.

Той молодецьки хильнув, закашлявся, ліг на своє місце й почав чванливо «хухати» сестрам під ніс.

Альоша завжди при нагоді любив демонструвати свого сінка, особливо ж коли був на «лоні Авраама», отож, многозначно кинувши вслід, із здивуванням розповідав:

— Мале, мале, а розумне, хитре, я вам кажу... До читання...

Оксана перебила:

— Ти спочатку зумій йому навчання дати, а то розпакудиться він у тебе, он з Полею що виробляє...

Альоша на мить був збитий з пантелику, та раптом просяв, нахилився до Жоржика, пошепки заговорив:

— Вісім літ, стерво... Поля мене підлогу, а воно... під спідницю загляда, а?!

Жоржик одхилився на стільця, гоготав.

Оксана самозадоволено мовчала.

Плавко, плавко наче прозорі пушинки сірозілля наближався світанок, наче дитина одкривав після довгого сну заворожені очі.

Оксана ходила з величезним синцем під лівим оком і запально лаялась.

Годі, вона йому більше не жінка, хай пошука іншої, дурнішої...

Важко, наче атлет через бар'єр, гепнув кожих, легко-важним сальто-мортале—спідниця, кохта.

Розстилався густий дух нафталіну...

На столі лежав розірваний, великий портрет.

Вона не хоче висіти поруч із гадом.

Альоша лайнувся востаннє та, побажавши «дороги ска-тертю», пішов у харчевню спати.

Прибігла Поля, плакала, вгамовувала.

Дарма.

Туди його мати! Хай дізнається, як без неї жити. Навколішках проситиме—не прийде... Ноги цілуватиме... Йти їй нікуди чи що? якби була знала, давно б за надзирателя вийшла, баринею б тепер жила, не поневірялася б... Та й тепер ще—ого-го-го! подай боже! Як каторжна працює зранку до вечора... Дихнути ніколи. А сам п'яниця—зранку до вечора пиячить, коли ж треба чого купити—грошей нема. Не дурно та кинула. Дітей воші мало не заїли. На чужих дітей рук не складаючи працювала. Краще за матір їм була. В наймах і то більше б заробила. А тепер, п'ять літ, як каторжна, працює, а гола й боса... Що придбала працею на фабриці,—те й по цей день має... Одну спідничину та черевики ледви виканючила. На легкий хліб поквапилась... Бодай він йому боком виліз. Хай найде іншу дурну, з неї досить.

У кутку плакали діти, безпорадно на мачуху поглядали.

Вся одіж обережно була пов'язана в клуночок. За скринею вона потім приїде.

У нестямі вийшла на подвір'я.

Сонце шпурнуло жменю проміння, очі засліпило.

Напроти був льох, добра всякого повний.

Окинула тупим, безтямним поглядом.

Край лівого ока блиснуло—в кутку нагромаджено велику купу вугілля, дровами обкладено. Вуха торкнувся невгомний крик голодної «Машки».

Зробила кілька заплутаних кроків, у голові здавалось, товклись якісь невиразні думки. Протестуючи кинула:

— Що значить? На якій підставі? На якій підставі?..

Безтямно вернулась до хати, бухнулась на ліжко, безсило заридала.

Дітей жалко... Ноги б її тут не було, коли б не діти... Стільки літ возилась... Хто без неї доглядатиме... Прала, мила, воші мало не заїли...

Гладила рукою розпатлані голови. Дівчатка обліпили, обливаючись радісними сльозами.

Тихо, плавко над Бугаївкою звисав вечір, павутинням обгортав землю.

Альоша серйозний у накрахмаленому комірчику, що в'їдався у підборіддя, новому—складочка в складочку, костюмі, з нафіксатуреними вусами, що віничками стреміли вгору, і повновида Оксана з високою пишною засічкою, затягнута в корсеті, знов мирно висіли рядом, гордо дивились із стіни.

І тільки маненька біла смужечка на портреті, ледви помітна для ока, що розділяла Альошу та Оксану, була свідком великої сімейної драми.

У хаті все було впорядковано, одіж до скрині прибрано, лямпадку засвічено, заметено, і розливала тепло плита. Радісно верещала дітвора.

Альоша розпатланий, у синій з білими крапочками полатаній сорочці та Оксана в засмальцьованій кохточці,

пов'язана сірою хустинкою, з-під якої сповзала важка русява коса,—сиділи за столом і пили «мирову».

Хай що хоче каже, а скривджено було її цілком не справедливо. Адже вона собі дозволяла не більше, як він,— резюмувала Оксана.

Ну, сказала! На її думку як?.. і хитра ж!.. Ач загнула! На її думку, як -- пристойно жінці дозволяти собі те, що робить чоловік?

З виглядом ягнятка, рукою, якою покарано несправедливість, резюмував Альоша.

Е, біс його бери,— безнадійно махнула рукою,— правда завжди за чоловіком, хай налле краще чарку.

Згодом прийшов Жоржик. Оксана млосно хитала синцем під лівим оком, виливала свою образу. Жоржик спочутливо-неутрально всміхався, лагідно вгзмовував, а далі заграв на гармонію.

Все говорят, что я ветрена биваю,
Все говорят, что я многих люблю...

Покірливо співала Оксана:

Ах, почему я про всех забиваю,
За одного я забить не могу...

зажурено хитала головою, виводила протяжно.

— Ах, хто не любить, той не б'є, правда, Полю?—одчайдушно тріпонулась, п'яно обняла, налляла чарку.

А опівночі на все подвір'я бадьоро лунав її хрипливий голос...

СПИРЬКА ТА ЖОРЖИК

— То-дром, то-дром, то-дром!—награвав Жоржик марша, старанно перебирав пальцями на повітряному корнеті, підіймав його вгору, раптом одкидавсь назад, описував дугу, то робив якісь зигзаги.

Була неділя, у харчевні не було нікого, лише за прилавком сидів Альоша та підводив рахунки...

— Альошо, а Альошо, налляй! — впереміжку відривався Жоржик, випивав шклянку ситра (перша Держфабрика б. Калінкіна), закусував кислим огірком і з ще більшим надхненням перебирав пальцями.

До харчевні влетів худорлявий обірванець, згорблений, посинілий, став біля прилавка, розставив руки.

А, Гнида, — зрадив Жоржик, — іди но сюди... Чуєш? — гупнув кулаком, — швидше, ну?

Але той, випивши шклянку ситра, набивав, опікаючись, гарячою картоплею рота, не зважав...

— Частуй, Гнидо, чуєш? А то!.. шию намілю, — погрозив Жоржик.

Гнида схилився над тарілкою, з насолодою шморгав носом, вбирив гарячу пару...

Жоржик перевалився через стіл, впіймав того за руку:

— Частуй, чуєш! — тяг до себе, стискав..

Гнида відвів знехотя обличчя від тарілки, роздратовано загарчав, шарпнувся, погрозливо вилаявся.

— А, ти такий! — давив мов кліщами, викручував Жоржик йому руку.

Обличчя Гнидине обернулося на синій баклажан... Присів додолу, злісно засичав:

— Пусти, стерво, пусти...

І раптом уп'явся зубами в руку.

Жоржик перелякано скрикнув, обличчя наллялось томатом..

Гнида підтюпцем вибіг із харчевні, далі пішов повагом, насмішкувато озирався.

Жоржик погрозливо рушив за ним, але Гнида нахилився і красномовно поклав у кишеню каменюку.

Жоржик погрозивши кулаком, вернувся, лаючись, розтирав руку.

З порога реготали Поля й Оксана.

Незабаром усе в харчевні вгамувалось... Жоржик виводив на корнеті якусь елегію, Альоша ляскав на рахівниці, у кухні бряжчав посуд.

Одчинилися двері.

— Ту-ру-рум,—обірвав корнет...

Защпортнувшись за підлогу, з важким матюком ввалився Спирька. Упав на лаву, тупо глядів додолу, обличчя раптом розтягалось у широку посмішку оранг-утанга.

Підняв голову, буркнув:

— Наливай, Альошо..

Альоша налявши шклянку (ситра ж), поставив перед Спирькою на стіл.

Спирька враз хильнув, замисленно смакував, призиливо скривився.

Тоді замовив обід.

У харчевні лише й чути було, жвакали його щелепи.

Пообідавши, Спирька приємно лягнув себе по череву, ригнув, повернув голову й помітив Жоржика, прижмурився, підморгнув оком, хитнув знизу вгору головою.

Власне, бачив Спирька Жоржика мало не щодня, та «помітив» лише тепер.

Уперто вглядався, хитнув знизу вгору головою, хрипло кинув:

— Жоржик—частуй, похмуро мняв крихти хліба, неспокійно засовгався...

— Чого тобі?..

— Частуй...

Спирьку знала вся Молдаванка. Це був кремезний, з волон'ячою шиєю биндюжник, відомий своїми кулаками та відважним нахабством.

Жоржик був не слабший за Спирьку, але незграбніший.

Похмуро хропів, неспокійно совгався під поглядом Спирьчиним.

— Так не хочеш?—хрипло-насмішкувато питав Спирька. Той, здавалось, застиг, наче жаба під поглядом кобри.

— Грошей нема,—спромігся, нарешті, вимовити.

— Альоша набір дасть... ну?

Та Жоржик не рушив з місця, кинув неспокійний погляд у бік Альоші.

Спирька піймав, іронічно підморгнув.

Альоша, що до того ввесь час ніяково мовчав та неспокійно совгався, погордливо скривився.

— Залиш його, нащо він тобі?

Спирька брутально вилаявся.— Коли хоче що довести, хай іде з хати.

— Так частуєш?—до Жоржика.

— Чого ти хочеш?—неспокійно засовгався той.

Не те, щоб він жалкував якого карбованця, ні, він дав би далеко більше за свій спокій, та скоритись деспотичній натурі Спирьки, його зневажливій вимозі, що за нею пішла б друга, ще важча,—Жоржик не міг.

Спирька погрозово підвівся, спокійно підступив.

— Так ходім у двір...

Жоржик насторожено відхилився до стіни.

Могутнім махом Спирька прип'яв його голову до столу.

Розпатланий, той вирвався.

— Чого ти хочеш?—ображено наїжився, обличчя налялося кров'ю.

Спирька зробив той же мах, та Жоржик був насторожі,— відхилив.

Спирька розлютувався й гупнув його кулаком по голові.

Жоржик враз випростався, безтямно простяг руку.

— Чого ти в'язнеш?—плаксиво, ображено питав.

Альоша рішуче ставши між ними, лагідно поклав на плече Спирьці руку, вгамовував:

— Хай вийде у двір, там можеш робити з ним, що хочеш, а тут харчевня, протокол, сам знаєш...

Спирька важко відсапувався, сів на лаву біля дверей.

— Так не підеш?

Спирька мав в особі здорового, незграбного Жоржика чималу втіху для своїх кулаків, і тому втратити її йому було важче, ніж голові сільради відмовитись од промови на весіллі.

А покищо поклав одвести душу розважитись.

Дістав колоду засмальцьованих карт.

— Підрізай,—хряскав.

Жоржик похмуро хропів.

Спирька зневажливо, байдуже, задиркувато висипав на нього весь запас своєї «словотворчости». Нарешті, мабуть втомився, поклав на лікті голову, захрап.

Посидівши ще який час, Жоржик підвівся, походив по харчевні, з огидою поглядаючи на червону пухлу пику, тоді майнув у двері.

Спирька згодом прокинувся, обвів поглядом харчевню, вилаявся, тоді замовив:

— Налляй склянку ситра набір...

Альоша швидше, ніж офіціант лізе в кишеню давати вам эдачу, налляв.

Спирька випив, намазав хліб гірчицею, закусив.

Тоді вийшов за поріг, поважно окинув заллятий місячним саявом сніговий простір, постояв у роздумі, хрипло заспівав:

Сіяла ноч... восторгом сладострастья ...

Поплентався з харчевні.

ЗНОВ АЛЬОША ТА ОКСАНА

Заводи над млинами, наче завязаті курії після довгого посту, жагучо пахкають засмаленими вустами.

Тріпотно роздува ніздрі густий запах перегару...

Дрижить передвечірньою позолотою листя дерев...

Над млинами переливаються гудки...

Безконечною низкою миготять різнобарвні хустки— ідуть робітниці з фабрики. Навперебій з гудками лунають пісні, коли ж наближається синя блюза, врізається вереск...

Найбільше гамору, разом із довжелезним хвостом пилюги, волочить за собою один гурт. Співи, регіт не вщухають тут. Невгомонні хустки штовхають, ганяються одна за одною, кидаються словами, од яких всміхаються щербаті стіни Савицького городу...

Крізь пекельний гамір захлинається бадьорий хрипливий у своїй силі голос Оксани:

Не хочу я чаю пий
Із більшого чайника,
А хочу я полюбить
Міліції начальника...

Хита розпатланою головою, виблискує засмальцьованим обличчям.

Усміхається каміння, небо, дерева.

Край городів—розпорошуються. Хто направо, хто наліво. Оксана ж—просто на Бугаївку. Втомлено, радісно відсапується. Одна невомонна хустка спробувала затягти— «Чего дева плачєт», та Оксана похмуро обірвала: годі, хай перестануть пустувати.

Над Бугаївкою також синє небо, де-не-де прорізує синій струмінь, шелестять, нашіптують щось одне одному бур'яни, будинки виставляють своє локалічене тіло сонцю, а край вулиці, що межує з базарним майданом, вже нема зір-

жаєлої вівіски «Харчевня Развлеченія Друзей». Ще з минулої весни, коли Бугаївку залляв дощ, якого не пригадують старожителі, вівіски не стало. На заводах є свої харчевні, кооперативні... А трохи вище в стіну бахнула вівіска—«Пивная».—Товстий, червонопикий вірмен з двома пінявими келихами іронічно, скося погляда праворуч.

А на подвір'ї все так само. Мурчик з облізлими боками куняє на ланцюгу, порпаються кури, гріється кіт на сонці.

Альоша виходить за поріг, згорблено стоїть, втупивши у землю погляд, астматичний кашель надрива йому груди; тоді тихо тиняється по подвір'ї, довго задумано стоїть над Мурчиком, іде в хату й виносить скибку хліба.

Оксана похмуро скрегоче хвірткою, кида на скриню брудний клуночок, не вмиваючись пробує борщ, жбурля ложку.

— Скільки квасу вляв?

Альоша винувато топчється біля плити, бере ложку...

— Невже кислий? Неповну оту квартку, як і вона... Ні, наче б то не кислий...

Батькові свому хай розкаже. Здійма хай з плити. Розварилося все. Бурда, а не борщ. І до чого він тільки здатний?

Альоша метушиться біля плити, Оксана хлюпа водою, грима на дітей.

— Посуд хай виймають, чого роти пороззявляли?

Бере тарілку, підносить до вікна, проводить пальцем.

— Хто мив?

Кида суворо-грізний погляд...

Настя мила.

Настя виправдується: вона мила, а Соня витирала.

Щоб це їй було востаннє! Посуду не вміють помити чи що? Скоро за хлопцями почнуть бігати, а тарілки

заяложені. Он, яких чортиків понакручували. Вчиш, вчиш чортів, а діла мало. Дармоїдами ростуть... Як проклята зранку до вечора товчеться, прийде додому і тут ще нема ладу. А замітав хто? Он по кутках що робиться! Хату їй підмітати після них чи що? Дармоїди чортові... Розстановлюють хай тарілки. А хліб хто надломив? Руки поодсихали ножа взяти?

Альоша ніяково засовгався: та то він, треба було...

Старе, а гірше від малого...

Насипала в тарілки...

Діти мляво сьорбали...

У вікна зазирає соняшний ранок. Забряжчав будильник. Затріщало високе, на пружинах ліжко.

— Вставайте, годі вилежуватися,—заспано гримнула Оксана на дітей, що спали покотом серед лахів на підлозі.

Альоша возився біля плити, ставив чайника.

Холодними бризками соняшного проміння вмивалися.

Пили чай. Загадавши, що робити по господарству, Оксана пішла на фабрику, радісно підставляла обличчя свіжому подихові весняного ранку.

Діти залишилися хазяйнувати, радісно грали у вчорашню гру в «скакалку».

Альоша виходить за поріг, довго, задумано стоїть, тоді тихо тиняється на подвір'ї, блука бездумним поглядом. Мурчик, уздрівши його, радісно маха хвостом, загляда добрими собачими очима.

Оксана обвела гнучкою рукою спинку стільця, п'яно нахилилась, умовляла:

— Ти вип'єш... одну чарочку, ну?... Зо мною... Аж до другої неділі...

Поля ослаблено хитала головою, безпорадно всміхалася.

— Не можу, їй-бо не можу, Аксютко, я ж додому не дійду...

— Ви добре закусьте, то нічого вам не буде,—компетентно порадив Альоша.

Оксана зробила ще енергійніший наступ, піднесла чарку.

— На, випий, дійдеш, Жоржик доведе, а ні,—залишишся в мене ночувати.

Жоржик радо всміхнувся, перебрав клявіші.

Поля ослаблено взяла чарку.

Альоша наливав спорожнілі чарки.

— Ой, не можу я...—заверещала Поля, прибрала свою. Жоржик кинувся виривати, на підмогу прийшла Оксана. Шибки у вікнах бряжчали від реготу.

— Хіба це багато?!—скривився Альоша.—Пригадую, ми замолоду пили, так пили!—Одного разу сіли вдвох...

Оксана дала знак головою, загорланила:

Ах, всьо покончено между нами,
Между мною і тобою...

— цілу четвертину...

Жоржик розтяг гармонію, Поля роззявила рота

Ах, ти гуляєш із другою,
А я занята тобою...

Співці розкачувалися в такт пісні, сплелись затуманеним, усмішкуватим поглядом.

Альоша підпер голову рукою, і дим заволікав примружену задуму очей його.

Оксана набрала в груди повітря, Жоржик розтяг гармонію.

Ах будеш в шолке ти —разодетая,
Руки в золоте носіть...

Пісню скінчено. Співці відсапувались, втомлені, виблискували усмішкою.

Альоша підсунув усім чарки...

— Їй-бо, боюсь!—жахалась Поля.

Оксана перечила:

— Тобі то що? Стоїш біля своєї плити та й годі, мені за всіма шпулями доглядати треба... щоб машина справна була... нитка не рвалась... та ще дивлячись яке клоччя...

— А ось, не бачили?—показав Альоша відтятого наполовину пальця.—П'ять літ працював, нічого, а на шостому попався.

Зняв із стіни фотографію машинового відділу.

— Найдете?

Поля довго придивлялась між трансмісіями, вказала пальцем на передньому пляні.

— Оце?

Альоша з усмішкою хитнув головою.

— І пізнати не можна,—здивувалась.—Скільки ж тоді літ було?

— Тридцять...

А красень був... За кого ж тоді робили?

— Машиністом був...

— І працював же, він їй скаже! І досі, мабуть, ще згадують,—принизив голос, значуще хитнув головою.

— А кинули чому?

— З механіком полаявся...

— Пиячить до нестями,—похмуро додала Оксана.

— Пиячив то пиячив, але діло своє знав,—холодно відказав Альоша.

— Звільнили,—нахилився, зробив павзу, насмішкувато підвів брови,—...а через тиждень читав в «Одеській пошті», що весь машиновий відділ вилетів у повітря!...

Відкинувся назад, зробив павзу, дивився широко розкритими очима...

Їй-бо, в один вечір випив дві кварта!

Поля вражено зіднула...

Оксана блиснула насмішкуватим поглядом, загорланила:

Я мілого узнаю по походке

Ов носіт брюкі «галіфе»...

Гармонія жваво підхопила, Жоржик хватськи крутнув головою, вистукував закаблуком.

Он носіт шляпу «на-панаму»,

Он носіт ботінки на рипах...

Коли пісню скінчили й перекинули ще по чарці, Альоша неспокійно засовгався, наморщив лоба, одкинувся на спинку стільця, заспівав:

Стоїть гора високая...

Високо, фалшиво виводив, виразно обводив усіх очима, набирал повітря.

А під горою...

Оксана млосно захитала головою, прижмурила очі на-вперевій заглушила:

Вихожу одін я на дорогу...

Одкинулась назад, протяжно, сильно:

Сквозь туман терністий путь блещить...

Гармонія врїзалась усіма голосами, плавно розкачувалася в такт пісні...

«МЕДОВИЙ МІСЯЦЬ» У ПОЛІ

Весна щедро роздавала соняшні поцілунки перехожим, обвівала запашним подихом, розвівала мережаною рукою зелений серпанок... Жагучо підставлялись обличчя чарівному дотикові весни.

Поля стояла під вікнами «Пивної», старанно насувала хустинку на очі, під якими веселкою мінилися синці.

У знеможі, благаючи припадала до вікон...

Раптом одбігла.. Рипнули двері, і на порозі став Спирька, погрозиво, швидко, скільки дозволяли п'яні ноги, кинувся до неї.

— Іди додому, годі пиячити!—буркнула Поля, тримаючись на безпечному віддаленні.

Ось уже з місяць, як Спирька якось «допримітив» і вона стала його жінкою.

— Ах ти, стерво!—хрипло летіло навздогін.

Харків, 1925 р.

...ХОРІ ВИДУЖУЮТЬ

ДНІ НУДЬГИ

Дні нудьги густі, мов земля, давили груди, а душі, мов мухи в липкій банці, загрузли в днях, жалібно брєніли монотонним сумом.

Вогкою цвіллю віяли стіни палати... Немов сновиди тинялись хорі з кутка в куток, вицвілими, підсинькованими очима бездумно в безвісті блукали...

Строчив дощ горохом по листю дикого винограду... Від ставу долітав меланхолійний концерт жаб'ячий... У мохнатім кутку цвіркун цвірінчав, білий кіт млосно потягався під ліжком.

Курячою ходою човгали, неприязні погляди відвертали, коли ж хто кидав одривчасту фразу, голос цей дратував усіх.

Намагались не торкатись одна одної, коли ж випадково терлися кофточками, дотик цей болем тягучим тіла пронизував,—морщились, сторонились...

Переговорено було про все,—мовчки бродили, хмурились і від цієї мовчанки роздратовано знесилювались.

Хрипкий, верескливий кашель затрусив ліжко, надірвано вшух, глухо забулькало в грудях,—жовта, мов осінній лист, Харитина, з хвилинку не ворохнувшись, дивилась у стелю, тоді знов безсило вії стулила... Синя жилка тріпотно здригувала на тоненьких безкровних плівках, крізь

які, здавалося, синява ока просвічувала. Вутле тіло неміч знесиленої душі навколо розливало. 30-ти літ, мов капиця на ціпу, скрипіла зсохлим тілом жінка.

На брудній подушці сріблилися старістю пасма, з-під засмальцьованого очіпка вибивались,—стара Чапля в склянній задумі дивилась, як хтось незримий за вікном під монотонне сюрчання прядки викручував білу нитку дощову...

Кашель Харитини вивів її з отупіння. В каламуті очей проблеск свідомости заворушився, зморщене обличчя скривилось немічно,—важко засовгалась, намагаючись розгвинченому, неслухняному тілу гармонійного руху надати,—безсило тріпонулась, у знеможі застогнала...

Ось завтра, тиждень, як вони нудяться в цій санаторії, а лікаря все не видно...

Харитина повернула до неї голову.

Ох-хо... давно б утекла звідси, як би хороба до ліжка не прикувала. Їхала сюди, наче б то нічого... Тепер зовсім розсупонилась... ох...

Безсило головою хитала, завела каламутні, мов плівка пузиря, очі, відсапувалася.

«О-о-о-х»—безпомічно коливався нудний стогін, мляво по цвілих кутках товкся.

А тут трусити не перестає,—знесилено процідив злісний голос з-під купи лахміття,—безкровна костява рука швидко поправляла хустку, плахту, укривало, замотувала щільніше тіло.

Хай затулить хтонебудь щілини за спиною—продува...

Дрібно дрижала шклянка на столику, раптом дзенькала гучніш,—жінку струсувало, здригалося ліжко під нею, потім знову дрібно, дзвінко цокотіла шклянка на столику...

Ох, вже ця Мотря... мордується, та мордується,—з серцем попрзвляла лахміття висока смуглява Лукія. Хвилину стояла, до чогось прислухалась, обличчя раптом

перекосилося, тримаючись за груди відхаркувалася тягучою слиною. Жовчно кинула:

Не сніданок, а стервятина якась...

Злісно спльовувала, кривлялася болюче...

Попотрусило б її так, замордувалась би й вона, — задушливо процідила хвора з-під купи лахміття...

А тут крутить та й крутить, — мов автомат розтирала поверх спідниці ногу підстаркувата жінка, в такт на ліжковій хиталась... Зневажливо буркнула:

Не ліки, а вода якась...

... Сколихнулася павутиняча нудь палати...

На різні голоси, їдко, знесилено на свої немочі скаржились, хмуρο тинялися з кутка в куток, обвівали одна одну тупою ненавистю.

Вийти в сад — загрузнеш, у чотирьох стінах мохнатою цвіллю плиснявіли душі.

Тиху непривіть палати цокіт швидких кроків порушив, — кривобока сестра наблизилась до двох столиків, ввібрала запалі щоки, брязнула пляшками. Брязкіт цей холодними бризками впав на серця.

Стрепенулись:

Невідомо їй, коли прибуде лікар?.. Здається, зачхоз вернувся з Ріпок...

Хтозна, — буркнула, зацокотіла викривленими підборами.

Палата знов заніміла в курячій задумі, лише чути було хриплястий, надірваний кашель Харитини, безсилий стогін її, що неприємно всипав тіло морозом.

Широкі вулиці засмальцьованою усмішкою вилискували, — брудна, кремезна Ориша наливала в заплиснявілу карафу води.

водянистим поглядом слідкували за засмаглими литками, кріпким задом, втуплено гляділи, як піднімалась каламуть у карафі, кружляла волоконцями, сороконіжками...

Плавко, пишно, мов бояриня, пливла через їдальню де-бела економка Мар'яна, повні груди її живим сріблом дрижали під білим халатом, переливались бурдюками соковиті стегна, тучним здоров'ям пашило вишневе, в дрібненькому ластовинні обличчя, пухка, в ніжних складочках шия... Воловими очима заглянула до палати:

Сестри нема тут?.. Чому похнюпилися, мов кури на дош?.. Обід скоро,—

пишно вихляла високими стегнами, виблискувала білим, мов гусяче крило, плечем...

жовта немічна непривіть тяглася їй услід...

... Флегматично сідала за стіл, мняла крихти гливкого хліба, порожніми очима гляділа на каламуть зелену в бляшаних мисках, на засиджені мухами портрети...

думки тарганями повзали по брудних стінах, заплутувались у кутках цвілих.

Хай їдять. Чом не їдять, захолоне все,—буркнула з порога сестра, швидким оком оббігла стіл, заглянула до палати.

А Лемішко чом не сіла до столу? Треба так ніколи не одужає...

Чом Чапця не їсть? Ось миска вже парувати перестала... Може допомогти?—вона покличе Оришу.

Харитина рипіла розпареним тілом, здригаючись вилазила з-під укривала, накидала на гострі плечі хустку, заточуючись ішла до столу, сідала, очі протирали... хиливши над мискою терпке, в червоних плямах обличчя, машинально сьорбала.

Мар'яна обходила навколо столу, заглядала в миски:

Чом не доїдають?.. Може суп не до смаку?.. Здається, вміє варити... А м'яса чом ніхто не їсть?..

З усмішкуватим подивом дивилась на сестру, знизувала повним, мов подушка, плечем...

Адже дома, здається, так не перебирали... М'ясо, мабуть, раз на місяць бачили...

Апетиту чомусь нема,—знизала тендітним плечем Векла, схилилась над мискою, брязкала ржавою виделкою.

Більше б гуляла, то й апетит був би,—по-резонерському зазначила.

Погоуляєш по цьому болоті,—хмуро кинула Лукія навздогін.

Мовчки, тупо, хто на стільця обіперся, хто схилився над столом, мняли крихти хлібні, цокотіли ножами, ждали другої породи.

Чапля з палати пробурмотіла:

Син—секретар окр... окр... окрпаркому, а матір глиною годують... Ох...

Лиця проясніли, але за мить знову насупились.

Ориша з ескимоською усмішкою внесла тарілки, що різали ніздрі гострою парою...

Мляво длубали приперчене, червоним гострим соусом залите м'ясо, підозріло шморгали носами, по маленькому волоконцю брали в рот, нерішучо, мов через силу, жували.

Мар'яна сплескувала руками:

Що це вони вередують?! Пюре поїли, а м'ясо все на тарілках зилишилася.. Викидати їй чи що? Адже сам персонал їсть, чом би й хорим не їсти?.. Доведеться залишити на вечерю...

Сердито трусила стегнами, грюкала дверима.

Ліниво вставали з-за столу, брели в палати нудні, знесилено валились на ліжка. Думки блощицями висмоктували мозок.

Син—секретар окрпаркому, а матір чорним хлібом годують,—не вгавала Чапля з сусідньої палати.

Лукія несамовито засовгалась, злісно впялася в сухі груди, мняла кохту, випиналася, немов бажаючи пошмату-

вати все на собі, скривилась, мов після дози хіни, спльовувала.

За нею підвелася Векла, бліде обличчя її, дрібненькими краплинами поту зрошене, також безсило скривилося: нудить і її, ой, їдко як... Піде до сестри по соду...

Вернулася з досадою: нема соди... Хто хоче побродити з нею? Дощ давно перестав...

Насуплено, нерухомо мовчала палата.

Куди там у таке болото?—буркнула Лукія.

Проте, підвелася, наче мимоволі, розтягувала широкі плечі, позіхала, вигиналася, за тонку, жилаву шию гнучкі руки закладала, хрустіла костявою нудьгою... Одчайдушно тріпонулась:

Ех, провалиться б крізь землю!..

Хай іде, провалиться,—порадила Векла.

Всі засміялись, Лукія теж, високою постаттю на тендітну Веклу навалилась, обняла широко, за плечі притисла потягла до порогу.

У такт хитались, розкачувались.

Хай подождуть вона з ними,—кинулась Харитина з сусідньої галати.

Вставала неохоче, крєктала, одягалась...

Щасливі люди, ходити можуть,—зідхала Чапля,— а тут—лежи, мов неприкаяна,—сумно дивилась услід.

Нічого, бабусю, скоро й ви підете,—підбадьорюючи по-сміхнулась Векла.

Закутайте її,—пробубоніла Мотря, синелицею неприязню блимнула з-під ковдри.

Пішла б і вона та боїться,—ногу почне дужче крутити, вогко надворі, та й вечір скоро,—виглядала у вікно пристаркувата жінка.

Еге, підете—на той світ,—похмуро буркнула Чапля.

Зібралось троє, довго на веранді шурились, горбились, холодно дивились у непривітть зелену.

Векла стрибнула перша, верескливо посковзнулася, витерла росяною травною рукою. За нею Лукія незграбно хитнулася високим тілом, зойкнула, заохала. Харитина дрібушечки, обережно ступала, гляділа пильно під ноги, вдержувала рівновагу.

Глибоко, стрімко вогкий струмінь линув у сухі груди. Пахло травною, намоклим очеретом, перегнилим листям. Здригались плечі, сміялись очі, бліді лиця червоними плямами розгорілися. Із ставу дмухнуло запашним, теплим повівом болотяних випарів.

Лукія, мов коза гірська, легко стрибнула на горбок до яблуні, кріпко трусонула, вмить ока відскочила.

Векла дико заверещала, задихалася, вигинала холодним росяним каскадом зрошений гнучкий стан, ховала шию в комір, захилялася спазматичним реготом.

Харитина здригнулася боязким криком, сполохано щулилася, на гострі плечі п'яла волохату хустку, наморщила посинілий носик, образливо вилаялася.

Збожеволіла чи що?.. Застудитись так можна... Сама здорова, як кобила, то й вигарцьовує...

Векла хотіла була кинутись за нею, та Лукія вдержала за руку:

Хай іде к бісу... подумаєш—щастя яке... Пожартувати не можна... без неї обійдеться...

Мовчки, похнюплено сковзали в болоті...

... Там десь, за обрієм, за туманами заходило сонце...

Дерева в присмерку оранжевому тріпотіли пташиними перекликами.

Векла скинула черевики, задумано ходила по росяній траві, розминала між пальцями тепле болото.

Стояли під яблунею, навкруги оглядалися: низ верболозом, очеретом поріс, берегом—загрузнеш,—на верх, колючим чагарником порослий, глинястими рівчаками покраєний, не видрапаєшся.

Вогкість низова вечірня тіло пронизувала...

Лукія скрикнула й розтерла на щоці кров'яну пляму.

Векла помітила, що мокрі ноги її рясно вкриті червоними опухами,—горіли,—комарі покусали.

Похмуро, швидко вертались назад, щільно кутались у хустки.

Під горою дзвін ударив, довго коливався над ставом.

Хай іде швидше, вечеря,—прискорила ходу Векла.

А ну його к бісу з вечерею отою,—вилаялася Лукія. Знов стервятиною нагодують...

Векла низько голову схилила, відгорнула з чола пасма думок темних...

Їй теж не хочеться їсти, але так... порядок.

Ну його к бісу порядок той... Порядок... На кінець зводишся,—порядок...

Лють немічна вп'ялася у скривлене костяве обличчя жінки, темною пасмугою попідводила вилиці, ніздрі...

Блискучими очима глянула в гущавину, незграбно теліпнула руками в напрямку санаторії,—

Ідеш... куди ідеш—у могилу?!—розлючено вирвала з сухих грудей.

Щільно зімкнені в темній тузі вуста, легенько здригнулися.

За хмарами смеркається рано. В палатах вже чаділа лампа, кружечками на стелі виграла, коли мовчазні жінки повернулися з проходки.

Хустки поскидали, в димній мовчанці важко дихали груди...

Ну, що, нагулялися? — іронічно спитала Чапля з сусідньої палати.

Нагулялись,—буркнула Векла.

Хоч би вже там мовчали, бабусю,—не втерпіла Лукія, задеренчала ліжком.

... Чапля сопла старечою образою...

Холодна втома оповила тіла, поклала олив'яні кружальця на повіки...

Вечір дрижав глухим жаб'ячим криком, на даху сова скиглила, тіла не ворушилися, кам'яніли, нудно пищала комарня, душу вимотувала...

У напівтемній палаті люта нудь причаїлася, знесилено вогко хропла в сухих грудях, іржею серце роз'їдала...

... У головах хрустіли думки...

Лукія не втерпіла,—і як вони можуть лежати в цьому смороді?—сповзла з ліжка, поралась біля вікна.

Ой, що вона робить! — занепокоїлася палата, — і так холодно.

Хай, хай, треба перед сном,—умовляла Векла.

Заморозити хочуть,—скиглила Мотря під купою міття.

Палата завовтузилась скрипучим неспокоєм, сколихнулася каламуттю застояних душ...

вже й забула, коли крутила,—стискала коліно пристаркувата жінка,—а тепер вже з тиждень не перестає...

Її теж,—процідила Мотря,—вже давно-о-о трусило,—розтягла, згорнулася...

Через столову зачовгала капцями Ориша: кохвій на столі, захолоне...

За нею сестра: чом не йдуть вечеряти, коли дзвінок був?

Безмовно підводилися, немічно обвислі плечі, руки безладно теліпалися, точилися, плентались непевними кроками.

До м'яса ніхто не доторкнувся, лише Лукія нехтуючи дзьобнула, скривилися,—машинально бряжчала ложечками, в бездумній задумі сьорбала гарячу муть.

А на душі осідає осад, гіркий, чорний, мов на дні шклянки...

І що то за кохвія — ні солодка, ні гірка? — чмокала, крестала Чапля з сусідньої палати, незадоволено буркала, — душі не сполоснеш...

Харитина перша встала з-за столу, синелицею хмуристю повіялася до палати.

Через хвилину з вереском бігла назад в панічному страхові незграбно мотала руками.

Боже, що там робиться!.. Хай ідуть, мерщій, подивляться, — засапана впала на стілець, крутила головою, мов на пере-різаній шиї.

Нерішучо підводились, нерівними кроками, затаївши дух, ішли до палати.

Прохогом, з вереском назад кинулись чередою, важко дихали, руками сплескували...

Повна хата кажанів... Що його діяти?..

Прибігла сполохана сестра, Ориша, покликала Мар'яну, Антона. Почали раду радити, як з палати біду вигнати. Кілька пар жіночих рук благаючи простягались до зав-госпу, що озирався з волохатою зневагою. В палаті неймовірно чадила лампа, а перед нею кружляли два кажани. Стягнувши з ліжка ковдру, Антон став виганяти їх. Кажани довго билися об стіни, літали попід стелею, ніяк не могли у вікна потрапити. Нарешті, вікна ляснули. Антон втомлено сів на ліжко, відсапнувся, гукав на жінок, що причаїлися за дверима. До жінок повернулася мова, — насторожено ввійшли, з полегкістю зідхали, — нема...

Бабусю, бабусю, зніміть із голови вкривало, вже нема, — схилилась Векла над ліжком Чаплі.

Розпарене старечим переляком обличчя глянуло з-під зкривала зморщеним поглядом.

Як вона жива зосталася—тільки богові відомо... то-то переполоху наробили..

Антон молодецьки вийшов, а жінки ще довго гомоніли, згадували про пригоду, на всякі лади обмірковували.

Вечір пізній тіла в'ялив, хилив голови,— широко, соковито позіхали, роздягалися, бездумно розглядали костяві плечі, сухі руки, ноги, мацали, розтирали, ляскали.

Вже в ліжкові, крізь притлумлене позіхання Харитина докірливо буркнула:

А все Лукія.. закортіло вікно відчинити..

Вперше чи що?— роздратовано засовгалась та,— одчиняла не раз, та не налітали..

Промурмотала півсонна:

Лукія, все, що не зробиться—Лукія..

Атож,—буркнула Харитина.

Думки реп'яхами зчіплювалися, аж поки сон не позліплював вії чорною рукою..

Волохатий хобіт ночі важким могильним холодом дмухав у вікна..

Нерівно, важко хропли висхлі груди, роздирав кашель сон, надірвано вщухав, розслаблене тіло немічно здригалося, знесилено зідхало протяглим стогоном..

Зморщений біль синіми кроками в німій печалі блукав по палаті.

Над чорною санаторійною тишею, жовтою мукою повітій, витав сон.

Завтра знов прокинуться з важкими головами (промінь соняшний не задзвонить у вікна), затуманеними кроками в хмурій мовчанці тинятимуться з кутка в куток, не знатимуть, куди подіти себе.. Думки знов реп'яхами чіплятимуться до кожної дрібниці, бризкатимуть їдким соком наболілих душ.

Ах ти, чортове болото нудьги санаторійної..

ВАГАННЯ

Шрам, головний лікар санаторії Ріпок наблизив папірця до світла. Тоді швидко повернув радісне обличчя до схиленої в затінку мовчазної постаті жіночої, простяг косяву довгу руку,—

добре, добре... це дуже добре, що вона приїхала. Він її давно жде... Вона зараз же поїде. Тут недалеко, всього сім верстов. За годину буде. Там завгосп і сестра, більш нікого... Лікаря нема. Зараз гукне на хурмана,—пірнув у темінь.

В амбуляторії стало тихо, немов у склепу. Ревека відхилила голову до стіни, пожовклі повіки її немічно стулились, обважене перевтомою тіло незграбно осунулось. Безкровне, немов у гіпсі, обличчя випирало гострим носом, запало глибокою синявою очей під вигнутим дугою лобом, кожною виснаженою рисочкою прагнуло спокою. У вікна чумак піском сипав, ритмічним болем шарпала нога, згучно відбивалось у скроні, в голові кружляло, робилось нудно, по всім тілі розливалась кволість, здавалось, ось-ось почне трусити малярія. Сухо зіцплювала уста, спазматичним зусиллям перемагала.

Шумливий, широкий та високий Шрам робив короткі, швидкі рухи, вдоволено хитав рудою патлатою головою: єсть... хурман зараз... А вона хай роздягається. Як її зовуть? Там 8 жінок. Вип'є чаю й поїде. Вона, певне, недавнього випуску? Хорі без лікаря, без медичної ради, сама знає, як це... Де ж той хурман? Ага... Ну, що?

Хурман увесь мокрий переступив поріг, глянув на свої заболочені чоботи, відступив назад, безпорадно розвів руками:

Ніяк неможна сьогодні їхати. Одна коняка вернулася з станції, друга не доведе. На дворі дощ.

Шрам отетеріло крутився. Як то?! Їхати конче треба в Кадницю сьогодні. Хай іде на село, найма коней. Три карбованці хай дає, а щоб підвода була.

Повернувся раптом до жінки.

Хай не турбується, підвода буде. Хорі давно ждуть. Адже вона розуміє психологію хорих?

Ходив по кімнаті, чухмарив і без того кострубату голову. Спинився, наставив пальця на груди:

Тільки вона приїде... У неї єсть трубка? Зараз же хай вислухає... Зараз... Навіть коли сплять. Хай розбудить. А головне ласкавіш треба поставитись до них. Розуміє, як хорі селяни?..

Вона низько схилилась над шклянкою, так, що було видно лише блискуче випукле чоло, мовчки кивала головою, зосереджено сьорбала чай, топлячи усмішку на дні.

Шрам нерівними кроками шаркав по підлозі, вертівся, розмахував руками. Баритональний його голос мінився поважними інтонаціями.

З собою їй треба взяти шприца, препарат для вливання, мишак, кодеїн, тіокол, септицин... Кальціум-хлоратум... На випадок кровохаркання. Якщо ж треба вдування—він робить сам. Тут, у санаторії. Тоді хорого хай пришле сюди. Якщо ж кровохаркання сьогодні... Там єсть сестра, що може впорснути септицин, ергантин... Да, схему їхню вона знає? Хай намалює легені... Щождо аналізи харкотиння, то вони будуть робити тут. Там нема лабораторій. Там між іншим є тяжко хорі. Єсть одна третьої стадії. Друга... в другій вчора було кровохаркання, так що доведеться почергувати біля неї, почергувати... Ну, а з режимом їхнього туберкульозного санаторія, вона, звісно, знайома?

За весь час довгої тиради Ревека мовчки нудилась, безнадійно зідхала, кривила блідою усмішкою куточки

вуст, із стоїчним спокоєм слідкувала за жвавим обличчям лікаря. Тепер же з глибоким, незахованим полегшенням зідхнула, очі ж, кожна рисочка бризнули нестримним, досадним сміхом.

Знайома, о скільки це потрібно для невропатолога. Вона ніяк не розуміє,—яке відношення вона—невропатолог має до туберкульозного санаторія? Вона і—сухотники!.. Вона і—вдування, аналіза харкотиння!..

Знизала рухливими плечима, розвела руками.

Шрам непокоїно засовгався, зачмихав, на широкому веснянкуватому лобі йому зібрались зморшки, палке, жваве обличчя хвилинку тому, вкрилось застиглим переляком. Промимрив ледви чутно: Як! Він не розуміє... Адже її направлено для роботи в тубсанаторій?

В тубсанаторій?! В який тубсанаторій? Вона нічого спільного не має... Він мабуть помилився. Її направив Губздрав у Кадницький будинок спочинку для селянок. Будинок спочинку й тубсанаторій! Очевидна ж дурниця, плутанина якась—будинок спочинку і тубсанаторій!..

Та то, мабуть, у Губздраві не знали, що вона невропатолог, вважали її за туберкульозницю,—нерішуче подав він версію.

Де там! —махнула рукою,—знали чудово, окрім того знали, що вона хора на малярію, на нозі в неї некроз, мусить за літо спочити для зимової роботи в клініці. Тимто і направили в будинок спочинку, де роботи не так уже багато і де спочивальниці змінюються що два тижні.

Як?! Роботи там до біса!—гарячково заперечив.

Ледви стримала усмішку. Робота її то, зрештою, не страшить, та вимучена вона доценту, чи зможе впоратися, чи зможе працювати так, як би хотіла? Але, зрештою, і це може нічого, а ось... головне—що зможе вона дати хорим,—вона невропатолог—що зможе вона дати тубер-

кульозним? Та чи ж має вона й моральне право, чи не буде це злочинством?

А як же ж бути? — приголошено, стурбовано питав тупим поглядом.

Краще вона вернеться, а натомість хай пришлють фтизіятора.

Скривлено махнув рукою; безнадійна справа...

Змішано оббігав водянистими очима лябораторію, стискав коліна, совгався на стільці.

Так, так... Вона хоче їхати...

Раптом нахилився, обличчя йому спалахнуло. Спазматично кинув:

Хай зрозуміє, що хорі без лікаря!—
впився гарячковими очима.

Вона безсило, мов бездумно, гляділа вниз, під гарячим лобом товклись невиразні думки.

Добре, поїде—після короткого вагання втомлено погодилась,—доки пришлють фтизіятра.

Він бурхливо зірвався, довго тряс її руку, ласкаво див захоплено-радісним поглядом.

От і добре, хай лягає спати, вона, певне, втомилася з дороги? Сьогодні вже не поїде. Поїде завтра. Вже пізно. А зранку трохи повчаться. Щоб могла орієнтуватись.

Хитнув патлатою головою, вийшов легким кроком.

Крізь віконниці просочувався світанок. У шибки дзенькав гомін пташиний. Ревека відкинула вікно, перехилилась у сад. Гострий запах намоклих бруньок соснових, трави, паморочив голову. Прохолодою війнули дуби. Ніжними кольорами весельчаними мінилися пишні клумби, обмиті росами, безліччю запашних дотиків затуманювали... Хиткими крокам пішла від вікна, впала на тапчан, безвільно

розкинула по краях бліді руки, лежала нерухомо. Стукнуло щось у двері. Підвелась. Свіжий, мов молодий весняний ранок, наближався Шрам, потирав руки. Ну, як їй спалось? Зараз вони трохи повчаться. Підвода по обіді. Є час...

Метушився біля маленької блідо-сірої шафи, відкрив шухляду.

Ось блянки для історії хвороби, а ось схема огруддя. Вона, певне, знає їх?

Пильно придивлялась. Знизала плечима:

На 4-му курсі куриувала одного сухотника, на 5-ому— в терапевтичній клініці натрапила теж на одного. Все ж таких схем вони не робили.

Він із жалем хитав головою. Тоді пояснить. Ось блянки для історії хвороби, вони їй відомі?

О, такі вони майже такі, як і в нервовій клініці. Схеми ж огруддя зовсім несхожі на схеми зон нервової клініки.

Нічого, це вже не так важко перейняти.

В його руках замиготів олівець.

Ось має сухі хрипи,—зробив кілька ком. А ось вогкі,— поставив крапки. А це бронхіяльне,— черкнув зигзагами. Зрозуміло?

Обличчя її уважно схилилось над схемою, голова торкалась його волосся, він застиг, відчуваючи пульсацію жилки на її блідій скроні.

А що як буде поразка не в верхах?..

Шрам увесь засяв, не дав їй договорити.

О, він бачить, що в неї виникає не абияке зацікавлення туберкульозом. Тоді хай їде не на короткий час, а на все літо. Справді, хай їде, навчиться.

Перед його хлоп'ячим захопленням вона мимоволі всміхнулась.

ЛІКАРКА Й ХОРІ

Схвильований, задиханий Антон, прибувши з Ріпок, наказав,—поприбирати палати, лікар буде.

Обступили тісним колом, влялись у волохате обличчя, з усіх боків термосили.

Лікар чи лікарка? Стара, молода? Гарна, погана? Повна? Руська?

Антон розгублено вагався:

Ні, здається, єврейка.

Дехто незадоволено, протягло щось промимрив. Розходились у похмурій мовчанці, лише цікава Харитина не відставала: сердита, худа, повна?

Чапля, що ввесь час неспокійно совгалась, сентенційно розтягла:

А про неї... хай хоч чорт із ріжками (прости, господи), аби лікував добре... аби лікар добрий був... ох...

У санаторії зчинилась метушня. Гуркотіли, вовтузились, бряжчали, чистили, мили. Прибирали на кухні, в палаті. Сестра цокотіла пляшками в амбуляторії. Ориша раз-у-раз пробігала з ганчіркою. Хорі охайно застеляли ліжка, розчісувались.

Після того лежали розпластавши холодні, перевтомою розслаблені тіла.

Натерпілись скільки,—закинувши назад голову, кволо буркнула Харитина.

Слава богам, діждались таки,—шамотіла Чапля.

Може тепер краще стане?—непевно додала Мотря.

Надвечір скупчились на веранді, гріли сухі плечі в скупім затуманенім промінні, що тануло за лісом. Обтяжені невиразним, непевним чуттям, застигли в бездумній мовчанці.

Коли підвода заторохтіла греблею, Ревека, що згорблена сиділа на возі, куталася в плед, сполохано назад озирнулася. Ген-ген на краєвиді, угорі, бовваніє Ріпчанський санаторій, тісно оточений пишними дубами, густо-синіми контурами впирається в оранжеве небо. А тут низина, гострий вогкий сморід болотяних випарів. Небо — іржаве, над ставом санаторій з роззявленими вікнами в густих заростях. Міцно зімкнені вуста, темними смугами підведені ніздрі, важко стримували глибокий подих, що нерівно вибивався з грудей. У синю задуму поринуло чоло.

За греблею підвода повернула праворуч, на розхристане подвір'я, де Антон старанно в воротах водив мітлюю.

Добро пожалувать,—обіперся на держака, зняв кашкета. Метушливо бігав навколо воза, стягав чемодана.

Прямували садом.

Назустріч вибігла сестра. О, нарешті, діждалися таки. Всі нетерпляче ждуть. Змучились тут.

Привітавшись з хорими, лікарка наказала всім лягати, оглядатиме. Чистий, м'який тембр голосу спокоєм ввійнув на загострені душі. Легкою, рівною ходою, нечутно, мов тіні розбрелись по палатах, причаїлись під ковдрами. Важко бились серця гарячі, вимучені безпросвітньою нудьгою. Ждали на лікарку.

Лікарка вийшла в білому халаті з трубкою в руках, на хвилинку серед палати стала, прислухалась.

Задушливий стогін драпнув напружену тищу палати.

Нахилилась над ліжком, вглядалась у зморщене старістю обличчя Чаплі, машинально нащупувала пульс на млявій з нап'ятими жилами руці.

Що їй, надто эле?

Хора кволо кліпнула безнадійними повіками болотнява очей заспанним благанням забреніла. Тягучими скаргами забулькали груди...

Погано їй, ой як погано. Мабуть вмирати доведеться. Ліків не дають, ніякого догляду... Годують—гірше не можна... Хліб глевкий, мов глина... Дома й то краще... В животі пече, під грудьми...

Теліпнула кістлявою рукою, водила поверх укривала...

Покривлені риси обличчя хорої насторожено застигли, коли теплі пальці лікарки розстібали зашкорублу від харкотиння сорочку.

Схилившись над ліжком, лікарка зосереджено совгала пальцями по жовтій шкірі, довго з перервами вистукувала хрипкі груди. Напружені пальці кволо зігнулись... Притуплення здавалось то вгорі легенів, то внизу. Зупинялась, знову вистукувала. Не встановивши нічого, приклала трубку, прислухалась з гострою увагою. Хаос хрипіння тягся трубкою,—переставляла далі, залишаючи на брудній шкірі бліді кружальця,— не могла встановити—вогке чи сухе, дрібними чи великими бульбашками... То наче хтось тер черепками—немов бронхіальне?.. Припала голим вухом до грудей. Крапельники поту дрібні, мов пшоно, зросили бліде чоло, червоні плями виступили на скроні, в глибині очей причаїлась безпорадність.

Підвела спокійне обличчя, лагідно всміхнулась професійною усмішксю: хай не журиться, все буде добре... нічого страшного нема.

Старі риси на мить застигли, потім здригнулись нерішучо, просвітліли зморщеною радістю: так одужає, каже? Каже, одужає? О, дав би бог... Повік би не забула... повік... А що ж вона їй дасть?

Дасть усе, щоб одужала,—натягла брудну хустку на сиву голову, поправила вкривало.

Полегшене зідхання полинуло услід непевним крокам лікарки.

Стояла серед палати, озиралася... Як тут вогко, зауважила. Прикрутила лампу, навколо якої дзвеніла комашня, билась у скло.

Взяла схеми огруддя, нахилилась до світла, блукала в лабіринті. Не занотувала нічого, поклала.

Палата зачмихала, засовгалась, підняла мухоморові лиця, мляво виблискувала неприязню очей.

Харитина заходилась хрипким кашлем, що розривав груди, на посинілій скроні її рубцем надулась жила, — червоним тягучим харкотинням відхаркувалась.

Лікарка обняла вутлі плечі, що віддавали костявою теплотою, піддержувала, доки та спльовувала. Тоді поклала виснажену голову на брудну подушку, відгорнула з чола обсмикані лискучі пасма. Важкою неміччу сопли груди хорої, тонка шия, мов смок, завзято відтягувала харкотиння з грудей так, що на потилиці ворушились теплі хрящики. На тоненькій дитячій руці прискорено, мов сердечко сполоханої пташки, бився пульс.

Приклавши холодну металеву платівку, вистукувала курячі груди. Притуплення знов наче не було, а тим часом, у хорої сухоти другої стадії й кровохаркання. При кровохарканні відомо треба вливати кальцій, та ніколи не доводилось... Туманіла голова. Каламутним болем прокотилась по нервах тупа тягуча хвиля. Спитала, щоб прояснити хаос думок:

Чи давно хоріє?

Вже п'ять років.

Розпитувала далі.

Безвільно розпластавши кволе тіло, Харитина ледви помітно ворушила посинілими вустами, розповідала.

Ось кров іде... Вже другий день... День - у - день гірше. Вже п'ять літ хоріє. Всього їй 25... З чоловіком не життя, а мука... чоловік—голова сльради.

Здригнулась, засовгалась, підвела важке тіло на лікоть, потім сіла, натягла на себе вкривало, бліде обличчя вкрилось темними плямами. Придушено кахикнула, в куточках глибоко запалих очей сльоза забреніла. Хриплястими скаргами стогнала... Вже давно збирається кинути її... Як захоріла—життя не стало... Або хай видужує, або хай іде від нього... Йому хора непотрібна. Непотрібна... Набридла... З сухарем таким спати гидко... З сухарем... Як була здорова, то... Всі сили висмоктали. Ще свекруха гризе... поїдом їсть... Яка з неї робітниця?.. Їм дармоїдів не треба... Як собака гарчить. Кожним шматком очі вибиває... Як була здорова — на всіх робила. Тепер виганяють. Дитину віднімають... П'ять літ дівчинка. Щоб не заразила... Рідні нема, куди їй іти? Чоловік казав, як не одужає, хай додому не вертається. Що їй робити?

Тягучий голос її надірвано вщух, очі залляло сльозами, припавши мокрим обличчям до брудної подушки, вона ридала, захлиналась дикою печаллю. Розпачливо шарпонулась, руки заломила... Ну, що їй робити... Він її зовсім змучив... Зовсім... Вона більше не може так жити... Вона нізащо додому не вернеться!

В гарячковій нестямі кидалася, белькотіла слинявою думок, корчилась у розтріпаній печалі, квилала, звивалась у конвульсіях. Мука злими зубами прикусила язика.

Хорі полохливо притихли. Дехто накрився з головою щоб нічого не бачити, не чути, дехто схлипував. І коли лікарка сердито крикнула, палата заніміла, лише чути було придушене зідхання.

Повна спочутливого мовчання, лікарка нахилилась над хорою, придержуючи її за руки, добрими суворими очима стежила за конвульсійними рухами. Тоді поклала руки на груди, що потрохи вгамувались під легким натиском, гладила вузьке чоло... Хай заспокоїться, все буде добре

хай не хвилюється, засипає глибше, глибше, їй стане краще, вона засне, спочине до ранку.

Хора, безвільно розкинувши змучене тіло, заплющила очі, вже не ридала, лише схлипувала, інколи здригалась, глибоко полегшено зідхала, немічно ворушила руками, кожна риска її виснаженого обличчя розслаблено застигла, засинала олив'яною втомою наллята голова.

Занотувавши дещо з історії хвороби, лікарка востаннє пробігла спокійними очима по обличчю хорої, що засмикана перевтомою спала глибоким сном, пішла оглядати інших, що давно вже нетерпляче вичікували.

Посипалась порохнява виниділих дум.

голова болить, крутить ноги, в глотці давить, кашель мучить, під серцем коле, в грудях пече...

Хрипіли, совагали костявими боками, простягали холодні сині руки, скаржились.

... а тут трусить, не перестає,—скиглила Мотря.

Стурбованими зморшками нахмурилось чоло лікарки. Холодний жах кров заморозив. Малярійні симптоми. В чорні думи поринуло чоло.

Зосереджено вистукувала, вислухувала. Розпитувала, записувала.

Чому тіло у всіх таке брудне, невже давно ванну брали?

Ванни зовсім нема, попсована,—сестра пояснила.

Тупим подивом вкрилось обличчя.

Надією проясніли лиця хорих.

— ...о, як би помиться, а то немов свині лежимо,— з радістю схопилась за думку Лукія.

... Чи не пропише докторка щонебудь від ноги?.. Ось уже з тиждень, як у коліні крутить та й крутить...

... А тут глотку здавило...

Хорі осмілили, наперебій сипали скаргами.

Бліда тепла рука торкалась голів похилих, хмурих, розгладжувала зморшки на чолі, морок душ розвіювали. Обтяжені втомою тіла лежали нерухомо. Задубіли руки, ноги. Палата спала міцним, спокійним сном. У затуманених головах мерехтів просвіток.

Глибока глупа ніч слюнявила вікна, тихо скиглив вітер, мов прибитий собака, то сичав гусаком. Ревека хиткими кроками вийшла з палати. Безсило на ліжку крижем упала, заплющила очі. В голову повзли важкі думи. Ревматичні болі, ангіна, малярія... Тубсанаторій... невропатолог... Блідою іронією скривилося обличчя. Одкрыла важкі повіки. Посинілим зором гляділа перед собою. «Acid. carbol. Iignid», розпливалося перед очима. В гарячій голові думи корчилились, мов стогони на вогні. Тупим болем пульсувала жилка на скроні. Напружено морщилося перенісся, щільніш сплющувались очі. Вогневі, яскраво - фантастичні плями заливали мозок, а на фоні їх знов мерехтіли чорні думи. Безсило гляділа перед себе. «Acid. carbol. Iignid.» миготіло перед очима...

СВІТАНОК

Коливаючись у затуманеній далині, лунав співучий протяглий дзвін. Тоді замовк росяний хор пташиний, що невгамовно лящав з вогкого світанку, будив солом'яну тишу. По вікнах стрибав тьмяний промінь.

Харитина розплющила закислі думами очі. Ну ж і виспалась вона сьогодні—спітніло потягувалася, позіхала.

Палата зачмихала, заворушилась, прокидалась.

Векла млосно жмурилась, випиналась. — За цілу ніч ні разу не прокинулась.

Вона теж,—заспано вигинала довге тіло Мотря.

Гайда вмиватись, хто з нею?

Яка швидка, хай дасть відлежатись,— ліниво мружилась Векла.

Вікно б відчинити,—надумалась «мерзлячка» Харитина. Хай підожде, вогко ще,—заперечила Мотря.

Цікаво, чи «вона» спить?— повернула до дверей сіре обличчя Векла.

Та мабуть що спить, натомилаь бідна вчора,—спочутиливо зазначила Чапля,—простенька така, лагідна та добра...

Цікаво, чи заміжня вона?—кинула ні до чого Мотря.

Палата перекидалась уривчастими фразами, крєктала, розминала залежані кістки. Під теплими вкривалами розпарені за ніч тіла ліниво вилежувались. Мляво повзели заспані думи.

Харитина, яку чомусь обминали розмовами, встала перша, накинула брудний рушник на плечі, пішла вмивати опухле синявою обличчя.

Через хвилину, вилискуючи з-під рушника червоними плямами, не йшла, а бігла:

Хай мерщій ідуть подивляться, що там висить у їдальні..

Гурт жінок з рушниками на плечах скупчився біля великого пляката, на якому ще чорнильні літери не висохли, навперобій читали всі разом.

Правила для хорих

1. 7 год.—дзвінок вставати
2. 7¹/₂— шклянка молока
3. 9—сніданок
4. Від 10 до 12 — за розпорядженням лікаря — дехто лежить, а дехто йде на проходку
5. 1¹/₂—обід
6. Від 2 до 4—«мертва година»
7. 4—полудень
8. 7—вечеря
9. 9—молоко
10. 10—лягають спати.

Під цим:

Для своїх же інтересів хорі мусять неухильно додержувати цих правил. Окрім того: не можна розмовляти, лігши спати, щоб не заважати іншим. Своєчасний сон і спокій—запорука здоров'я. Хорі мусять запам'ятати, що життєрадісність—це сильна зброя в боротьбі з туберкульозом та іншими хворобами.

Лікарка (підпис)

Палата важко переводила дух, вражена новиною топталась на місці, змішано блукала сірим поглядом.

Ой, леле!.. Це так...

Навперейми кинулись до вмивальників. Шумно хлюпали, пирскали холодними бризками.

Набравши в жменю холодної води, Мотря яхидно полоснула Веклу по жовтій шиї. Та несамовито заверещала, застигла в незграбній позі. Чапля підвелась на лікті, нетерплячим поглядом зустріла юрбу. Що там таке?

О, тепер мають порядок!

Навперебій розповіли по параграфах, що забули, бігли додивляться.

Старі зморшки застигли жовтявою настороженістю. В каламуті очей сльоза забреніла. Впала на подушку, молитовно хитала розпатлавою головою, мовчки, благоговійно.

О, якби їй самій подивитись...

Палата приснула... Нащо їй, адже вона читати не вміє?

Пили гаряче молоко, причмокували, пара білими струмочками полоскала жваві обличчя.

Потім на веранді примружено ніжились у росяному промінні...

Палата ходором ходила. Служниці старанно шарували підлогу, вимітали кутки павутинячі, мили зацвілі вікна, гуркотіли, совгали, бряжчали.

Ревека заклопотано бігала між кухнею, палатою, амбулаторією, до всього додивлялася хазяйським оком.

Вікна гарячою водою хай миють, невже гарячої води нема? Он цвіль унизу. Води в карафу свіжої хай наллють, а то інфузорії скоро заведуться. Стіл хай чистою ганчіркою витирають, а не тою, що вікна.

Заглядала на веранду, бадьорила короткими фразами хорих, що соромливою радістю мружились у мовчанці.

АНТОН І МАР'ЯНА

Антон, важко ступаючи наглянсьованими чобітьми, що бовтались на тонких ногах, замітав біля хліва. Уздрівши лікарку, неохоче спинив широкий мах.

Коли він ванну справить?—розвів руками,—нема слюсаря...

Не її діло, увечері щоб була ванна. Треба хорих викупати, а то мов у барлозі лежать, а не в лікарні.

Мар'яна в саду сховалась за могутні стегна свої, що випирали рельєфами з-під тонкої рожевої сукні, схилилась над клумбами, мов уросла монументальними литками.

Побачивши лікарку, важко підвелась.

Чом рушники в хорих мов ганчірки, брудні простирадла?

Приязне обличчя вилискувало усмішкою: бруднять уже надто... не настачиш... оце вона їй нарвала,—простягла букет росяних левкоїв.

Добре, спасібі... треба білизну хорим міняти частіш.

Палата. Жінки з метушливим гомоном сідали за стіл, клацали голодними зубами. Коли ж увійшла лікарка, соромливо притихли.

Пробувала сніданок. Тоді стурбовано бігла на кухню.

Чом хліб черствий і масло, мов полин, гірке? Хіба можна такі харчі давати хорим? Хліб невипечений, масло йолке.. Це ж отрута.

Заставивши плиту широким задом, Мар'яна незграбно червоніла: та то давно купили, далеко до Вільшани... Ось у неділю поїдуть...

Щоб їй щодня було свіже масло і хліб.

Біля порога три кудлатих собаки тонкими язиками вилизували миски.

Остовпіло спинилась: собак годують із тих мисок, що дають хорим?!

Служниця всміхнулась масною усмішкою: тоді краще мити. А що їм буде?.. Не помруть...

Ледви стримуючи роздратований подих, прочитала цілу лекцію про елементарну гігієну.

Тоді покуштувала каламутне вариво, що в казані клеко-тіло, гострою парою різало ніздрі.

Куховарка й Мар'яна в молитовних позах не зводили приязних очей з загостреного обличчя лікарки.

Та підозріло шморгала носом, цмокала, кривилась. Сплюнула з огидою...

— Не до смаку?

Відрубала: «м'ясо не свіже. А ну, хай витягнуть».

Мар'яна зніяковіло виправдувалась: та як до Вільшани далеко, взяли на п'ять день. Трішки притухло...

Обличчя лікарки спалахнуло: та ж його їсти неможна!

Це їй так здається... вони його перчиком, цибулькою, оцтом... заправлять, буде добре...

Лікарка зблідла гострою досадою. Непорозуміло дивилась нерухомими очима. Тепер вона знає, чому в хорих живіт увесь час болів, чому їх нудило. Істерично скрикнула: щодня мусить бути свіже м'ясо для хорих!

Антон із порога розгублено дивився на німу сцену, приголомшених жінок. Незграбно пояснив: до Вільшани шість верстов, ніяк не можна щодня їздити, кінь зайнятий.

Чим кінь зайнятий?

Мало чим,—розвів жовтими руками: всякі справи бувають у господарстві.

Не`ї діло, для санаторії мусить бути кінь. Щодня мусить бути свіже м'ясо. І щоб такі страви були, як вона сказала.

Таке меню їм не підходить. Це на 1 крб. 14 коп., а їм дається 85 коп.

Знизав плечима, ще розвів руками, мовляв: вдієш.

Мар'яна підтакувала: так, так, не підходить.

А ну хай вирахують.

Хай, їм що,—метнув по долівці поглядом. Мар'яна крутнула тулубом.

Лікарка загинала пальці, різко вираховувала: ранком шклянка молока—2 коп., сніданок: двоє яєць—6 коп., осьмачку масла—9 коп., каша молочна—чверть фунта рижу на кожну—4 коп., дві шклянки молока—теж 4 коп. Далі: фунт м'яса на хору—15 коп. Буряки, картопля свої. Два фунти булки—14 коп., цукру чверть фунта—6 коп., жиру для кухні—4 коп. Ось уже 70 коп. На вечерю можна те, що залишається, плюс 2 яйця. Десять копійок, що залишається, можна повернути на поліпшення обіду.

Мар'яна червоніла зніяковілою усмішкою.

Антон неспокійно чмихав носом.

І відки вона ціни знає?

Про це хай не турбуються, довідалась у Ріпках.

Безглуздо топтався.

Добре, вони будуть робити якнайкраще, але як бути з тим м'ясом, що ото залишилося? Чи не можна якось так?—крутнув вузлуватими пальцями, всміхнувся обмаслено.

Ні.

Усмішка застигла на скривленому обличчі. Робив руками незграбні рухи: та як же ж?.. доведеться з його заробітку вирахувати, чи що?..

Це її не обходить, хай веде до льоду, подивляться.

Коли ржаво заскрипів засув, а з темної пастки обдало вогким смородом, лікарка інстинктивно назад хитнулась, здивовано скрикнула: що тут, анатомічний театр, чи що?

Та ні, трішки м'ясо засмерділося,—заспокоїла Мар'яна.

Коли підійшли до діжки, сморід цей став нестерпучий. Сперло подих, нудило...

Невже вони думали цим м'ясом годувати хворих? А ну хай витягнуть на світло.

Антон промимрив: та воно зверху трохи, а в середині ж добре.

Мар'яна встромила в діжку пухку білу руку, погрузнувши пальцями витягла шмат зацвілої гнилятини, яку враз обсіли мухи.

Це тільки зверху трішечки,—заспокоювала, — коли ж обшкрябати, заправити перчиком, оцтом, вийде смачне кислосолодке.

Лікарка задихалася зблідлим обуренням.

Хай дадуть, мерщій, ножа. Полоснувши шмат, що розповзся драглями, побачила в середині зелені плями. З огидою жбурнула ножа. І як вони сміють думати!.. Хай викинуть, закопають, щоб навіть і собакам не дісталося.

Обважена важкою перевтомою виходила з льоху, знесилено точилася. Промінь соняшний засліпив очі, полегшено зідхнула, жадібно вбирала свіжий струмінь повітря.

Антон похмуро бовкнув: коли викидатимуть по два пуди...—далі не договорив.

Мар'яна сопла повнотелесою досадою.

НАДІІ

Надвечір палату прибрано, виметено порох, ліжка чистою білизною застелено. Хорі хлюпались у ванні, змивали жовтий бруд. У чистих сорочках лежали, розпластавши гарячою втомою, розпарені кістки.

Лікарка обходила хорих, завзято протикала суху шкіру на руках, вливала життєві соки.

Лиця морщились заплющеним болем, свіtilись надією.

У палаті стояв густий дух етеру.

Плямкали банки, не приставали до худих боків.

Сестра задумливо втирала мазь у худорляве стегно.

Після ванни спочили, відлежались, тепер більше з лінощів лежали горлиць, крєктали, ворушились, нудно блукали бездумними очима.

Лікарка впоралась з обходом, заклопотано стала серед палати:

Не забула чого?

Повернули насторожені лица, стежили ясними очима. Хай спочине трохи, натомилась...

Змішано всміхнулась, оглядалась: де ж їй сісти?

Загуркотіли стільцями: отут, отут...

Сіла біла Харитини теплим поглядом заласкана.

Підвелись на лікті, вп'ялись у затьмарене обличчя, немов роздивлялись слова, що вилітали з сухих вуст.

М'який, материнський тембр голоса присипляючи звисав над затуманілими головами.

Лікарка пішла. Нерухомо лежали, поприлипали очима до брудної стелі. Гаряче молоко тіло розслабило.

Ліниві думи розповзались по палаті.

Це правда, не треба побиватись,—мляво кинула Лукія.

Не треба, то не треба, та коли сил нема,—хмуро заперчила Харитина.

Підупад духа, сльози, печаль руйнують немічні сили сухотника,—застряло в мізкові.

Векла скривилась: треба вміти себе в руки взяти. Все'дно нічого не виплачеш.

Поплачеш і легше стане,—жалісно розтягла та.

Це правда,—співчутливо додала Мотря.

Чого там легше?—зневажливо буркнула Лукія.

Прийшла заспана Ориша, схилила над лямпою розпатлану, пишно золотавими іскорками обсипану голову, довго дмухала.

Чорна, закоптіла тиша звисла над палатою.

Заговорила Векла: хто як, а вона вірить, що одужає...

Голос здригнувся, радісно забило дух... На сірому тлі вікна розпатланий силует заворушився: голова Лукії,—верескливо махнула рукою,—

Ой же загуляють тоді!—

Схвильовано зводила дух.

А ну хай замовчать там, не читали хіба, що на бамазі написано?—суворо буркнула Чапля.

Придушений сміх на тоненьких ніжках застрибав по палаті...

Хтось шикнув. Стихло. Потім скрипучо пирскнуло, засичало, задеренчало... Забреніло реготом.

Скориставшись з передишки, Чапля похмуро промимрила: сказ найшов, чи що?

Рвонувось зойком, вереском...

Палата заходилась невтримним сміхом, що трусив тіла, ломивсь у груди, спазмами булькав у глотці.

Сльози стояли в очах.

Втомлені веселістю, склепились вії.

Спали.

Зорі дум світились у затьмарених головах.

ЗАЦВІЛИ ХЛІБА

Ревека задихана вбігла на веранду, збуджено виблискувала синявою очей: хто з нею хоче йти гуляти, день який чудовий?..

Здивовані несподіванкою, радісно стрепенулись: усі — тільки куди вони підуть, навколо болота та яри?

Знизала плечима: світ зійшовся клином?

Квапливо передягались, взувались.

Чапля задрісно засмучено дивилась на метушню: з якою б охотою і вона пішла...

Тихо виходили з палати, що віяла чотирикутною нудгою, кивали весело: хай не скучає... вони їй квітів нарвуть.

Червневий день нагрівав землю, що прозорими хвилями парувала насичена вільгою після дощів, мохнатим дотиком лоскотав розчервонілі лиця, в синіх візерунках литки. Розложисте гілля, немов опахала, обвівало слід, зрідка бризкало холодними росами.

Дряпались із реготом через рівчаки, пробирались крізь хащі, на прогалинах давали волю жвавим тілам.

Гей, Мотре, а як нога?—сміялась Векла.

Та відмахнулась: вже не болять, хай їй сказ!—розбіглась, молодецьки стрибнула через рівчак, та не видержала рівноваги, з вереском полетіла.

Немов граната з реготом вибухнула в лісі.

Застоялим насиченим здоров'ям вибрикували тіла, кріпкі ноги задерикувато підстрибували.

Гайок поповз узгір'ям. Колючий дряпавсь чагарник. Коріння зрадницьки заховувалось у траві, чіпляло за ноги. Скрізь зарослі травною ямки,—колись тут корчували ліс. Дзвінко хрустіли сохлі патички. «Непусти-дерево» гострими пазурями хапало за фартухи, спідниці.

А ну, хто на горбок швидше?—не вгавала довгаста Лукія.

Жінки верескливо кинулись за нею. Стояли на горбку. Тішились.

Ревека пленталась позаду, захекано виправдувалась:

Хай їм усячина, не вженешся за ними... Тоді по-лікарському додала: не можна так перевтомлюватись, шкідливо...

Ліси стелилися, доки око бачить, хвилястою борозною підвели краєвид, мінилися густо-синіми, яскраво-зеленими барвами. Кущі бризкали гомоном пташиним.

Так само верескливо з горбка мерехтіли сухими литками, розкидали ліктями, спітніло, завзято бігли на ввипередки.

Харитина раптом скрикнула, стримуючи гримасу болю, весело простягла бліду руку, на якій по лікоть червоніли дряпані смуги, виступала краплями кров.

Дерева рідшали. Замайорив привабливо-прозорий небохил. Прискорили ходу. Вийшли з поля зеленим шумом обвіяні. Стали мов укопані. Широкими грудьми жадібно вбирали подих полів червневих. Красувались жита... Колос наливався густим соком. Розпаленим зором оббігали безмежну широчінь полів. Блідими тонкими ніздрями тріпотно вбирали зелений, соняшний лоскіт. Випари чорноземлі, невловимий глибокий дух хлібів паморочив голову. Збуджено переливалась кров у жилах, туманів мозок. Хвилею сріблястою хилились волошки... Заворожений шелест нив легкорадісним смішком обвіяв гарячі лиця. Росяна радість бреніла в глибокій задумі очей.

Гайда квіти рвати!—сколихнувся гурт.

Вінки плести!..

Співати!..

Тільки вони городських пісень не знають,—соромливо, немов виправдувались.

Розсипались понад межею, рвали квіти...

Лукія затигла, всі підхопили:

Та орав чумак край дороги,
Та воли в нього круторогі...

Приспів підхопили з верескливою жвавистю.

Пісня прорвалась фальцетом.

Треба купи держатись, а то не вийде нічого,—завзято кричала Мотря.

Векла принесла сніп синіх дзвіночків, заклала за пояс білого халату.

Млосно вигинали розпечені сонцем крижі, крєктали, потягались польовою радістю.

Тоді знов у житах ритмічно замигтіли яскраві барви. Протяжна пісня бриніла в прозорому повітрі.

Ой вербо, вербо кучерява,
Хто ж тобі, вербо, кучері завив?
Хто ж тобі, вербо, корінь підмив?

Верба шуміла зжовтілою старістю:

Підмила корінь бистра вода,
Кучері звилла густа лоза...

Голоси тужили, скаржились:

А я молода, як ягода,
Не піду заміж, за рік за два...

у плавній розпуці котились за шелестом нив.

Засліплено вилискували ситою усмішкою, кліпали заспанними очима, прислухались, як завмирав останній акорд у далені.

Гомінливо збіглись, забрали квіти в оберемок, пішли, розпеченою дорогою.

Сиділи на узліссі, плели вінки з зозулькиних чобітків, дзвіночків.

Десь поблизу захлиналася в екстазі горласта малинівка розтчинала повітря струмчастими переливами.

Голоси розквчувались, руки плавко вплітали квітку..

Ой, у полі озеречко...

Ширококрилим махом летіло над лісом...

Там плавало відеречко...

Заворожений смуток польових кольорів, акордів сплітався вінком яскравим.

Коли пісня в лісі розтанула луною, а співачки затуманіло переводили дух, Харитина з жалем хитнула головою:

— Ех, як би чоловічий голос був!—засміялась вищербленим сміхом.

Гурт покотився від реготу, зрозумівши, до чого вона хилить.

Векла сплела вінок з ромену, волошок, завітчала лікарку, милувалась:

— Ач яка красуня, хоч заміж віддавай..

— Пішла б, та ніхто не бере,—засміялась та. Векла тужливо виводила:

Нащо мені чорні брови,
Нащо карі очі,
Нащо літа молодії,
Веселі дівочі?..

Розслаблена усмішка заліпила лиця. Смутком упала тінь від дерев.

Лісовий сон обвіяв прохолодою, пошерхла втома, розлилась по тілі.

Гомінливо зірвались, мов птахів згряя, обчищались, обмикувались. Бравурно затягли:

Час додому, час...

Понадівали на голови вінки барвисті, що яскравим контрастом вигравали на блідих лицах, востаннє поглядом обвели молитовним шелестом обвіяне поле (цвіли хліба...), подались лісом, а в очах роменом цвіла радість.

Так хочеться, часом, витати у плавнім ритмі сумних пісень, коли на душі легко. Харитина тягуче виводила:

Та нема гірш нікому...

Лукія перебила з веселою досадою:

— Годі вити, за день не навилась!—

Підстрибом вибігла, вигнула стан гнучкий, довгий, розкинула руками, вдарила ногою, заспівала:

Ой, піду я до млина, до млива,

А у млині новина, новина.

Такий, мамо, мельник,

Такий, мамо, добрий.

Такий, мамо, хороший.

Меле муку без грошей.

Поблискувала очима, вакхічно грала широкими стегнами, виспівувала:

Мле, меле, шеретує.

Обернеться, поцілує...

Жінки захлинались збудженим сміхом. Ціпли млосно набряклі тіла.

Сиділи на пеньках, знов плели вінки з зірочок білих, смілки, деревію. У низині дзвін ударив, флегматично покотився лісом: обід. Харитина згадала: ой же й їсти хочеться!—Не вмреш,—буркнула Векла. Закинула назад руки, витягувалася. Повисла на шиї в Лукії, млосно притискала, крутнулася на одній нозі, заспівала:

Нехай Хомі у млині

З ріжками приснитися,—

Ми ж з тобою, кумцю-любцю,

Будем веселиться...

Обнялись, розкачувались затуманілими кроками.

Біля штахет сестра, економка, весь клір санаторійний зустрівач здивованими поглядами галасливу юрбу, надто лікарку, що вся заквітчана йшла попереду з обох боків обійнята хорими.

Обід давно готовий,—незадоволено чмихнула Мар'яна,— вихолоне скоро, удруге гріти чи що?—сопла досадою.

— Погуляли?—приятно питає Антон.

Чапля з заспанним здивованням підняла голову, вбирала струмінь густо насичений п'яним свіжим запахом. Перед обличчям букет волошок, ромену чиясь невидима рука просунула ззаду. Обернувшись, побачила Веклу, що причаїлась за тумбочкою.

У замішанні бурмотіла, протирає заспані очі: вже вернулись?... задримала трохи... Чула, як співали... а «вона» ж заливається, а «вона» ж заливається... з сільських чи що?...

Палату залляло польовими пахощами, що витиснули дух карбовки, йодоформу. Приємною втомою розчервонілись сухотницькі лиця.

У їдальні бряжчав посуд. Пара з страви пробивалася до палати, лоскотала ніздрі.

Зривалися з ліжка, бігма-бігли до їдальні, вовчими зубами накидались на їжу.

Налляті втомою тіла танули в сні.

Холодним присмерком затягло палату. Вогким шелестом у вікна дмухали дерева. Закоченіли думи. Хорі мовчки лежали під укривалами, гріли змерзлі тіла. Легені, де позагоювалися виразки, вже не відкашлювали кров'яного харкотиння. Не нудило в грудях. Крови було лише замало. Але й та вже пульсувала здоровими хвилями. Та надвечір застигала. Тоді ревматичний біль крутив змерзлі ноги та пропасниця, часом, тіла трусила.

Ревека здивовано обірвала серед насупленої палати ходу. Мляво повернули голови, уставились застиглими очима: скучно,—проскимлили.

Чапля пробубоніла: музиків найняти чищо?

Пирснули сміхом, блимнули блідими лицами, пожвавішали. Сідає хай біля них...

Ні, краще хай встають, приберуть палату квітками. Та й вечеря скоро.

Гомінливо заворушились, вставали. Метушливо застелили рядном стіл у їдальні, висипали квіти, перебирали для вікон, сортували, розворушили безліч теплих пучечків, що запашними дотиками лоскотали ніздрі, комашнею бігали по руках, обличчі...

Кострубаті, фантастичні тіні чудернацькими фресками розмалювали стіни, картавився череп'яний гамір...

Харитина раптом випросталася: давайте плести вінки для... верескливо простягла руку, застигла.

Гарячково стрепенулись: давайте, давайте великі!..

Сплели вінки з квіток польових, пісень, заквітчали вождів революції.

Дістали філжанки з водою, розставили по вікнах яскраволишні букети.

Палата вертілась польовим кружлянням. Ходили немов у тумані, плавко, розкачувались, ситі рухи набрякли буянням сил...

Чапля млосно зідхала: тепер і вмирати можна...

Зареготали життєрадісним реготом, кололи п'їтьму гострим блиском очей.

Коли засвітили лампу в палаті, зачинили вікна, ахнули. Під стелею кажан крутився, чорнокрилим махом носився над головами, навівав містичний жах. Юрбою кинулись до порога, збиваючи з ніг одна одну. Ревека сполохано вийшла на шум. Обступили, безтямно, наперебій заговорили. Здивовано знизала вузьким плечем, дивилась не розуміючи: тільки й усього? Ну, як їм не сором?.. Зайшла до палати, відкрила вікно, стала гнати кажана. Незабаром до неї одна по одній прилучились жінки. Лукія дістала стару спідницю,

Векла хустку, рушника, завзято ганялись за кажаном, верещали розпаленим вереском. Кажан довго літав попід стелею, бився об стіни, сполоханий не міг у вікно потрапити. Десь узявся другий, плавкими, фантастичними викрутасами залопотів над головами. Палата здригнулась гістеричним зойком. Галасливо метушились, бігали, перекидали стільці, пляшки, штовхали одна одну, за кажаном ганялись. Од шуму, гуркоту, шибки бряжчали. Дикий переможний зойк востаннє різонув палату. Потім усе стихло. Кажани вилетіли. Розчервонілі, втомлені жінки захекались веселістю. Стогнали, кречтали, відсапувались.

Вечеряли, лежали, не могли забути веселої пригоди. Одна перед одною вихвалялись молодечтвом, точили цілі легенди про темну силу кажанову.

Злипались вії, очучмарілі голови безтямно хилилися.

Погасла лампа...

Безтурботний сон фосфоричними зигзагами розчерчував тиху темряву.

А там за обрієм, за лісами цвіли хліба, зеленіли далі...

Зацвіли дні...

Харків, 1926 р.

БІЛИЙ ДІМ

Щоранку Боя серед двору на тоненьких, червоних ніжках стояла, мов лелека...

Великий будинок понуро бруднився вікнами.

З гнилого кутка (там, де зливано помий) Броня швидко кістлявила високими колінами.

Чотириповерховий будинок до самого даху напханий злиднями. Відомий під назвою «білого дому» всьому передмістю.

Боя підстрибом бігла назустріч... Броня садовила на пісок холодний серед двору важкого хлопчика. Промінилося... З застиглим виразом підведених синявою очей, хлопчик безмовно, мляво, напихав піском рота, ніздрі. Дівчата жваво картавилися. Тоді стрибали через «скакалку». Або ж гралися п'ятьма камінчиками, перекидали гнучкими пальцями.

Незабаром усе широке подвір'я скуйовджене було струпатими головами. Дітвора горласта, різнобарвна: рахітичні вірмени, євреї в паршах, золотушні, засмагло-твердом'язі, коростяні, жорстокі...

Розбивали вікна, носи, стрибали, їздили одне на одному.

Поділились на табори, партії, верховодили, приятелювали, ворогували.

Боя й Броня незмінно грали вдвох. Не те, щоб вони цурались гурту. Скорше гурт їх цурався. Обидві в дитя-

чій державі найслабші. Не мали гострозубих батьків. Кулакастих братів. Коли хто ображав, то й не скаржилися, бо що могла вдіяти стара Хана, перед вицвілими, підсліпуватими очима якої не один зухвалий хлопчисько глузливо витанцюває дикунський танок? Або сухотна, німічна Бронина мати? Зневажливо ставився гурт дитячий до безпомічних матерів. Тож і до дітей.

Запахло гарою... Хто колоє дрова на подвір'ї, хто лаявся. Вертались матері з базару, щасливі, що змогли витрусити з діравих кишень чоловікових, або ж вирвати зубами з залізних пальців кілька копійчат.

Нахмурені лиця заздрісно слідкували за зеленим кошиком...

Боя винесла шматок питльованого хліба, що маснився на сонці олією, голодними зубами кусала обережно. Броня сухими очима гляділа вбік, заклопотана чимсь, ковтала слину. Коли ж Боя доїдала, вона не вдержалась, попрохала. Боя віддала, як і завжди. Казьо простяг тоненьку, в синіх жилках, руку, забелькотів. Жадібно слюнявив, кусав беззубим ротом піском посипаний шматок. Броня жваво розчерчувала землю для «класа». Засмоктана горем наближалась мати з череп'яною чашкою, що парувала гарячою каламуттю. Виснажене, безкровне обличчя матері боляче перекривилося. Казьо радісно мотав великою головою на тонкій шиї, парафінове личико його, великі сині очі прозорилися променистою теплотою. Пручався, верещав, коли мати вичищала ніздрі, рот від піску, жадібно тягся руками, припав запалим ротом до гарячої чашки. Вдоволено кречтав, коли великий живіт надувся ще більше...

На материни докори Броня виправдувалася: нічого не вдієш із ним: лише одвернешся, він ураз за пісок та до рота. Ось дома всю стінку над ліжком подлубав.

Казьо німим, спорожнілим поглядом стежив за важкою ходою похилої матері, намагався стати на криві ноги, жаліюно заскиглив: мгу-у угм...

Мати Бронина на поденну роботу ходила: де підлогу виміє, вікна, подвір'я замете... Танули сили, згоряли на-труджені руки з нап'ятими жилами, слабшали щодень. Насилу-силу тягала напухлі, холодні ноги. Тупий жах товкся в голові: скоро, скоро хвороба заморозить...

Броня рада б допомогти матері, скорше позбавитись братіка. Зав'язав світ він їй. Та ніяк було. Ото тільки й радощів, що вирветься інколи з подругою вдосвіта перегар збирати на Заставу. Або ж по цвяхи на звалки, за Чумкою.

Розпечена сонцем порохнява припіка босі ноги... Подруги, мов кури, з розкішшю порпаються в смітті, шукають здобичі: дріт який, цвях, гайка... Посоловілі думи, теплий спокій...

Тріпотно роздува ніздрі густий дух перегару... Веселий гурт, співи... В розпечених крижах млосна втома... Діраві мішки, сонце, сміття... Там, далеко набридлі квартали, турботи, злидні... Тут—прозорі думи, сухий хліб у чорних руках, степ...

Так тяглися дні.

Надвечір життя білого дому було буйніш...

Вертались п'яні биндюжники, вантажники, заводські чорнороби. Прокидались картярі, гармоністи, безробітні. Вся Виноградна вулиця горлала, точилась.

Тоді Броня і Боя раділи, що не мають по батькові.

Ні шеляга не лишаючи на харчі, жадали обіду. Били жінок, лаялись гидко.

Політика!.. Ах ти!.. Механізація порту!—

Той жбурнув лома в механічного нагружателя, той лопату.

Діти, на яких удень не було вгону, поховались від грізних батьків.

Батьки незабаром угамовувались, на майдані купками розсідались, у карти грали аж до смерку. Тоді дівчата вилазила, стояла за спиною в тривозі за щастя... Матері теж виглядали з-за кутків благаюче...

Гра кінчалася часто бійкою. Блищали ножі, летіла цегла, пляшки. Вмивались кров'ю. Жінки голосили над подертими сорочками.

В сутінках переливами верещав сухий бадьорий голос.

По сходах цокали лякерками Тамара й Ліза. Блискучі, пишні вихляли стегнами в широких рожевих поясах, тьопали грудьми під білим креп-дешином... Тільного кольору панчохи облипали товсті литки... Плавно, величаво в куряві йшли.

Дівчата біля помийної ями нетерпляче вичікували, довго вслід нюхали густі пахощі парфумів.

Хлопчики підстрибували дико, мов жеребці, верещали спазматично, сопляво.

Окреслені чорними тінями очі млосно в сутінках мружились, усміхались повні червоні губи. Уздрівши Бою, що на дорозі стояла, Тамара ласкаво повну руку поклала на худі плечики, до себе притисла. Але та вивернулася, вдержалась за два перстневі пальці, щаслива, горда розмахувала до воріт рукою...

Боя безліч дрібних послуг робила цим двом красуням: горілки принесе, хату замете, в крамничку збіга тощо. За це любили вони її, обдаровували: то флякончик з-під духів дадуть, пуделько яке, розбите дзеркальце, а інколи кілька копійчат...

Боя завжди подарунками з подругою ділилась... Кріпко, ніжно дівчатка сплелись корінням дружби...

Коли зацвітали вогні над містом, білий дім нагадував велетенський склеп. Вікна всі чомусь з подвір'я; високі голі стіни зовні повиті були темрявою. Перехожий оддалік боминав це місце.

Д Р А М А

У Бої батька не було. А мати... Що мати?.. Сухогруда, косоплеча Хана. Колись... Е, колись! Твердом'язя, крем'язна... Ідкі випари людського задушливого бруду роз'ятрили легені, випарили силу, покрутили руки, твердоноге тіло. Приносила лише маленькі клуночки під пахвою—дрантя саме. Згорблена. Немічна. Заробітку не вистачало. Цибуля й хліб. Хиріла Боя. Горе, як луг, виїдало очі материні. Думала, довго думала й надумалась. Вигадлива сива голова!

І коли ржавий дах черкав ранковий промін, Боя вже не стояла серед двору на тоненьких червоних ніжках.

Заклопотано, трішки урочисто несла перед себе лист, що відгонив олією. В масних плямах брудна ганчірка вкривала пиріжки—на продаж.

Ніяково посміхнулася зустрівши Броню на подвір'ї з братіком на руках. Жваві, гомінливі, на цей раз дівчата мовчки йшли до воріт, тупились. Немов чужі.

Броня червоніла—заздрістю, досадою, а може жалем до подруги? Червоні повіка її набрались слізьми. Боя трішки сувора, не зважала на подругу: не до того.

— Ти скоро прийдеш?—питала Броня.

— Не знаю,—сухо відповіла Боя.

Юрба хлопчиків, уздрівши дівчаток, галасувала:

— На, на, перекупка, глянь!..

Броня вимушено всміхнулася, мовляв,—не до неї,—повернула на подвір'я.

Боя пішла, не оглядаючись.

Стара Хана вицвілими, каламутними очима гляділа вслід.

О, вей-мір, вей-мір...

Боя метнула радісним поглядом уздовж брудної вулиці, дзвінко, трішки задержувато, намагаючись перемогти не-смільність, гукнула:

— Пиріжки домашні, пиріжки!

Серце згучно закалатало...

Засмальцований люд із червоними клуночками заклопотоано поспішав на роботу,—не до пиріжків.

Завернула на чужу вулицю, смільніше гляділа назустріч перехожим.

Йшла навмання. Пильно вдивлялась у сухорляві, суворі, неприявні обличчя.

Війнуло теплим смородом. На майдані тісно купчились під форнірними ятками столи, рундуки... Клекотіло вареву в казані, біля нього товста, розпарена перекупка вовтузилась, повнокривною рукою кришила зілля. Мішма городина, м'ясо. Поруч—дрантя смородом набрякле. Над усим курява. З краю вірмен, сам, як вишкварка, шкварив шашлика, моргав гострим вусом.

Каміння, повітря просмоктані смородом лою, гіркими, задушливими випарами страви, відрижок. Вусаті, подзьобані обличчя, зашмаровані відвагою, насуплено сьорбали гарячу каламуть, облизувались, цмокали, крєктали, тупо вертіли посоловілими баньками, п'яними белькотіли язиками.

Хоробро пробиваючи товщу брудної лайки хриплястого гамору, пронизливо врізавсь тоненький голос:

— Пиріжки домашні, пиріжки!

Не одна пара неприявних очей, немов батагом, стьобнула по сухих литках.

Коли ж п'яне вусате обличчя з-за столу мовчки кивнуло до дівчинки, товста перекупка визвірилась:

— Геть звідси, жиденя, з брудними пиріжками!..

Боя полохливо відбігла, перекупка ж привітно всміхалась запрошувала:

— Закусуйте, ось рибка, драґлі, баранини шматок.

Далі на Бою гримнув вірмен із ножем у руках. Злісно зашкварчали пиріжки вірменські, бризкаючи зеленою слиною.

Коли ж Боя оддалік, крадькома, похапцем продала босоногій жінці один пиріжок, товстолика перекупка кинулась на неї з ополоником.—

— Ах ти стерво!..

Боя вже далеко була...

— тут люди за місце платять,—палахкотіла злістю та.

Увесь люд крамарський, здавалось, повстав проти копійчаних пиріжків, вишкірив зуби, клацав на голі литки.

Боя пригнічено пленталась соняшною вулицею, насторожено приглядалась, вивчала жорстокі закони міста.

Вітрами та элиднями виплекане серце, часом стискалось боляче, горло давило, гарячла голова... Та за мить дзвінко лунав дитячий голос:

— Пиріжки домашні, пиріжки!

Броня день цілий самітня никала по майдані, хмурилась біля гуртів гомінливих, обминала мовчки, суворо... Сміхом та лайкою перетинали їй стежку, кидали камінчиками, сипали піском услід, глумом. А то, набивши скла, посипали доріжку, де мала йти вона. Побачила, обминула. Сувора, зла. Приходила до хати, плакала. Гримала на матір, Казя. Світ зав'язали вони їй.

Матір сухотницькими грудьми зідхала важко, хилила впалошоку голову. Замислена, сумна.

Коли засмалене димом сонце сідало за обрій, Боя курною вулицею йшла, розмахувала листом, бряжчала мідяками.

Уздівши Броню біля воріт, мов у тамбурина вдарила в лист, посміхнулась, — порожній.

Зараз умиється, поїсть, вийде.

Сиділи на майдані, гомоніли довго. Боя жваво, захоплено розповідала про свої пригоди.

Перекупка як накинеться!.. Висока, товста... Я тобі, каже, геть усі пиріжки порозкидаю. Ледве втекла...

Броня обурювалась: якби на неї, то вона б каменюкою так жбурнула!..

Найбільше ж лихо на всіх перекупок то, звичайно, безпритульний. Боя не знала, а то остерегалася б... А то йде собі, гадки не має, аж нахабна рука ззаду — хап за пиріжок. Вона в плач. Тут другий. Прикрила пательню руками, грудьми, вереском. Він по потилиці її—раз, раз! Тоді з реготом, запихаючись пиріжком втекли. Сказала матері, що зїла пиріжок, а то б лаялась. Та то дурниця. А ось, знає, що?.. Відсьогодні на сукню почина собі відкладати. Як гадає, за тиждень збере? Нагледіла в вікні чудову матерію — рожева така, в синіх цятках. Ну, хай два тижні!..

Броня, що мовчки, зосереджено про щось думала, доки та лопотіла, раптом стрепенулась. Гарячково схопила за руку подругу.

Знає що?.. Знає, що їй здумалося? Вона теж буде торгувати. Га? Удвох. Скаже мамі. Ото буде весело! Удвох, скрізь будуть удвох ходити. Безпритульні тоді хай не підходять! Га?

Боя радісно заверещала, захоплене, вражено притисла подругу до стіни.

Невже?

Зідхала збуджено, виблискувала очима.

Якби то! Ото було б добре... Весело. Ходили б до моря...

Мрійливо мружились, тулились худими спинами до нагрітої сонцем стіни.

Гайда, хай не бариться, матері скаже.

Броня верталась млява, насуплена. Промимрила:
пускає мати.

Боя спочутливо допитувалась: чому?

Бовкнула: чорт зна чому!

Хмура замовкла. Сопла важко. Ковтала їдку слину.

Заговорила злими словами:

— Каю, пильнуй хату... Здох би вже він краще... Світ зав'язали вони їй.

Розревлась. Тягуче скиглила крізь злісно зціплені зуби.
Здригалась.

Гаркнула гармонія над головами, завив п'яний голос.

— У Тамари, — сказала Боя, — гості.

У павутиначій кімнаті, під сходами темно, трішки моторошно. Крізь виріз просвічує трикутник неба. Боя шепотіла: ще роздумає мати, пустить. Броня схлипувала. До пізньої зорі сльоза не висихала.

З того дня Броня повела плянову атаку на матір. Драгувалась, кричала. Завжди непривітна, хмура. З-під навислого впертого лоба холодними білками блимала. Ходила мовчазна, нелюдою. Інколи плакала злими сльозами. Нашорошена, ворожа. Кожним своїм рухом, здавалось, говорила матері: ось, бачиш, яка я стала. Все через тебе. Ще гірше може статися. Не ручуся. Під вузьким лобом товклись настирливі думи-докори. Щовечора, немов між іншим, кидала: ось Боя сьогодні цілого карбованця заробила. Або ж: Боя набрала собі на плаття. Мовляв: а я ще досі ходжу обдерта.

Все може винести мати, та не мовчазні докори своєї дитини.

Надвечір Броня вибігла за ворота, кинулась назустріч подрузі, схильована:

— вговорила матір, вговорила!

Боя втомлена посміхнулась: а що, не казала?

Метушились, пекли, місили. Броня бігала заклопотана, борошном запорошена. Гіркий дим горілої олії виїдав очі... Таємничо говорила матері: хай напече більше, ніж Боя...

Дітвора несамовито галасувала:

— Перекупка, глянь, нова перекупка!

Другого дня, лише сонце лягнуло в вікно густим промінням, подруги вирядились у дорогу. Броня схилилась над Казею, що заспано кліпав метеликами-віями, наказувала: хай не плаче, вона йому щось купить...

Вийшли на вулицю, зідхнули на повні груди — назустріч новим вражінням, надіям, дням. Позаду лишилися реп'яхи глуму. сміху, галаслива, злослива дітвора.

Пильно, улесливо водили очима по заклопотаних, хмурих лицах, навперебій запрошували:

— Дядю, купіть пиріжка...

— Пиріжок! — несподівано гукнув хтось позаду.

Рванулись обидві. Продала Боя. Броня заздрісно, ніяково топталась. Нахмурено мовчки пленталась, неприязно, скося поглядала на жваве обличчя подруги.

Рванулась, раптом, стрімголов перебігла вулицю. Гаряково розкрила листа. Пітними руками стиснула п'ятака, задихана, розчервоніла, наздоганяла подругу, щасливо всміхалась. Така кумедна та Боя з чорними нахмуреними очима.

Броня скоро зрозуміла: торгувати не легка річ. Там бублійниця загарчить, булочник пирскне. Там мліціонера стережись, туди не ходи, тут не стій. Але найгрізніше—безпритульний. Сновигають скрізь, скрізь вони... нахабні, уїдливі, нанодять жах скрізь. До того ж у місті чимало нахабних конкурентів. З пиріжками Боя й Броня вороже обминали їх. Власне — одні одних. Зміряли нехтуючо очима. Та й між собою подруги вже встигли посваритись. Броні все здава-

дось, що подруга перебиває їй торгівлю. На це Боя запально відповіла:

— Ходила без тебе, клопоту не мала!.

Броня безглуздо кинула:

— то й добре!

Але розійтися з подругою не наслідувалась, боязко самій якось було.

Коли вгамувався розпечений день, а з моря повіяло прохолодою, подруги запошені, втомлені вертались додому.

Давши подрузі порожнього листа нести, Боя бряжчала мідяками, підраховувала виторг.

Броня неохоче взяла. Буркнула: скоро там вона, бо незручно?

Зараз... ще днів зо два й будуть черевики.

Ет, вона кине!—погрозила Броня.

Ач, нетерпляча яка! — всміхнулася Боя. Всю дорогу наче хтось шарпав її заязика. Безперестанку лопотіла, наспівувала.

Броня насуплено поглядала на посохлі, непродані пиріжки... Така вредна та Боя, хитра та підла — радіє, що спродалась. Пригнічено буркнула:

— Хоч додому не йди...

Через подвір'я Боя демонстративно розмахувала, вивертала листом, насмішувато, байдуже до галасу, глуму дитячої юрби. Броня, сувора, похило несла листа під пахвою.

— Ну, як? — зустріла Броню мати, — чому так пізно?

— Продавала, — похмуро відказала та, — трохи залишилось...

Мати схвильовано кинулась: багато?

Скривилася, мовляв — не варт уваги, —

— Ні, дурниця, з десяток...

Обличчя материне потемніло: дурниця, нічого казати...

А в Бої?

У неї теж трохи залишилося, та вона з'їла, — збрехала Броня.

Та більш звична їй і тому краще продає, — зрозуміла мати. Тоді незадоволено буркнула:

— Пропасі пиріжки, задубіють на завтра.

— Сами поїмо, — невинно пораяла Броня.

Як будуть їсти сами, то скоро з торбою підуть... І надала їй лиха година з цими пиріжками зв'язатися. Наперед знала, що пуття не буде... Не заробітки, а втрати.

Броня запевняла:

Ні, хай не турбується. Сьогодні день такий видався. Побачить, от, завтра...

Тоді взяла Казя на руки, носила по хаті. Казьо белькотів свої незрозумілі думи, припав синім чолом до розгорячої голови сестриної.

Бідний Казьо, він, певне, скучав без неї... Скучав, га? Ось вона дасть йому пиріжка, а завтра щось купить... Що, він теж хоче до міста? О, там страшно! Там міліціонер з лівольвером... Отакі вуса! Вийме, — бах! — і нема Казя. Там безпритульні... Очі — о-о! рот — широченний... пазурі, зуби! Ось він виросте... Вона заробить багато, багато грошей. Вивчить його чоботи шити. А тепер, малюсенький, нехай ляга спати.

Казя заколиханий незрозумілими, принадними речами сестри заснув безтурботно, всміхався у сні широким ротом.

Броня обережно поклала його на смердюче ліжко, поцілувала в лоба.

Тоді постелила якесь дрантя на підлозі, розпластала змучене худе тіло.

Задушливу тишу ночі роздирав п'яний голос. Над дахами вітав сон.

Коли ж виплило сонце зза моря, метнуло стрілу крізь щілину залатаного форніром вікна, Броня вже була на

ногах. Чухмарилась. Мати поралася біля плити. Стелився густий дух горілої олії. Казя прокинувся, жадібно ковтав гарячий пиріжок.

Подруги знов зустрілись на подвір'ї, скупно посміхнулись, не то наморщились. Може, не тому, що сміхом привітатись хотіли, як завше, а звичка вже така була.

— Ти ж гляди но, давай і Броні торгувати, — неприязно звернулась мати до подруги.

— Хіба ж я їй не даю?.. — незадоволено відказала та-

Стара Хана вступилась: торговала її дочка сама, також продавала завжди...

Бронина мати махнула рукою:

— Знаємо ми вас!..

День розпочався...

Всю дорогу подруги мовчали, хмурились.

Як і вчора — Броні менш щастило, ніж подрузі.

Спритніша та була, чи що?

Стільки отруйної злости в Броні збиралось до подруги, — всі пиріжки потруїти можна було б.

Не могла спокійно дивитись на брудні худі ноги, гострі плечики, смагляву, тонку шию...

Проте, ходити сама не наважилась. І так удвох, ледви зубами, пазурями, але більш вереском, одбились від двох безпритульних. Коли б одна — пограбували б.

Сьогодні вже раз посварились. Тепер примирені стояли біля великого гастрономічного вікна Церобкоопу.

Боя питала:

Що б вона хотіла з'їсти?

Броня їла сухий пиріжок. Метнула жадібними сухими очима.

— Он ту велику рибу...

(ковтнула)...

— Ковбасу... жовту булочку... апельсину...
все, все...

Ех, якби знайти їм гроші!—зідхнула Боя.

Постоявши ще трохи в голодній задумі, пішли, аж доки не привабило вікно косметичного магазину. Заставляє блискучими, мініатюрними флякончиками,—зеленими, золотавими, червоними, чарівними...

Які б вона духи хотіли мати? — питала Броня.

Боя змішано бігала очима.

Он та пляшечка з гарною голою жінкою...

А воно б мило взяла оте... червоне з позолотою...

Міцні пахощі паморочили голову, труїли маленькі душі.

Боя стрепенулась: а он духи такі, як у Тамарі!

— Де?!

Он, хіба не бачить?

Вражено, шанобливо вдивлялись.

Хотіла б вона такою бути, як Тамара?..

Броня захоплено кивнула: о, да!.. тільки не така вже дуже гладка...

Боя повчаючи зазначила: дурна, гладких мужчини дужче люблять...

Далі дівчаток спокусило велетенське вікно, задраповане синім, червоним, рожевим павутинням, що спадало вниз рівними фалдами, переп'яло лутки віконні — мов казкове гніздо павукове.

Такої матерії тут нема, як вона собі набрала — наду-малася Боя.

Зате он така, як у Тамари, — нагледіла Броня.

А правда, гарно тут, у місті? — питала Боя. —

Сиділа б дома, нічого не побачила б.

У похилій задумі подруги поплентались у сквер, що широко розрісся навколо собору, густий, зелений.

— «Девочка з пірожками!» — почули раптом позад себе оклик.

Уздівши на лавці гурт хлопців, що ніжились на сонці з нових чоботях, стрімголов летіли наввипередки.

— Дядю, беріть у мене пиріжки! — не добігаючи ще кричала Броня, бачачи, що подруга її випереджає.

— Беріть у мене, добрі пиріжки з м'ясом, яблуками є, — гарячково пропонувала задихана Боя, що прибігла перша.

— Дядю, в мене теж із рижем, м'ясом, яблуками є, беріть мої...

— По чім?

Боя: по п'ять.

Броня: ось беріть пару за дев'ять.

Хлопці довго лупали очима, перебирали.

Дівчатка заглядали їм у вічі, штовхали плечем одна одну.

Звернулись до Бої:

— Давай п'ять з м'ясом.

— Вам з м'ясом? — настромлювала на виделку пиріжок Броня.

— Вони не в тебе беруть, — одрізала Боя.

Броня заздрісно, мало не плачучи, гляділа, як потроху зчезали пиріжки подруги в здорових пельках. Бігала навкруги, ставала перед очі. Коли хто доїдав один пиріжок, збирався брати в Бої другий, — простягала йому настромлений на ведилку свій пиріжок, прохала:

— Дядю, беріть мої пиріжки, віддам за чотирі. Їй-бо, добрі, дядю, пиріжки; беріть, дядечку.

Боя тоді перебивала:

— Мої кращі, дядю...

— Їй-бо, мої кращі, — заперечувала Броня, — дядю, в неї на олії, в мене на маслі...

— Ні, ні, бреше, в неї теж на олії...

— В неї гіркі, дядю,

— Та не обридай ти нам! — гримнули хлопці.

Броня ще трохи потопталась, тоді похмуро пішла геть, сіла під деревом, на коліна голову схилила. Важкі ридання булькали в грудях, трясли кволе тіло.

Боя прибігла радісна:

— Чого ти, дурна, плачеш? —

насмішкуватим поглядом обвела схилену постать, —

— Не плач, дурна, продаси до вечора і свої...

— Сволоч, — пробурмотіла мокро та.

— Тю, навіжена! — знизала плечима Боя. Сіла теж під деревом, немов не звертаючись ні до кого, чванливо промовила:

— Треба підрахувати виторг.

Висипала з великого гаманця купу мідяків на подолок, милуючись складала рівненько, стовпчиками.

Броня вороже гляділа з-під лоба. Срібна сльоза застигла їй на віях.

— А знаєш, скільки я заробила? — чванливо питала Боя.

— Сволоч, — схлипнула Броня. — Ось скажу Тамарі, що ти в неї пудру крада.

— Цілого карбованця, — не зважаючи зазначила та.

Броня насуплено, грізно мовчала.

— Тобі за тиждень стільки не заробити, — задиркувато кинула Боя.

Це було понад силу Броні.

З божевільним вереском кинулась вона на подругу, вчепилась у волосся.

Вввв...

Харків, 1927 р.

З М І С Т

	Стор.
Автомат	9
Харчевня «Розвага друзів»	58
Хворі видужують	82
Діти	121

ВСЕУКРАЇНСЬКА КОМП'ЮТІВНА ПУКІОПІРОВАЛЬНА ТОВАРИСТВО СІЛАСО

 КНИГОСПІЛКА
ХАРКІВ, ГОРЬКОВІ БУДІВЛІ ПР. 42 ПІСАРЬОК Ч. 391

- Ауслендер — Чорний ватажок. Негерська повість. Ст. 84,
оправа—15 коп. . ц. 60 к.
- Васильченко — Олив'яний перстень. Повість для дітей
старшого віку. Стор. 128, оправа—15 коп. . ц. 55 к.
- Вебстер Д.—Довгоногий дядечко. Переклад з англійської
мови А. Ганченко. Ст. 124 . ц. 70 к.
- Жюль-Верн — Таємничий острів. Роман. З 60 малюн.
П. Фера. Стор. 390 . ц. 2—25 к.
- Вігдорович П.—Сталеве серце. Роман. Ст. 233 . ц. 2—50 к.
- Вишня О.—Моя автобіографія. Гуморист. оповідання.
Ст. 31 . ц. 10 к.
- Вишня О.—Діли небесні. Оповідання. 5 вид. Ст. 38 . ц. 15 к.
- Гедінг-Свен — Завойовники Америки. Переклад з нім.
мови. Стор. 88
- Гловха К.—Юркові дивовижні мандрівки. Переклад
з чеської мови. Ст. 68 . ц. 40 к.
- Д'Анрі — У полоні морському. Роман. Стор. 340 . ц. 1—25 к.
- Золя Е.—Шахтарі. Роман. Скорочений переклад
О. Левицького. Стор. 271, малюнків 13 . ц. 1—10 к.

- Митнов — Люте море. Оповідання. Ст. 62, мал. 20 в оправі ц. 55 к.
- Мелерман Б.— Топель. Роман. Скорочений переклад
М. Рильського. 2-е вид. Стор. 175, . ц. 90 к.
- Мачура Я.— Чад. Роман. Стор. 187 . ц. 1—50 к.
- Короленко В.— Без язика. Скорочений переклад П. Дят-
лова. 5- вид Стор. 274 . ц. 1 крб.
- Короленко В.— Сліпий музика. Повість. Переклад В. Врж-
лявого. Стор. 182 . ц. 1 крб.
- Ковтун І.— Яструби. Роман. Друкується 2-е вид.
- Копиленко — Друзі. Повість. Стор. 80, . в оправі ц. 85 к.
- Коз Д.— Том з Мирної долини. Повість. Ст. 61, в оправі ц. 55 к.
- Кузмич — Польот над Кавказом. Авіо-експедиція комсо-
молу. Ст. 108 . ц. 90 к.
- Лондон Д.— Жахливі Соломонові острови. Переклад
в англ. мови. Стор. 200 . ц. 80 к.
- Лісовий П.— Микола Ярош. В полум'ї революції. Роман.
Вид. 2-е. Стор. 235 . ц. 90 к.
- Меріме-Проспер — Коломба. Роман. Стор. 148 . ц. 1 крб.
- Мусіян С.— Горобині ночі, Оповідання. Ст. 71 . ц. 40 к.
- Неверов — Туди де хліба досить. Повість. 2-е вид.
Стор. 148 . ц. 60 к.
- Роні — Вамірег. Повість з часів кам'яного віку. Ст. 178, ц. 60 к.
- Смолич Ю.— Останній Ейджевуд. Роман. 2-е вид.
Ст. 184 . ц. 1—20 к.

- Смолич Ю.— Господарство д-ра Гальванеску. Фантастич-
ний роман. С. 189 . ц. 1—15 в.
- Смолич Ю.— Півтори людини. Роман. Друкується 2-е
видання.
- Свіфт Д.— Подорож Гулівера до країни ліліпутів. Скор.
переклад з англ. мови. Ст. 76 . ц. 75 к.
- Слісаренко О.— Бунт. Повість. оправа 25 коп. . ц. 1—10 в.
- Тіхонов М.— Вамбері. Повість. Переклад Семенка.
Стор. 55 . ц. 30 в.
- Фрін Р.— В обіймах полярної ночі. Роман. Переклад
з шведської мови. Стор. 118 . . ц. 65 к.
- Юрезанський В.— Червонозаводський загін. Повість про
юних піонерів. Стор. 164, оправа—20 коп. . ц. 1 крб.
- Юрезанський В.— Цариця. Повість. Ст. 220, в оправі ц. 1—75 в.
- Юрезанський В.— Заграв над ланами. Повість про
1905 рік. 2-е вид. Стор. 195, оправа 25 ц. 1—25 в.
- Яновський Ю.— Кров землі. Оповідання. Друж. 2-е вид.
- Чечвянський — Царі природи. Гуморески. Вид. 2-е.
Ст. 110 . ц. 60 в.

Замовлення надсилайте на адреси:

Правління Книгоспілки—Харків, Горяїнівський пр. № 2.

Філія Книгоспілки—Київ, вул. Воровського № 48.

Дніпропетровське, просп. К. Маркса, 103.

Ціна 1 крб.

ЗАМОВЛЕННЯ НАДСИЛАЙТЕ НА АДРЕСИ:

ПРАВЛІННЯ КНИГОСПІЛКИ—Харків, Горянівський пр. № 2.

ФІЛІЇ КНИГОСПІЛКИ—Київ, вул. Воровського № 48.